

U.S. AIR FORCE

191 07-0000

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૧૭૮ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ અડપત્થરના પત્થર

વિષય ૬-૩૩

એક પથરના પ્રતાપ!

પારસી સંસારી એક રમુજ વારતા.

ખનાવનાર—બહુમજાજી નવરોજીજી કાબરાજી.

પ્રગટ કરનાર—મી. દીનશાહ એદલજી કરકરયા, તે ઢાંગ-સોંગ ચોખાન્યાંના
માલેક અને અધીપતી. વાર્તામાળા નંબર વન, ડુ, ટ્રી, વીસ લાખનો
વારસો, લક્ષ્મી લવજી, સમરકંદનો શાહબદો, ઓરત,
જીવપર જોરાવરી, રતન લોડજીનું રમખાન, ધડી
ચપકો, મુશકીલ આશાન, હકદારનો હક
વિગેરેના પ્રગટ કર્તા.

આ પુસ્તક મી. બહુમજાજી નવરોજીજી કાબરાજીએ ફીયર રોડ, કોટ, મુંબઈથી
લખ્યું છે, અને મી. દીનશાહ એદલજી કરકરયાએ મુંબઈ માંડરોડ
ત્રીભોવનદાસ બીલદીંગ-માલેક પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાંથી પ્રગટ કરીધું છે. તેમજ
આ પુસ્તક પહેલ લાલબાગ નં ૦ ૧૪૧/કપટન પ્રિન્ટીંગ વર્કસમાં
મી. મેહેરજી બેરાંમજી મીઠાઈવાલાએ લખ્યું છે. /

"But what strange art, what magic can dispose
 The troubled mind to change its native woes ?
 Or lead us willing from ourselves to see
 Others more wretched-more undone than we?
 This books can do : nor this alone ; they give
 New views to life and teach us how to live ;
 They soothe the grieved-the stubborn they chastise,
 Fools they admonish, and confirm the wise ;
 Their aid they yield to all ; they never shun
 The man of sorrow, nor the wretch undone ;
 Unlike the hard, the selfish and proud
 They fly not sullen from the suppliant crowd ;
 Nor tell to various people various things,
 But show to subjects what they show to kings."

દીખાચો.

(૧ લી આવૃત્તીના.)

દર વરસ અથવા તેની આસપાસના લાયક અંતરે અકેક નીતીમાન નોંવેલ પ્રગટ કર્યા જવાનો જે અમોએ અવલ ઓરાદો જાહેર કર્યો હતો તેને અનુસરીને વળી આ એક નવાં પુસ્તક સાથે શોકીન ગુજરાતી વાંચનારાંઓની માનીતી મુલાકાતે ઉતરી પડવા માટે અમો ખુશી છીએ. “દેલજંગ દલેર”ની અમારી પેહેલી બાહર પડેલી (અને અત્યાર તુલકમાં પુરતી જાણીતી થઇ પડેલી) વારતા પછી એક ફજન ઉપર વારતાઓ, નાટકો અને ફાસો વિજેરેથી અમારી એ પેહેલી પીછાંણુ વધારવા અને સુધારવાને અમને પ્રસંગોપાત જાહેર જોગવાઇઓ થઇ છે, અને વગર ઘોંઘાતે એ અમારાં અઘના લખાણો લોકપ્રસન્નતા પામ્યાં ગયાં છે અને પામ્યાં જાય છે તે પ્રત્યે અમારો પરમ સંતોશ વખતોવખત વધુ અને વધુ વિશ્વાસની ખાત્રી સાથે રજુ કરી શકવાને માટે અમો અમારાં તે સુઝ વાંચનારાંઓના આશરો અને ઉત્તેજનને દરેક રીતે હેસાંનમંદ છીએ.

“એક પથ્થરના પ્રતાપ” એ અમારી નવી ચોપડીનું નવાઇ જેવું નામ તે માંહેલી કલ્પીત પણ ખરેખરી રમુજ રચણાની કલ કુંચી છે. એ વારતા અમોએ હંમેશ પેઠે ઇંગ્રેજ ઉપરથી પારસી સાંસારને લાગુ પાડી લાયક ફેરફારો સમેત ઉપજાવી કાઢી છે, અને જોકે તે માંહેલા બનાવો બીલકુલ અસંભવીત અને હસી કાઢવા જોગ વાંચનારને જણાશે, તોખી એક રમુજ તરીકે તે કુરસદ વાંચતાં રમુજનાં પેટાંમાં પેટ ભરીને હસવા ઉપરાંત વાંચનાર તેમાંથી કાંઇ ચાનકની ચીમકીઓ બી સોહધી કાઢવામાં છેક નિષ્ફળ થનાર નથી એમ અમો આશા રાખીએ છીએ.

અમો અમારી દરેક વારતાઓમાં આજવેર તેનાં ખરીદદાર જાનુઓ અને ગ્રહસ્થોનાં નામ છપી સાચવી રાખતા આત્મા છીએ, તે તરીકે આ નવાં પુસ્તકમાં નહીં ધારેલી રીતે પડતો મેલવો પડ્યો છે. આ નવી ચોપડી લેવાની સરેસ્તા પ્રમાણે અમારા જથ્થાનાં ધરાકોની મંજુરીયાત મંગાવવાની લાયક પુછગાછ છેક છેલ્લે સુધી કાંઈક નબરવસપણું વચ્ચે મુલતવી રાખવામાં આવી, ને તે દરમ્યાન નહીં ધારેલી રીતે એક નવી રોકાણ નીકલી આવવાના સળખે ચોપડી તૈયાર થઈ રહેતાં બી એ પુછગાછપર ધ્યાન આપવા અવકાશ થઈ નથી, એટલે ચોપડીને ખોટી કીધા કરતાં એ સરેસ્તાનાં લીસ્ટ વગર દેખાવ કરવાને અમોએ વધારે ચોચ માન્યું છે. એમ કરતાં અમો જણાવવાને ખુશી છીએ કે વરસોથી વલગી રહેલાં એ અમારાં ધરાકો માહેલાં કેટલાંકને એ મંજુરીયાત પુછાવતાં આ દીપ્તિઓ લખતાં સુધીમાં જે જવાબો પાછા ફરી વલવા પામ્યા છે તેમાં ધણા એવા છે કે જે અમારી ચોપડી વગર પુછવે દર વખત મોકલી આપવાને એલતેમાસ કરે છે, અને વળી ધણાક એવા બી પણ છે કે જે આગલ થયેલી એજ જાતની એલતેમાસો છતાં મંજુરયાત પાછી પુછાવા માટે અમને સાંમો “ઠપકો” આપે છે ! એટલામાટે અમને ઉમેદ રાખવાની છે કે એ જાતના વીધાસ અને માનને, “કાવલાની કાંઠાણી” અને એવાંજ બીજાં દરેક અમારાં આગલાં પુસ્તકો પેરે, આ વારતા બી એવાં કદરદાન વાંચનારાંઓના વર્ગમાં લાયક થશે ને ઠડશે.

ફેબ્રુઆરી, ૧૮૯૦.

સપ્ટેમ્બર, ૧૮૯૭.

બા ૦ ના કાબરાજી,

ખનાવનાર.

અર્પણ

જે રડતાબળતા ચણાવાલા જેવા બાપો
પોતાનાં બચ્ચાંઓથી કંટાલે છે,

અથવા—

તેમની તાલીમ ને તરબીયત ઉપર પોતે જાતે
કાલજીથી ધ્યાન આપવાને બેકદર કે બેદરકાર છે—

તેમજ, વળી—

જેઓનાં કલેજાં કેાઘ દુહુરાપાથી
બલીને બેપડ થયાં હોય,
ને

મોંનું,—એડયાંનો જોલાખ પીધો હોય તેમ,
અરધું રડેલું મધરડા જેવું બન્યું હોય,
તે બાપોને અને તેવા બરીયલોને
આ નાધકલી રમુજ વારતા,
તેમની મરજી-કે-મંજુરયાત વના,
ફરજયાત અને જોર જીલમથી,
અર્પણ કરવામાં આવી છે ।

દીખાચો.

(બીજી આવૃત્તિનો.)

આ માહરી પુરાણી વારતાની બીજી આવૃત્તિને કોઈ લાંબાલટાક દીખાચાની જરૂર નથી. પેહલી આવૃત્તિનો અસલ દીખાચો જે મામુલ મુજબ આ પુસ્તક મધે પાછો પ્રગટ થયો છે તે આ વારતા માટે કેહવા જોઈએ “પુલાસા રૂપે પુરતું” રચી કરે છે, અને ખીરાદર દીનસાહજી કરકરયાના “પુલાસા” માંહેલા વિચારોનો હું અત્રે પાછો પડધા પોકાઈ છું કે એ વારતા જે જમાનામાં પ્રગટ થઈ અને એક હજાર નકલો ટપોટપ ઉચકાઈ ગઈ તે જમાનાનાં બુચી બુચાઓ આજે હજારોની સંખ્યામાં માહરાં મીચીન લખાણોનાં દીવસોઝ વખાણનાર થયલાં હશે, ને તેઓ બધાં આ વારતા એક નવીજ વારતા તરીકે વાંચશે ને વખાણશે. એ એક ખરેખરી રમુજી વારતા છે, અને જે પેટ ભરીને હસવું જ હોય તો આ નાહની વારતા તેનાં વાંચકોને ઘણો સંપૂર્ણ સંતોષ આપશે એમ માનવાની મને અનુભવસિદ્ધ પુરેપુરી ખાત્રી છે.

એ વારતા તમારા ઉધરતા “પારસી મેકમીક્ષન” દસ્તુરજી કરકરયા પોતાને હસામે ને ખરચે, આ તેની બીજી આવૃત્તિનો હક માહરી કને ખરીદી લઈ, નવેસરથી પ્રગટ કરે છે, અને આ સાહસીક દસ્તુરજીનાં તેમના એ ઉમંગ ને ઉત્સાહમાં ધરયા ધરાતા નથી તે જોવાનું કેવળ રમુજી થઈ પડે છે. એ એણે મુખારક્યાદી આપવા જોગ સહમજશે, અને સાહીત્યનાં ક્ષેત્રમાં એ સુફેદ પાઘડી— કે જેને માટે હરેક સાચા જરથોસ્તીને ખરાં દીવનું માન રાખવું ઘણું ઘટ્યરત છે તે—ની આમદ, શામીલગીરી અને સાહસ આપણે

એવડી ઉલટીજ વખાણુશું. એવણુ સાહેબે થોડા વખતમાં ધણું કરી બતાવ્યું છે, ને જે કર્યું છે તે બધું સંગીત, સંતોષકારક અને વખાણુવા જોગજ છે એ આપણા એ ઉધરતા પખલીશર— પારસી મેકમીલન !—ને માટે ખચ્ચીતકરીને ધણું માનભરેલું થઈ પડે છે.

પણ એ પખલીશર્સ સાહેબો એ રીતે માહરાં પુસ્તકોના ઉપ-સાપરી હક ખરીદી, હરેક વરસે અકેક નૉવેલ માહરી તરફતું પ્રગટ કરવાના માહરા વરસોથી ચાલતા આવેલા હક, રીવાજ અને લોભમાં મને ધણો પછાત નાંખે છે તે એક મોટા વસવસાની વાત થઈ પડે છે ! દસ્તુરજી કરકરયા અને સાહસીક મેસર્સ કરાંણી ભાઈઓ વચ્ચે “ઝોરત,” “ધ્યારનો પુલ,” “ભાઈ કે કસાઈ ?” ને “પડતી પર પચાસ”ની માહરી વારતાઓ અકેક પછી એવી અલગારરૂપ ઉપસાપરી બાહેર પડતી રહી છે કે માહરે એ મિત્રોને મોકલાસ આપવા ફરજ્યાત પાછલ પડવું પડ્યું છે, અને માહરી પોતાની તરફનાં પુસ્તકો સાથે હું જાહેરમાં પાછો દેખાવ કરી શકું તેટલાં માહરે ખુશીની સાથે એજ ગણીમત માનવાનું ને એ પરજ સંતોષ પકડવાનું થઈ પડ્યું છે !

તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૭
ક્રીઅર રોડ, કોટ, મુંબઈ.

} બ. ૦ ન. ૦ કાખરાજ.

માહરી પંદરમી મુલાકાત !

હાલની સખ્ત મોંઘવારીના સમયમાં ગુજરાતી વાંચનારી શોકીન આલમની ખીદમતમાં આ માહરી પંદરમી મુલાકાત છે. એક પુસ્તક પ્રગટ કરતા તરીકેની જે નેમ મેં રાખી છે તે ઘણી સાદી, સેહલ અને સમજમાં ઉતરી જાય તેવી છે. દુન્યામાં જે કોઈ ખી ચીજ વધુ સારી મને જણાઈ હોય તો તે આ સાહિત્યનો ફેલાવો છે, મગર હું માનતો આવ્યો છું અને હજી ખા માનું છું કે એ સંબંધમાં જે ચીજ કદી ખી સાથે બનવાની નથી, જે હું સાહિત્ય અને તેના ફેલાવા ઉપરજ ધ્યાન આપું તો ઘણા પૈસા મેલવવાની ઘણીજ થોડી આશા માહરે રાખવી જોઈએ, અને જે લોભી બની પૈસા મેળવવાનીજ આરજી રાખું તો સાહિત્યનો ફેલાવો કરવામાં યથાશક્તિ મદદ થવાના મારા લોભમાં અટકાવ પડે, જેથી હું માહરા વિચાર મુજબનું કામ કરી શકું નહીં. એટલાવાસ્તે બેહતર તો એજ છે કે મારા અસલ વિચારોને વલગીનેજ મારે કામ લેવું, કે જેનાં પરિણામમાં મારી નજરે દેખાતી સૌથી સારી ચીજ જે સાહિત્ય છે તેનો સંગીન ફેલાવો કરવાને મદદ થવાનું મને બની આવે.

હમારાં પ્રેસની રોકાનને લીધે આ ચોપડી જ. ન. પીટીટ આરફનેજ કેપતન પ્રીટીંગ પ્રેસમાં છપાવી પ્રસિધ્ધ કરી છે, અને તે પ્રેસના ઉમંગી મેનેજરે હમને મોટો સંતોષ આપ્યો છે તેની અત્રે નોંધ લીધેલી પ્રસંગને અનુસરતી કેહવાશે.

આ નાનકડી વારતાનાં લખનાર આપણા લોકમાનીતા લેખક મી० બહમનજી નવરોજજી કાબરાજી છે, અને એવણુ બાદજીની ઘણીજ માનીતી વારતાઓ માંહેલી આ એક છે. મી० કાબરાજી આ વારતા માટેની લોકપ્રસંગી માટે સોએ સો ટકાની જમીનગીરી આપે છે,

અને મને પણ જણાયું છે કે તેમાં બેશક ઘણું મોટું વજીર છે. આ એ અસલ વારતાની ખીજ આવૃત્તિ છે, એટલે કે હું પોતે જ્યારે આંક વરસનો બાવાજનો બુચો હતો ત્યારે એ પ્રગટ કરવામાં આવી હતી, અને તેથી મને લાગ્યું કે જેવો હું બાવાજનો બુચો હતો તેવાં ક્ય-કંઈ તે વખતનાં બુચા બુચીઓ હશે, કે જેઓને આ વારતા ફરીથી પ્રગટ કરેલી ઘણીજ પસંદ આવશે, અને આ જમાનામાં તેઓ વચ્ચે વળી પાછી નવીજ તરીકે તે વખણાશે !

છેવટે, માહરા માનવંત મિત્ર ભાષ બહમનજીનો હું ખાસ આભાર માનવાની અત્રે જરૂર જોઉં છું. એવણુ ખીરાદર એક ભાષનીજ અદાએ મને ચાહે છે, અને તેથી મને એવણુ તરફ ખરેખર એક મુરખી તરીકેનુંજ અજબ વહાલ અને માન આવે છે. ખચ્ચીત, બધાજ લેખક ખીરાદરો એમ સાથે મળી ભેટીને ચાલે તો કેમ ! પણ હા— એ બી ખરું કે પછી ત્યારે નામદાર દીનશાજી કરકરયાનો ભાવ કોણુ પુછે ? એ તો જે ખુદાએ કીધું છે તેજ બરહક છે !

માણુક પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, આંટરોડ મુબઈ.

તા. ૧૧ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૭.

રોજ ૧ લો માહા ૧ લો ૧૨૮૭.

લા. સેવક,

દીનશા. એદલજી કરકરયા.

સાંકળીઉં.

સફે.

પ્રકરણ	૧	લું—શેઠ બીખાળ પોહોંચાળ.	૧
પ્રકરણ	૨	જું—પથરના પ્રતાપ !	૮
પ્રકરણ	૩	જું—બાપનો બેટો ને બેટાનો બાપ !	૧૭
પ્રકરણ	૪	થું—માહાલક્ષ્મીથી બોરીબંદર	૨૦
પ્રકરણ	૫	મું—રેશન ઉપર.	૨૪
પ્રકરણ	૬	થું—મુંબઈથી પુના.	૨૯
પ્રકરણ	૭	મું—બીખાળબાના ચીવળુલીયા દુશ્મનો	૩૬
પ્રકરણ	૮	મું—વધતાં સંકટો.	૪૧
પ્રકરણ	૯	મું—નામોસી	૪૫
પ્રકરણ	૧૦	મું—બીખાળબા કલાસમાં.	૫૧
પ્રકરણ	૧૧	મું—આશા—નીરાશા	૫૫
પ્રકરણ	૧૨	મું—એક નવી ઉમેદ	૬૧
પ્રકરણ	૧૩	મું—નાહસવાની તૈયારી...	૬૪
પ્રકરણ	૧૪	મું—“ માઈં સસલું લાવ ! ”	૭૦
પ્રકરણ	૧૫	મું—ધર તરફના સમાચાર	૭૭
પ્રકરણ	૧૬	મું—કાગળે કરેલી વેદના.	૮૦
પ્રકરણ	૧૭	મું—વધુ વેદનાઓ.	૮૪
પ્રકરણ	૧૮	મું—વધુ વેદનાઓ (ચાલુ).	૮૯
પ્રકરણ	૧૯	મું—બીખાળબાની ચીંતા	૯૩
પ્રકરણ	૨૦	મું—“ કવાબમાં હાડકું.”	૯૯
પ્રકરણ	૨૧	મું—કવાબમાંનાં હાડકાંએ કીધેલું કારજ	૧૦૪
પ્રકરણ	૨૨	મું—નવી નાસીપાસી.	૧૧૨
પ્રકરણ	૨૩	મું—નાસ્તો.	૧૧૬

પ્રકરણ	૨૪	મું—ખાર ફટકાની સભા !	૧૧૮
પ્રકરણ	૨૫	મું—ખાપ અને બેટા	૧૨૨
પ્રકરણ	૨૬	મું—અદી અને દીની	૧૩૨
પ્રકરણ	૨૭	મું—મુશકેલીઓ અને ફતેહ	૧૩૭
પ્રકરણ	૨૮	મું—નવી હરકતો—નવી નાઉમેદી...	૧૪૨
પ્રકરણ	૨૯	મું—બીખાજીખાની ઘેર પોહોંચવાની વેદનાઓ.	૧૪૯
પ્રકરણ	૩૦	મું—ઘેર પોહોંચવાની વેદનાઓ (ચાલુ).	૧૫૪
પ્રકરણ	૩૧	મું—ઘેર પોહોંચવાની વેદનાઓ (ચાલુ).	૧૫૯
પ્રકરણ	૩૨	મું—ઘેર પોહોંચવાની વેદનાઓ (ચાલુ).	૧૬૪
પ્રકરણ	૩૩	મું—ઘેર પોહોંચવાની વેદનાઓ (ચાલુ).	૧૭૩
પ્રકરણ	૩૪	મું—બીખાજીખાનો સગો.	૧૮૦
પ્રકરણ	૩૫	મું—નવા જોખમો.	૧૮૬
પ્રકરણ	૩૬	મું—સુખી સેવટ.	૧૯૦

શું તમોએ હજી સુધી નથી વાપડ્યું ?

જો તમારા દાંત કે દાદ દુખતા

હોય કે નહીં બી દુખતા

હોય તો બી તમારે

તો ખસુસ

કરી

રોજ

ડા. બ. મોતીવાલાનું

દાંતનું

મંજન

વાપડવું

જોઈએ એ

વગર તો સૌ કોઈને

ચાલી ચકતું નથી.

સહવાર પડે ને મંજન

જોઈએ છે. હમારી મજબુત

બલામન તમને એ છે કે ફક્ત એક

આંઠ આનાની દબીતો જરૂર ઉપયોગ

કરો. બીજે દીને તમો પોતે રાજી થશો

ને વળી તમારાં સમાં સ્નેહીઓને બલામન

કરશો કે ડા. બે. મોતીવાલાનું

દાંતનું મંજન વાપડો.

શીશી ૧ ના આના ૪ દબી ૧ ના આના ૮

આ મંજન તમામ વનસપતીનું બનાવેલું છે. આ મંજન કોઈ પણ જાતના દાંત કે દાંતના દરદોને લણી હુંક સુદતમાં હંમેશને માટે દુર કરે છે. તમામ પારસી, હીંદુ અંગ્રેજ કે મોહમેદનો આ મંજનનો રોજ ઉપયોગ કરે છે.

સરદીશીકો અરજ કરવે સુદત મોકલી આપવામાં આવશે. દરેક જાણીતા કેમીશ્યને ત્યાંથી મળશે ને નહીં મળે તો, લખો.

મોરલેન્ડ રોડ, લાયબલ ૧,

દુકં વખતમાં જાણીતી થયેલી જુના ઝવેરીની નવી દુકાન.

જ્યારે—તમારા આ ઝવેરીએ નવી દુકાન ખોલી ત્યારે જુનું બધું કનડમ ફીધું ને બધુંજ નવું ગોઠવ્યું છે. આજે હમારા નવા નમુનાઓ જોઈ જવો ખાસ જલામન છે. ને તમને—

સોની નરોતમદાસ લીમજી ઝવેરી

માનપૂર્વક અરજ કર્યે છીએ કે બે ચાર દુકાણે આટા માર્યા પછી બી હમારી દુકાણે પધારશે તો બધું નવુંજ ને આજની નવી સ્ટાઇલનું બનાવેલું જરૂર જશે. હમારે ત્યાં મુદ્દલ ઠગાવાની ધાસ્તી નથી. જે તમારે ખાત્રી કરવી હોય તો હમારે શો રૂમ સર્વેને માટે ખુલ્લોજ છે.

સોની નરોતમદાસ લીમજી.

શેખ મેમન સીટ.

શેઠ મુલજી જેઠા મારકીટ સામે, ટેલીફોન નાં ૩૭૪૧.

એમ. એમ. કોપટીના કું'10

૪૮ કસ્ટમ હાઉસ રોડ, મુંબઈ.

મારખલ અને ટાઈલ્સ
નાં

વેપારી અને કન્ટ્રાક્ટર

પ્રાઈસ લીસ્ટ માટે લખો—

ડી. પી. નાં ૧૪

પ્લીઝ!

લેડીઝ અને બેન્ટલમેનો માટે—

ફાંકડી બુટની બેડી.

મેળવવાનું લઘુસેદાર ઠેકાણું આ એકજ છે.
જ્યાં દરેક જાતના નાહનાં મોટાં બુટો હંમેશાં સ્ટોકમાં તૈયાર રહેશે.

એક વાર પધારી ખાત્રી કરો.

ખોમ્બે હાઈકલાસ બુટ એન્ડ શુ મરચાંદ.
લાલજી બીલડીંગ—સો રૂમ નંબર ૧, મુંબઈ.

આંખની સંભાળ રાખવાનું કામ એ તમારું છે.

આંખ જેવી કીમતી ચીજ તેની તમે કેર નહીં રાખો
તો-પછી હેરાન થાઓ તેમાં તમને ક્ષાયદો—
કે—ગેરક્ષાયદો.

આજે કાલબાદેવી ઉપર સર્વેને જાણીતા

આંત્યા ચશમાવાલા

ની એક વખત મુલાકાત લેવાથી તમે તમારા પોતાના
ખાખમાં ઘણું સારું પરીણામ લાવી શકશો. આંખની
પુરતી ખાત્રી કર્યા પછીજ ચશમે આપવામાં આવે છે.
હમારે ત્યાંનાં ખરીદેલા ઘશમા તદ્દન ખાત્રીપુર્વક અને
અધ્યેસતા બનાવી આપવામાં આવે છે કે જેથી ઠગા
વાની જરાબી ધાસ્તી નથી.

જગન્નાથ જરીવાળાની સાંમે,

(અળસીના પાટીયાની બાજુમાં)

કાલબાદેવી રોડ, નંબર ૩૮૩-મુંબઈ.

“મુશ્કીલ આશાન.”

શેઠ જાંહગીર બે. મરઝખાનનું

વખણાયલું પુસ્તક.

આ પુસ્તક ચીત્રો સાથે છે.

વાર્તા પારસી સંસારી છે

અને

મીં દીનશા કરકર્યાએ પ્રગટ કીધી છે.

કી. રૂ. ૨.

સઘળા બુકસેલરો પાસેથી મળી શકશે.

શેઆદોનો હીંગામ સૌને મુબારક !

શેઠજી હમારો ધંધો તો ઝવેરીનો !

લગન પ્રસંગે કે ગમે વરસ ગાંથે
નવજોત વખતે કે લગનનાં પેહલાં જોડાણ વખતે

તમારાં જુના અને વિશ્વાસુ

કાનજી માલજી ઝવેરી

વગર કોઈને ચાલેજ નહીં.

કાનજી માલજીનાં દાગીના મશીન પોલીસનાં અને છે
અને વળી જેવી માંગો એવી ડીઝાઈનોનાં ઉત્તમ કારી-
ગરીના નાદર નમુનાઓ જોતાંજ લેવાનું મન થાય છે.

શેઆદોનો પ્રસંગ આવે કે નીચલે ઠેકાણે

પધારવું.

એ અમારી તમને લલામણ છે.

કાનજી માલજી ઝવેરી

બાહરકોટ, અબદુલ રહેમાન સીટ—મુબંબઈ.

બગડેલાં લોહીનો રામબાણ ઇલાજ

એ સિવાય બીજો કોઈ નથી.

પ્રજ્યાત ડાઠ વામન ગોપાળનાં ઘણાંજ અનુભવી હાથે બનાવેલો. આ સાર્સાપરિલાએ હબરો મનુષ્ય-જાતની ચામડીનાં દરદોને સારાં કીધાં છે. તમો વાપ-ડીને જરૂરજ ખાત્રી કરશે કે આ—

જગ પ્રસિદ્ધ સાર્સા પરિલા.

એક ઘણાંજ ફાયદા કારક ઇલાજ છે. દરેક રૂતુને માટે એ બંધબેસતો છે અને એને પીવાની સમજ ખાટલી સાથેજ આપવામાં આવી છે. ગેરંટી એટલીજ આપવામાં આવી છે કે એ સાર્સાપરિલાનો ઉપયોગ ફકટ ૪ ખાટલીનો કરવાથી તમો તમારી અસલ હાલતમાં બહુ જલદીથી પાછા આવો છો.

ખાટલીની કીંમત રૂ. ૧૧. વી. પી. થી પાંચ આના જુદા. ૪ શીશી સાથે ખરીદનારને ટપાલ ખર્ચ સાથે રૂ. ૪૧. લેવામાં આવશે.

લખો—ડાઠ ગૌતમરાવ કેશવ અને સન.

ઠાકોરદાર, મુંબઈ.

જમપ્રસીધ્ધ ડા. બે. મોતીવાલાની દવાઓનું લીસ્ટ.

નીચલી ઉત્તમ દવાઓનાં ગુણુ-એક વખત વાપરવા સિવાય તમને ભરસો આવશે નહીં. આજ વરષોથી હમારી દવાઓ રાજા, મહારાજાઓ, સેનાપતીઓ, જડજો, તખીઓ, હકીમો વિગેરે મોટા અમલદારોએ વાપડી છે અને નીચલી દવાઓ માટે મોટા અભીપ્રાયો આપેલા છે.

ડા. બે. મોતીવાલાની પ્રખ્યાત દવાઓ.

મલવાનું ઠેકાણું:—મોરલેન્ડ રોડ, બાયખલા.

ક્રીં ૩. આ.		ક્રીં ૩. આ.	
૧ ખાંસીની ગોળાઓ	૦ ૪	૧૨ લોહી સુધારવાની	
૨ હરસનો મલમ	૦ ૬	દવા ...	૧ ૪
૩ હરસની ભુકી	૦ ૮	૧૩ બેન્ઝીને તાકાત	
૪ કેનસર કિપર લગા-		આપવાની દવા...	૧ ૪
ડવાનો લેપ દબી		૧૪ દાક અને આતશ	
૧ નાં ...	૦ ૧૨	ઉતારવાની દવા...	૧ ૪
૫ મીઠી પીસાબની		૧૫ શરીરને કૌવત આ-	
દવાઓ ...	૧ ૪	પવાની દવા ...	૧ ૪
૬ તાપની ભુકી ...	૦ ૧૨	૧૬ ભુખ વધારવાની	
૭ મરદાની દવા ...	૦ ૪	દવા ...	૧ ૪
૮ બેલાબનો પાક ..	૦ ૬	૧૭ દાઝી જવા ઉપરનો	
૯ ખહીની ભુકી...	૦ ૮	મલમ ...	૦ ૬
૧૦ કોલેરાની દવા ..	૦ ૪	૧૮ દરાઝની ભુકી ...	૦ ૪
૧૧ ડાઝેરીયાની દવા..	૦ ૪		

 આ દવાઓ જાણીતા કેમીસ્ટો પામેથી પણ મળશે.

દરેક ઘરમાં એકકી શીશી રેહવીજ જોઈએ.

દેશપરદેશમાં જ્યાંથી તમે જાઓ ત્યાં તમને
અમૃતાંજનની એક શીશી રાખેલી ઘણી કામની છે.
દુખ કંઈ તમને કહીને આવતું નથી. પણ જો તમે
તમારા શરીરનાં કાયદાને માટે હાથ-પગ-કે કમરનો
દુખાવો કે તમારા શરીરનાં કોઈથી ભાગ ઉપર કળ-
તર થાય તો તરતજ તમે—

અ મૃતાંજન

નો ઉપયોગ કરજો. આ અમૃતાંજન ખામ એક વિ-
ખ્યાત યામેલો ઘણો સમજાણુ ઇલાજ છે. અરધી દુન્યાને
આ ખામથી કાયદા થયેલા છે. ફકટ આઠ આનાની
એક શીશી બજારમાંથી ખરીદી તમારી ખાત્રી કરજો.
જો તમને અમૃતાંજન ખામ બજારમાંથી નહીં મળે તો
નીચલે ઠેકાણે લખી નાખજો.

મેનેજર અમૃતાંજન ડીપો,
જનરલ પોસ્ટ ઓફીસ સામે, કોટ, મુંબઈ.

શું તમે હરસ મસાથી હરાન છો?

તો તમે ડાં બેં મોતીવાલાનો વનસપતીનો જગ-
પ્રસિધ્ધ સસ્તો હરસનો મલમ અને ભુકી જરૂર વાપડો.

 હરસની દવા એક રામબાણુ દવા તરીકે પુર-
વાર થઈ છે. મોટા અંગ્રેજ ડાક્ટરો અને આપણા હીં,
પારસી ડાક્ટરોનું ઘણું ઉંચું મત હમારી પાસે નોંધા-
યલું છે કે—

ડા. બેં મોતીવાલાની

હરસની દવા સૌથી સરસ છે.

સેંકડો લોકો આ દવા વાપરવાથી સાબં થયા છે.
જાણીતાં આસામીઓએ ઘણી સારી સરટીફિકેટો આપી
છે. આ દવાનાં ગુણુ વિશે હમે વધુ નહીં કેહતાં કેટ-
લોગ મંગાવવાથી મોકલવામાં આવશે, જેમાં ઘણી
સરટીફિકેટો છે જે જોવાથી ખાત્રી થશે. તે ઉપરાંત
ખાંસીની, મીઠકી પીસાળની, કેનસરની, ફાંતની, મર-
ડાની વિગેરે તમામ રોગો માટે હમારી જગપ્રસિધ્ધ
દવાઓ મુખર્ધના જાણીતા કેમીસ્ટો પાસે મલશે.

લખો ડાં બેં મોતીવાલા,

મોરલેન્ડ રોડ, લાયબલા, મુંબઈ.

હવે તમુને ખીબાં તેલો કે
અતરોની કશીપણુ જરૂરજ
રહી નથી કેમકે સુંદર
કુલોમાંથી બનાવેલું

ઓટો પરસ્તાન પરફ્યુમ.

એક
ખરેખરું મનને
તાજગી બખશનારું
પુરવાર થયું છે.

જેમ તાજાં ફુલોથી તમારો જીવ બાગ
બાગ થાય છે તેવીજ રીતે આ હમારું ઓટો
પરસ્તાન પરફ્યુમ તમુને અને તમારી સામે
નજર કરનારાઓને છક્ક કરી નાખશે.

બખરહાર ! જે તમુને એમ લાગે કે આ પરફ્યુ-
મનાં જેવું ખીબું સાડું નથી મલતુ તે જરૂર તમો
તમારા હોસ્ત આસ્નાવોને લલામન કરજો. બજારમાં
જે પરફ્યુમ મળે છે તેના કરતાં આ કંઈ અજબ
તમુને ગમી જશે, કેમકે એની સુગંધમાં કંઈ ઘણો
મીઠાસ લરેલો છે.

ફીમત અરધા ઐસની બાટલીનાં રૂ. ૨.
ડરાંમ ૧ ની સુંદર ટ્યુબના આના બાર.
એકલા બનાવનાર,

ધી પરસ્તાન પરફ્યુમરી કુંઠ,
નાં ૧, પાયધુણી, મુંબઈ.

મુંબઈ અને
બીજાં શહેરોમાં
જાણીતો થયેલી

ખોસ્મે ટાઇલ માર્ક

જુની
અને
જાણીતી
દુકાન

મુંબઈ ખેન્ડકની
સાંમે આજ વરસોથી
ચાલુ છે જ્યાં—

આજનાં નવી ડીઝાઇનોનાં
મારકાની ટાઇલ, મારબલ, રંગબેરંગી
લાદીઓ, સ્ટીલની શીલીંગો.

વિગેરે હુમેશાં માલ સ્ટોકમાં તૈયાર રહે છે.
આરટીસ્ટીક ડીઝાઇનો બનાવોને કોન્ટ્રેક્ટથી પણ
કામ કરી આપવામાં આવે છે.

પ્રોપ્રાયટર—

ગુલામઅલી ગુલામહુસેન

સ્થાપી ૧૮૮૮

રેલીઆફીક એડરેસ “ધમામો.”

૨૧ ખેન્ડ સીટ, મુંબઈ.

—Dr. CARL'S—

AGUE SPECIFIC.

A CERTAIN REMEDY FOR ALL FEVERS.

—Dr. MCPHAEL'S—

NERVO-VITALO PILLS

THE FINEST BRAIN AND NERVE TONIC.

M. T. Madon & Co.

Family and Dispensing.

CHEMISTS.

24-26 Abdul Rehman Street,
BOMBAY.

એક પથ્થરના પ્રતાપ !

એક રમુજ વારતા.

પ્રકરણ ૧ લું

શેઠ બીખાજી પોંહોંચાજી.

શેઠ બીખાજી પોંહોંચાજી મુંબઈના એક માતખર વેપારી છે. તેઓનો માહાલક્ષ્મીમાં એક કુશાદે બંગલો છે, અને કોટમાં ઇંગ્લેન્ડ બજારમાં તેઓની ઓફીસ છે. તેઓ આજે પણ હેયાત છે, પણ અમો જે વખતને વાસ્તે તેઓને અમારાં વાંચનારાંઓ સાથે ઓલખાવીએ છીએ તે વાતને આજે લગભગ ત્રણ વરસ ગુજરી ગયાં છે, એટલે તેઓની રજા પુછવી તેઓપર ગુજરેલી એક ટુંક પણ જાહેર કાંઠાંણીનો ઘણો રમુજ હેવાલ અમો અતરે રજુ કરી શકીએ છીએ, જોકે એ કાંઠાંણી—કે જે સાંભળવા મેલે પગથી તે માથાંવેર ખરેખરી બનેલી છે તે—માંથી કેટલાક ટકા દલાલી કાપી કાઢવાની છે તે તો અમારાં વાંચનારાંઓની મુનસફી ઉપરજ છોડવું જોઈશે.

એ શેઠ બીખાજી પોંહોંચાજીને જે વખતને વાસ્તે અમો અમારાં વાંચનારાંઓ જોડે ઓલખાવ્યે છીએ તે વખતે તેવણુ વરસ પાંસઠની ભરતીમાં હતા. તેઓ દીલે કાવલા તોપણુ સેહેજ ઉંચા અને પતલા હતા, અને મોં ઉપરના સફેદ ચેબીઆ અને આંકડાદાર મોટી સફેદ મુછ તેઓની બુજોર્ગી અને સદાનાં શાંણુપણુની હતી

પણ સાહસ આપે છે. તેવણનો પેહેરવેશ સધળો અસલી ફેશન છે, અને જોકે તેઓ ઇંગ્રિજ આંશીસ ચલાવે છે તોખી તેઓનો સધળો વસવાત ખી સાદો અને અસલીજ છે.

તેઓ સ્વભાવના કરડા, મિજાજ, તુમાખદાર અને ચીરડાઉ હતા—કાંઈનો પોતાની મરજી વિરુદ્ધનો બોલેલો બોલ સાંપે નહીં તે કીસમના તેઓ એક આસામી હતા, પણ તેઓને જે વાતનો સૈથી મોટા કંટાલો હતો તે છોકરાંનો હતો. તેઓ બચ્ચાંની મસ્તી સામે મુતલબ ટકી શકતા નહીં હતા, અને તેથી બચ્ચાંઓથી કંટાલતા અને સદા બીહીતા ધુજતા ફરતા હતા.

એમ છતાં તેમને પોતાને ત્રણ છોકરાં હતાં. વડી એક સુમારે ૧૮ થી ૧૯ વરસની ઉંમરની છોકરી હતી, અને તેનાથી ઉતરતો એક અદી નામનો ૧૪ થી ૧૫ વરસની ઉંમરનો છોકરો હતો, જે પછી સૈથી નાનો એક બીજો છોકરો હતો, જે આપણી વારતાની શરૂઆત થાય છે તે વખતે ફક્ત ત્રણ વરસનો હતો.

આ છેલ્લાં બાળકને જન્મ આપતાં તેની માતાનું મોહોત નીપળ્યું હતું, અને તેથી ઘરમાં એક અબળા જાતીના જોઈતા હાથ અથવા પવિત્ર આંકેશ વના છોકરાંઓની સંખ્યા વેઠ આ પારસી શેઠ્યાએ રાખેલાં નોકર નફરોપર—અથવા વધારે ખરી રીતે બોલ્યે તો ખુદ તેના (પોતાના) ઉપર આવી પડી હતી, અને તેથી તેનો સ્વભાવ વધારે બગડ્યો હતો, ને છોકરાંઓથી તે ઘણો વધારે કાયર થઈ કંટાલ્યો જતો હતો.

એટલામાટે તેણે અદીને તો પુનાની એક બૉરડીંગ સ્કુલમાં કઢ્યો હતો. બીજાજાનો અફસોસ એજ હતો કે મુંબઈમાં લોકો મોટી મોટી ડીંગ મારી જાય છે, પણ અગતની હાજતોપર કાંઈ ધ્યાન આપવાની ઉંઘ ઉતી નથી;—અને એ અગતની હાજતોમાં

તેઓ એક સારા પાયાપર ચાલતી બોરડીંગ રકુલને મથાલે મુકતા હતા. તેઓનાં બેળમાં એજ ખ્યાલ ધર ધાલી બેસી ગયો હતો કે ફુકતાઓ ધરમાં રહ્યાથી ઘણા તોફાંની અને હરાંમખોર થઇ જાય છે, અને તેથી તેઓને બોરડીંગ રકુલ મારફતે કેળવવા જેવો બીજો રૂઠો ઉપાય કશો હોયજ નહીં, જેથી તેઓએ પોતાના એ ઉંમરે પોંહોંયેલા અરદેશર નામના દીકરાને છેલ્લાં છ વરસથી પુના ખાતે ઉંઘડેલી એક બોરડીંગ રકુલમાં મોટા માસીક પગારે મુક્યો હતો.

અને તેથી ફાયદો એ થયો હતો કે મા આપના દેખીતા ધાક અને આંકોશ વગર અદી જોઇએ તે કરતાં સાંમે વધારે બગડી ગયો હતો ! તેને તેના માસ્તરનો બારે ધાક હતો ખરો, પણ તે માત્ર માસ્તરનીજ નજરોઆરબ—તેની નજરની હદની બાહર તે એક સંધાને રમરમ બોલાવતો નાધલો દેવ હતો.

તેનાપર તેના આપનો બી ધાક તો રહ્યો હતો, પણ જેમ તે આપનો તે બચ્ચાંપર કશો પ્યાર ન હતો, તેમજ તે દીકરાનો તે આપ પર કશો પ્યાર ન હતો, જેતું પરીણામ એ થતું કે લાંબી છુટીના દીવસોપર તે આપને ધર આવતો ત્યારે બી તે આપથી બને એમ દુરનો દુરજ રેહતો. બચ્ચાં જેમ હદ બાહર લાડ અને પ્યારથી બીગડી જાય છે તેમજ તેઓ હદ બાહર ધાકથી બી રદ થઇ જાય છે, અને તે સબકની બીનમાહીતગારી વચ્ચે બીખાજીઆએ પોતાના દીકરા અદીને પોતાની મક્સદથી ઉલટી રીતે સાંમે વધારે બીગડી નાખ્યો હતો.

હવે ફીસમસની મોટી છુટીના સબબે અરદેશર હમણાં બી ઘેર આવેલો હતો, અને આજે તેની છુટીનો છેલ્લો દીવસ હોવાથી બપોરની મેઘમાં તે પુનાની પોતાની રકુલમાં પાછો જવાનો હતો, તેટલાં તે “ પીઝ ” ક્યારે પટે તેની રાહ જોતા તેના આપ પોતાના હાલ-

માંની ઇઝીઝરમાં અલેટાયલા હતા. અદીએ એ આંક દીવસની છુટીમાં પોતાના બાપનાં ઘરમાં ધુમ ઢીંગાણું કરીધું હતું અને ઘણીક માંજફાડ ને બગાડ કરીધો હતો, જેમાં વળી એક તો હમણાંજ જન્મવાની ટેબલપર બાળુએ મેલેલા એક શોભાયમાન લાંપનો તેણે ખુરદો કરીધો હતો, અને તેનો બલાપો કરતા બીબાણ્યા પોતાના ડ્રૉઇંગ રૂમમાં આવી એક મોટી ઇઝીઝરપર અલેટાયા હતા. તેવણની પાસે એક નાહની ટીપાઇ ઉપર એક મોટાં ગ્લાસમાં બરફથી પાણી ઠંડુ થતું હતું, અને તે જરા જરા વારે ગોટ ગોટ પીને તેઓ પોતાનો ઉકરેલો અને ઉરકેરાયેલો જીવ ઠંડો કર્યા જતા હતા.

“ નખખોદ ગીઆ માસ્તરોને બી કાંઈ હરાંમખોરી છે ! ” તેઓ મનમાં ચીરડાઇને બલાપો કરતા હતા, “ કીસમીસની પારસીઓને છુટી શાંતી આપવાની હોય ? બચ્ચાંઓને એક બી દહારો તે છુટી હોયજ કેવી ? એ બધું હંબગ છે, અને એ હંબગનો હું ટાઇમ્સ ને ફોનીકલમાં ચરચાપતરો લખીને કાલ ને કાલ અટકાવ કરશ. વરી તે ઉપરાંત એ દુકતાના માસ્તરને બી હું લખી વારશ કે એને ફરીથી એક બી છુટી આપે નહીં, ને અહીં કદી બી મોકલે નહીં. ”

અદી પુના માંહેલી જાણીતી માણેકજી માસ્તરની બૉરડીંગ રકુલમાં હતો. એ માણેકજી માસ્તર અને તેની શાળા વિશે લોકમત ધણું સારું હતું, અને તેની રકુલ જેમ આજે છે તેમ તે વખતે બી ઘણી ફતેહમંદ હતી, પણ તે માસ્તરનો પોરચાઓપર ત્રાસ એટલો હતો કે છોકરાઓ તેનાં નામથીજ થરથર કાંપતા હતા, અને એક મોટી છુટીની મઝા માખાપનાં મુખારક છાપડાંના આસરા હેઠલ ભોગવ્યા પછી પાછા તેને ઘર અને રકુલમાં જતાં તેઓના જીવપરજ આવતું હતું.

અદીનો બી તેવોજ હાલ હતો. તેનાપર તેના બાપનો ધાક

હતો, પણ તોખી આપની નજરથી દુર ધરમાં સૌને જુમ મરાવાની તેને એવી મોજ મલતી હતી કે તે મોજ મુકીને તેને રકુલમાં પાછો જવા ગમતું ન હતું.

પણ જ્યાં વના છુટક ન હતો. મેલ ત્રેન બપોરે ત્રણ વાગતે જતી હતી, અને તે ડોસાજી એક વાગતેથી તલપમાં પડ્યા હતા ! અંતે તેથી ભાઈ બેહેનોને મલી અદી ઘણી આનાકાંની સાથે તેના આપના ઓરડામાં તેને મલવા આવ્યો.

તેનો આપ તો કાગને ડાલે તેની વાટજ જોતો હતો. “કમ ?” તેણે તે પીડા પટતી જોઈ લગાર ખુશી થઈ કહ્યું, “જાએચ કે ? ચાલ જા, આપુ, ને જોઈ તપાસીને ચાલજે, નહીં તો હારમાર થઈનેજ પુરો થશે. સારું છે કે તમો લોકોને આપવામાં આવતી છુટી સદા-કાલ નીમતી નથી, નહીં તો તું કે ? ધુરના ફાકા ફકારે ! પણ ચાલ જા, ઘોડો તપાવ ના.”

“ નહીં, જીવણા ગારી જોતરાવા હજી ગીઓ નથી, ” અદીએ હજી બી એવા બેકદર આપતું બને એટલું પાકવી લેવા ઠંડે કલેજે કહ્યું.

“ નહીં ? ” બીખાજીઆ ચીરડાઈ-ચીચવાઈને બોલ્યા; “ નખખોદ જાય રે તમો બેઉતું ! આય દુકતો જરૂર ત્રેન ખોલી દેશે, ને વરી એક મુના મોહોર જેવો દહારો ભાંજશે.—અરે જા, દોર અત્તર ધરી, તેને લાત મારીને કેહે કે હમણાંજ જાય—સો કમ પરતાં મુકીને જાય.”

“ ગીઓ ગીઓ તે, મેં બારીમાંથી હમણાંજ તેને જતો જોયો, ” અદીએ ફેંક્યું.

બીખાજીઆએ એક છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો ! તેઓની ફીકર તમામ ટલી ન હતી, પણ જીવણા ગાડી જોતરાવા ગયો એટલે

હવે જે વખત જતો હતો તેમાં તે તુફાની બારકસ વગે લાગવાનું, માટે તેઓને તુરત વેલા થોડી ઘણી ધીરજ પેદા થઇ, ને તેઓ પાછા અઢેલીને ખુરસીમાં પડ્યા.

“હજી તો તું બધાંને મલવાનો હોશે તો વરી તે વખત જશે,” વળી ડોસાજીને યાદ આવવાથી તેઓએ તલપ કરી, “વાસ્તે જ, તારાં બાઇ બેહેનોને મલી લે કે ગારી આવે કે ઉતરી પરે.”

“હું બધાંને મલીને આવેલો છઉં,” અદીએ ધુખરાયલે સાહડે કહ્યું, અને પછી જે પાછી ચુપકીદી પંથરાઇ તે અરસામાં રસ-ણાંથી ડુગાયલા ગાલોમાં તે પાસેની ટેબલપર પડેલી કુટના દબુસા ભરવા પડ્યો.

“તારો માસ્તર તારી ઘણી ફરીઆદ લખેય,” બીખાજીબાએ વળી થોડે વારે ચલાવ્યું, “પણ હવે તપાસીને ચાલજે બચ્યા, કાંયજે નહી તો તુંને જેરબંધ માર મારીને સુધારવાની બી મેં તેને અખત્યારી આપેલી છે.”

આ મુબારકબાદીના સુખનોથી તોફાંની અદી જેમ કાંઇ મગન થયો નહીં તેમ કાંઇ ધણો ગભરાયો બી નહીં, કેમકે એવું તો તેનો આપ રોજ દહાડામાં દોઢસો વખત બક્યા કરતો હતો, વાસ્તે એવું એવું ઠંડે કલેજે એક કાને સાંભળી બીજે કાને કાઢી નાંખવાની તે પોરચાને ટેવ પડી ગઇ હતી.

તેનો બલાપો એ હતો કે તે જલદી મોટે થઇ નહીં શકતો હતો, કેમકે તેને હમણાં ખ્યાલ થતો હતો કે તે જ્યારે ધધન ધધન કરતો ગાડીમાં રકુલની હાડમારીઓ વેઠવા જવા નીકલશે, ત્યારે તેના બાપ સુખથી બેસીને ઠંડે કલેજે આઇસ પાણી પીચા કરશે ! તેના બાપને નથી માસ્તરની શીકર, નથી લેસનની ધાક, કે નથી બાપનો કંટાલો, અને તેથી એવી બેપરવાહ અને ફકર ચીંતા વગરની

જાંદગી ગુજરવાને તે જલદી તેના આપ જેવડો મોટો થતો ન હતો એ નાધકલા અદીનો મોટો બલાપો હતો !

પેલા હાથપર તેના આપનો પટપટારો તો જરીજ હતો! ગાડી ક્યારે આવે ને એ પોરયો ક્યારે પતે તેની તે ડોસાને ચાલુ અકરવકર થયાજ કરતી, અને તેથી તે વારંવાર જીવણાને નામની પોક મુકતો હતો, ને બીજાબી છીટાં ઘણાં શોધતો. અદી પણ શોધવતો બેઠો ભો તેની પંચાત, અદી છીંક્યો તો તેનાં છીટાં, અદીએ ખુરસી ખસાડ મુક કીધી તો તેનો વાંધો, ધત્યાદી!

એવામાં અદીને બાંજુ આવ્યું, અને તેણે બીહીતાં બીહીતાં હીંમત કરી ગજવાંખરચ માંગ્યો. “મારા પાસ ખરચવાનું કંઈ નથી, બાવાજી,” તેણે કહ્યું, “અને મને અરચણુ પરશે. માસ્તર તહરેવાર ધરમનાં ફંડમાં અવારનવાર નાણાં ભરાવેચ વાસ્તે મને કંઈ આપો.”

ભીખાજીબાને આ છેલ્લી તકરાર કાંઈકે દુરસ્ત જણાઈ, અને તેથી તેઓને એક પાંચ રૂપીઆ પોતાના દીકરાને આપ્યા વના આવ્યું નહીં—જોકે વાંચનારને કેહેવું પડશે નહીં કે તેને માટે બે પાનાં ભરાય તેટલું લાંબુ લેકચર આપી તથા બબડી બડબડીનેજ તે રકમ તેઓએ કાઢી આપી.

એ રકમ ગજવાંમાં મુકતાં અદીના હાથને એક પથરો લાગ્યો, ને તે તેણે ગજવાંમાંથી ઉલટ સાથે ખેંચી કાઢ્યો. “અરે બાવાજી,” તેણે તે બતાવી કહ્યું, “આએ પથ્થર હું લેઉં ? તમોને કંઈ એનું કામ તો નહીં હોશે ?”

“પથ્થર ! પથ્થર શાનો ?” વળી ભીખાજીબાએ આ કાંઈ નવી માંગણીથી ગભરાઈને ખુરસીમાં બેઠા થઈને પુછ્યું.

“આજે પેલો કેહજે અસલ બરજોરજી મામા ચીનથી લાયા-
તા તે ?” અદીએ યાદ આપી; “નાનું” કેહજે તમોને એનું કંઈ
કામ નહીં હોશે. મજેનો સાબુ જેવો લીસો ને સુમારો છે તે મારા
દોસ્તોને દેખરાવા જરા લઈ જાઉં ?”

“અરે મુશી દે એકદમ,” બીખાજીઆએ ગગડાત કીધો;
“એવાં ચઢણુચેરાં મુકશે નહીં ત્યાંવેર શીખી મરવાનો નથી. દસ
વરસ વેર એ જમવાના ચોરડામાં ગોખલાપર પડી રહેલો હતો ત્યાં ખી
તારી નજર ગેઘ ખરી કે ? લાવ અહીં !” —અને તે તેઓએ
આનાકાનીબરેલા ને દુખાયલાં દીલના અદીના હાથમાંથી ઘણા ગુસ્સા
સાથે ઝુટી લીધો.

પ્રકરણ ૨ જી

પથરના પ્રતાપ !

પથરામાં કાંઈ દમ ન હતો. તે એક સાદો સુંવાલો પથરો
હતો, અને અદીનો ચીન ગયલો મામો દસ વરસપર જ્યારે આવ્યો
ને ચીનની ધુલ જેવી કેટલીક નવાઈ જેવી ચીજો લાવ્યો તેમાં
એક ઉકમાઈ તરીકે એ પથરો લાવ્યો હતો. તેણે કોઈનું કશું ખાસ
ધ્યાન ખેંચ્યું ન હતું, અને બીખાજીઆએ જોકે તેને નકામો જાણી
ધુલ ખાતો ગોખલાપર નાખી મેલ્યો હતો, તોખી હમણાં તેટલો ખી
તે દીકરાને આપવાને અને તે બચ્ચાંનો જીવ રાજી કરવાને તેનો
જીવ ચાલી શકતો ન હતો.

બીખાજીઆએ તે પથરો લીધો, ચસમો પેહેડ્યો, ને ઘણું વરસે
તે પાછો હાથમાં આવવાથી ફેરવી ફેરવીને તપાસ્યો. ગરીબ બચ્ચારા
બીખાજીઆ ! તે પથરામાં શું ગુણુ અવગુણુ હતો તેની જો તેઓને
ખબર હતે, ને તે પથરો ખીજા પા કલાકમાં તેઓપર શું અજામ

હાવી મેલશે તેનો જો જરા ખી તેમને ખ્યાલ થતે તો તે પથરને તેઓ હાથ ખી લગાડતે નહીં !!

“તારા હીરા મામાએ તારી મરનાર માયને એ તોફા બેટ કીધેલી છે,” બીખાજીયાએ અનકાથી કહ્યું, “અને તે લુચ્છની એ નાદર બેટ સદા મારે સાચવી રાખવી જોઈએ.”

અદીનો મામો સારું માણસ નહીં હતો. તે લુચ્છો, જુગારી અને કરજદાર હતો, ને તે ચીનથી આવ્યો ત્યાર પછી થોડું-એકમાંજ તેણે એવું કાલું ઘોલું કરવા માંડ્યું કે બીખાજીયાએ તેને પોતાનાં ઘરમાં આવતો જતો ખી તદ્દન બંધ કીધો હતો, જેથી તેવા એક સગાની આ હસવાજેરી બેટ બીખાજીયા સાચવી રાખવાનું ફક્ત અનકાથીજ બોલતા હતા.

“બાવાજી,” અદીએ હવે પથરાની વાતપર પાણી રેડી પોતાની મતલબની એક નવી વાત છેડી, “બાવાજી, મને હવે એ પુનાની રકુલમાં નથી જવા ગમતું. તમારે ગમે ત્યાં મને મુકે, નહીં તો ઉઠારી લેઓ—”

“ઉઠારી લેઉં ? અરે વાહરે !” બીખાજીયા ખુરસીમાં ચમકી ઉઠ્યા; “ખાધું પેટ ભરીને ! જા જા, હારમાર થઈને મરશે. મોઢે થશે ત્યારે એ આજના દહરા યાદ કરશે, ને નીશાલમાં સુખી ઉતો એમ ધારશે. મારી નીશાલના દહરાઓને તો હું રોજ યાદ કરૂં.”

“હા, પણ તમે કંઈ માણેકજી માસ્તરને હાથના ફટફટ ફટકા નથી ખાધેલાની ?” અદીએ મોંપરના થોળરા સમેત ચુકચું.

“નીશાલે જવાનું દુઃખ હોયજ નહીં,” બીખાજીયાએ બાશાંણુ પાકું ચલાવ્યું; “લે ની, હું આજે બુઢો થઈ ગીયોય પણ હું હજી ખી—આજે ખી ઇચ્છું કે હું પાછો તારા જેવોજ એક નાધલો છોકરો થાઉં, કે જેથી મને મારા નિશાલના દહરા પાછા મલે !”

પણ અરે ગળ્ય પર ગળ્ય ને તેની પર બી ગળ્ય ! બીખાળ્યા હજી તો એ ઈચ્છા પુરી જાહેર કરી રહ્યા નહીં તેટલાં તેવણનાં આંગમાં કાંઈક ખેંચાણ થયું, ને તેઓને લાગ્યું કે જે ખુરસીમાં તેઓ સગવડ ને સુખથી અલેટાયલા હતા તે એકાએક ધણી મોટી થઇ ગઇ !! એ શું ?

પણ એ વાતપર તેઓએ તુરત ધ્યાન આપ્યું નહીં. તે કાંઈ ખાલી ખ્યાલ સમજી પોતાનું ડહપણ ડાળવાનું હજી તેઓએ તો નભરવસપણે જાની જ રાખ્યું.

“ નખખોદગીયાને રકુલને નામે દુઃખેય ! હું જો તારા જેટલો છોકરો હતો તો——પણ એ ઘેલા ગાંડાની કાંની એટલો હસી શાંતો મરેય રે, હે ? ”

અને ખરેખર અદી જે પેહેલાં ગભરાયલો જણાયો તે હવે એટલો બેચખત્યાર હસતો હતો કે પોતાનો મોભો ભુલી જઇ તેનો દીકરો એટલો બેચખદાજ તેની હજુરમાં આજે પેહલી વાર હસવાની હીંમત કરે તે આપણા બીખાળ્યાને જેટલું અચરતીભરેલું તેટલું જ શુરસો પેદા કરનાર લાગ્યું !

અદીએ બોલવા માંડ્યું ! પણ બોલાયું નહીં—એટલો તે હસતો હતો ! “ બાવાજી, તમોને તમારામાં કાંઈ ફેરફાર નહીં લાગતો ? મારું તો હસતાં હસતાં પેટ બી દુઃખી આવ્યું ! ”—અને તે હજી હસતો હતો.

“ બાહેર જા ઝોરડામાંથી,” બીખાળ્યાએ પોકાર માર્યો, કેમકે તેને એ રવેસે હસતો જોવાથી હવે તેવણના ભીંગ ફરી ગયાં; “નીકલ, કાલું કર, વું મુવો સુધરતો !”

પણ આજે પેહેલી જ વાર અદી તેઓને નાતાબેદર થયો. તે હીલ્યો બી નહીં, પણ હસ્થાન કીધો ! “જરા જઇને આરસીમાં તો જોવો, બાવાજી !” અંતે તેણે ધ્રુમ હસતાં હસતાં જેમ તેમ સુચવ્યું.

આરસીના મોટા તખ્તાઓ ઓરડામાં ફરતા ગોઠવેલા હતા, ને તેથી તે માંહેલા એક તરફ બીખાળખા સરેસ્તાના રોખ ને ઠેકા-બર ચાલ્યા. તેઓ મરજી ઉપરાંત તે તરફ ગયા. તેઓને લાગ્યું કે ચાતો તેઓની અલેચાની ટોપીની ફારખોર વલી ગઇ હશે, કે નહીં તો તેવણનાં મોંપર મેસ બેસ લાગી હશે, ને તેનું તે દેવને એટલું હસવું આવતું હશે, વાસ્તે શું છે તે જોઈને તે લુચ્છાને ઝપેટી કાઢવાના ઠરાવથી તેઓ આરસી બણી ગયા.

પણ શો ગબજ !

બીખાળખાએ આરસીમાં ડોકાવ્યું ને તેમાં અદીની સખી જોઈ ફરીને પછવાડે જોયું. અદી તો હતો ત્યાંજ આરસીથી દુર ખુણામાંજ ઉભો રહી હતો ઘેલાં ધરણની પેઠે હસ્યા કરતો હતો, એટલે વળી પાછું બીખાળખાએ આરસીમાં જોયું તો બીખાળખાને બદલે પાછો અદી અને અદીજ !

ત્યારે પણ—બીખાળખા મનમાં તકરાર કરવા લાગ્યા કે—તેવણ બીખાળખા પોતે ક્યાં ગુમ થઈ ગયા ? તેઓએ આરસીની દાખી સામ્રડે જઈને જોયું તો અદી—જમની સામ્રડે જઈને જોયું તો અદી—વાંકા વલ્યા તો અદી—ઉભા થયા તોખી અદીજ !!

પણ વળી વધારે તો શું કે જો બીખાળખા ચાલતા તો આરસીમાંનો અદી ખી ચાલતો—બીખાળખા હાથ હીલવતા તો આરસીમાંનો અદી ખી હીલવતો; ટુંકમાં, પ્રીય વાંચનાર, તું માનશે નહીં, પણ કોઇ દાહડે કાંને સાંબળેલું નહીં ને નજરે જોયલું નહીં તે ત્યાં ખરેખર બન્યું કે બીખાળખા ફેરવાઈને ખીલકુલ રોગરગ ને સુરતેસુરત અદી બની ગયા ! ! ! ! !

પણ તે કેમ બન્યું ?

તે પેલા કમબખ્ત પથ્થરના પ્રતાપે બન્યું ! ભોગ બચારા બી-

આજીવાના તે મજકુર પથ્થર કોઈ જાદુવાળ ચીનાનો મંત્રેલો હતો, ને તે પથ્થરની ખુબી ખાંભી જાણ્યા વગર અદીનો મામો તેને એક સાદી નવાઈ તરીકે અહીં આપી ગયો હતો.

તે પથ્થરની ખુબી ફક્ત એકજ હતી, ને તે એ કે તે હાથમાં રાખી એક આસામી એકજ વાર જે ઇચ્છે તે તાબરતોબ થાય,— ફરી ઇચ્છે તે નહીં બને : અને બીજાજીએ અજાણુ ભોલાઈમાં તે પથરો હાથમાં રાખી તેનું પાપ જાણ્યા વગર ઉપર લખવા પ્રમાણે ઇચ્છયું હતું કે:—

“હું હજી બી—આજ બી ઇચ્છું છું કે હું પાછો તારાજ જવો એક નામલો એકરો થઈ કે જ્યાં મને નીશાલના દહાડા પાછા મલે !”

ગરીબ—ગરીબ બચારા ભોળા બીજાજીયા ! મોટે મોટે જ્યારે તેઓએ એ ઘેલી ઇચ્છા કીધી ત્યારે તેઓને સ્વપને બી નહીં હતું કે પોતાના દીકરાને વાસ્તે શીખામણને અર્થે માંગેલું તેઓ પોતે તુરત એલવશે; પણ જ્યારે તેઓને આરસીમાં પોતાની સુરત નહીં મલી ત્યારે તેઓને જે બેશુમાર ગભરાત થયો તે લખવા કરતાં વિચારવો સહેલ છે. તેઓના સફેદ ઠેબીયા કે કુમકાયલો કરમાયલો કરચલીત્રાલો એહેરો, કે સફેદ મુછ કે અલેચાની ટોપી કશું હતું નહીં—તેઓ તો અદી રકુલ જવા તૈયાર ઉભો હતો તેજ રવેસે કાલા ડગલા પાટલુન ને દુગડુઆ ફેંટા સાથે વગર દહાડી મુછના અરદેશર બની ગયા હતા !!

ગળબ થયો !

“બોલરે દુકતા,” તેઓએ ગભરાતથી રગેરગ ધુજતાં કહ્યું, “તેં આએ આરસી સાથ કંઈ ચેરાં કારયાંય કે તું મારામાં કંઈ ફેરફાર જુએય ?”

“અરે પણ હવે ત્યારે તમોને હું બાવા કેહું કે નહીં ?” અદી

કે જેનું હસવાનું હજી પુર થયું ન હતું તેણે ગુંગલાતા સાહદે પુછ્યું; “તમે તો મારા જેવા અરદેશર થઈ ગયા ! જેવો આવો, આરસીમાં આપરે ખેડ સાથે ઉભા રહીએ !”

તેઓ ખેડ સાથે ઉભા રહ્યા.

“ખરેખર આએ તો સરખેસરખા ખરોખર એકજ ઢપના ખે અરદેશર !” અદીએ કલેબનું પકડીને હસતાં કહ્યું; “ઉભા રહો હું નાંબાને તેડી લાઉં.”—ને તે જતો હતો.

“નહીં, નહીં, થોભ દીકરા,” બીખાજીઆએ ધણા ગભરાઈને હવે તુરત નરમ પડી જઈ કહ્યું, “ખોદાને ખાતર થોભ ને મને કેહ કે એ કેમ થયું ?”

“હું કંઈ કહી શકતો નહીં, બાવાજી,” અદીએ ખોલાસો કીધો; “હું નહીં જાણતો કે તમે પોતે તમેજ છેઓ કે તમે કાંઈ બીજા છેઓ, કે તમે હું પોતે છેઓ !”

“ગંધા, હું બીજો કેમ હોવું ?” તેઓએ પોકાર મારીને કહ્યું. “મારા ચહેરામાં ફરફાર થયોય એ ખરું, મારાં કદમાં કંઈ ઘોંટાલો થયોય તે બી ખરું, ને મારા સાંખે એ કંઈ ભયંકાર કાવતું થયુંય તે બી ખરું, પણ હું બીતરે તો આગલ હતો તેવોજ બુઢો કમતાકાત અને નબલો છેઉં. પણ વાઈ, મને કહે તો ખરો કે એ એકાએક કેમ થયું ?”

“હું તો ધાર્ય, બાવાજી, કે તમારા હાથમાંના પેલા મામાજીના પથ્થરે એ કંઈ ગોંટાલો કીધો,” અદીએ ધુમ રમુજ પામીને ખોલાસો કીધો. “જેતા નહીં ? જ્યાં છે ત્યાં આ પથ્થરમાં જાહ છે. તમે એ પથરો હાથમાં રાખીને ખોલ્યા કે હું ઇચ્છુંય કે હું તારા જેવો છોકરો થાઉં,” અને તરતજ તેમ થઈ ગયું ! પણ

બધું તો રહ્યું, બાવાજી, પણ તમે આવે અવતારે હવે આશીસમાં કેમ જશો ? તેના કરતાં તો ચાલો મારી સાથે રુકવેજ; ત્યાં પોરીયાઓને ધભા મારવાની ને ધભા ખાવાની તમે સાથે હોશો તો ખુબ મજા પરશે મારા સમ, આવો ?”

“કુઝો મર, નાપાક,” બીખાજીનાએ ગગડાત કીધો. “અંદર-ખાનેથી મારા જેવો બુદ્ધો હું તારી સાથે રુકવેજમાં આવીને થું મારું માથું ફેરું ? નાખોદ જાવ તારું ! સુનેલો સેહેતાં જગાડ્યો, અને નાહેક મને આએ આફતમાં લાવી નાખ્યો !”—અને ગરીબ બીયારા બીખાજીનાનો ગભરાત જેવા જોગ થઈ પડ્યો.

“હું ધારું જો એ પથરો તમો હાથમાં રાખીને પાછા આગલ જેવા થયા માંગશો તો થઈ શકશે ખરા,” હુલડ અહુએ પોતાની નાદાંત અક્કલે સુચવ્યું, અને તેના જનમમાં પેહેલીજ વાર તેના બાપને આજે તેનું બોલવાનું ગમ્યું, અને તે અકકલ સુજડવા ખાતર તેણે તેને હરખથી પેટમાં ચાંપ્યો.

તે પછી તે ખુંણમાં ગયો, અને તે પથરો હાથમાં લઈ બોલવા માંડ્યું—“હું ઇચ્છું કે હું અસલ જેવો થાઉં,” “હું ઇચ્છું છું કે હું પા કલાકની વાત ઉપર ઉતો તેવો પાછો થઈ જાઉં !”—પણ તેમાંનું કશું થયું નહીં !

બીખાજીનાનો ગભરાત વધતો ગયો! તેઓએ તે પથરો આડે પકડી જોયો ને ઇચ્છ્યું, ઉભો પકડી જોઈ ઇચ્છ્યું, સીધો પકડી જોયો ને ઇચ્છ્યું, ઇચ્છવાની એખારતમાં તહરેવાર ફેરફારો કરી જોઈને ઇચ્છ્યું, પણ કાંઈ-કાંઈજ વળ્યું નહીં ! તેઓએ પથરો ઘાબા હાથમાં પકડી જોઈને ઇચ્છ્યું, જમના હાથમાં પકડી જોઈને ઇચ્છ્યું, ખેસીને ઇચ્છ્યું, ઉડીને ઇચ્છ્યું, સુઈને ઇચ્છ્યું, અને છેલ્લે ખુરસીપર ઉભા થઈને વટીક ઇચ્છ્યું, પણ ગરીબ બીયારા બીખાજીનાનાં

દુઃખનો નિવેડો આવ્યો નહીં. તેઓ તેજાજી ઓકરવન અને બચ્ચાં સહી બની રહ્યા !

“નખોદ વરી ગીયું!” તેઓએ ધણાંજ દુઃખથી બેઝર અને નાસીપાસ થઇ કહ્યું; “એવું તો કોઇ દહારો સાંભર્યું” બી નહીં. નહીં તો દાક્ટરને તેરીને તેની સલાહ લેઉં? પણ સત્યાનાશ-ગીયો તે બી હસશે કે દવા કરશે? તેને દવા સુજ્જ નથી પરવાની! ત્યારે હવે કેમ કરું? બીજા અરધા કલાકમાં તો હું અરધો દેવાનો બની જવશા!”—અને તેઓ ગભરાતમાં ઓરડામાં એમથી તેમ દોડવા લાગ્યા.

તેઓની ખાત્રી થઈ કે તે દોજબી પથરામાં કાંઈ જાદુ હતું ખરું, પણ તે ફક્ત એકજ ઇચ્છા માટે લાગુ થઈ શકતું હતું. આ ઉપરથી તેઓને એક બીજા વિચાર સુજ્યો. જો અલીના હાથમાં તે પથરો આપવામાં આવે, અને તે પોરીયો જો તેઓને પાછા ખુદા કરવા ઇચ્છે તો કામ સરે ખરું. એટલાવાસ્તે તેવણે અલીને ઘણો લાડકો કરીને અને હજાર ખુશામતો કરીને તે પથરો આપ્યો, અને પોતાને પાછો ખુદો બનાવી મેલવા માંગી લીધું.

હવે અલીએ તે પથરો લીધો, અને લગાર ધન્યુપન્યુ દીલે ધીલ કીધી. આથી બીખાજીયાનો કાંદો પાછો ખીલી ગયો. “કેમ દુકતા, તું ધીલ કેમ કરેયરે?” તેઓએ ધણા ચીરડાઈને કહ્યું; “તું શું કાંઈ એમ સમજેય કે હું તારા જેટલો નાનો પોરીયો થયો તેથી તારાપરનો મારો બાપ તરીકેનો આંકાશ બી જતો રહ્યો? હું હોકમ કરુંય કે મેં કહ્યું તે એકદમ કર!”

“પણ હવે તમે કાંઈ મારા બાપ જેવા લાગતા નથી?” અલીએ બચાવ કીધો. “તમારા સાદમાં ને મારા સાદમાં વટીક જરા બી ફેર નથી, ત્યારે હવે વરી તમારો હોકમ તે શાંતો ચાલે ?—

પણ વાઈ' હું એમ પુછું કે તમેને હું પાછા બુદ્ધ બનાઉં તો તમે
તો મને પાછો સ્કુલમાં જ કાઢારો કેની ?”

“અલબત્ત, અલબત્ત, ઇસકોલમાં નહીં તો ?” બીખાજીખાએ
પોતાની અસલી ચીરડાઉ ઢપે પણ નવા નચ્છોળવાન સાદે પાછી
લાહેરી મારીને કહ્યું.

“ત્યારે તો ઠીક છે, ” અદીએ કહ્યું. “હમારે ઇસકોલમાં જવું
નથી ને તમેને બુદ્ધ બનાવવા નથી. તે કરતાં હુંજ તમારા જેવો
થુદો થઈ જાઉંની !”

“આએ પોરીયો દેવાનો થયોય, ” બીખાજીખાએ હવે અતી
ધણા ગભરાતમાં ચીસ પાડીને કહ્યું; “ખોદા વાસ્તે એવો છેક ઘોંટાલો
વધાર ના.”

“પણ તાહરે આપરી ખરી વાત કોઈ જાંણવા આવવાતુંજ
નથી, ” અદીએ રીકજીક કીધી. “તમેને હંમેશની પેઠે બધાં અદી
સમજશે, અને મને હંમેશની પેઠે બધાં બીખાજી સમજશે !”

“પણ ગંધા, તેથી કામ કેમ ચાલશે ? ” બીખાજીખાએ
જોશમાં આવી જીકકર કીધી. “તું મારી ઓરીસમાં કેમ જશે ને
હું તારી ઇસ્કોલમાં કેમ જવશ ? લાવ મારો પથર પાછો અત્તરધરી !”

પણ તેટલાં તો અદીએ ઇચ્છી લીધું !! “હું ઇચ્છુંય, ”
તેણે કહ્યું, “કે મારા બાપા પા કલાકની વાત પર ઉતા તેવો હું
થુદો થઈ જાઉં !” — અને બીખાજીખાએ ફાટફાટ થતી છતીએ અને
નીકલી પડતા ડોલાએ જોયું કે ખરેખર તેમ થયું ! અદી બીખા-
જીખા થયો ! તેવોજ થુદો, તેવોજ કાવલો, તેવોજ થેખીયા અને
સુછવાલો, તેવાજ અવાજનો ! ! ! જમાનાની એક નહીં માન્યામાં આવે
એવી નવાઈ-અકકલમાં નહીં આવે તેવો પણ ખરેખરો બનેલો
બનાવ બન્યો કે દીકરો બાપ થયો, અને બાપ તે દીકરાનો દીકરો થયો !

હવે ઘોંટાલો વધ્યો, અને તે ઘોંટાલા સાથે ગરીબ બીચારા બીખાજીયાની જેહમતો જારી થતાં તેઓની એ દુઃખઃદાયક કાંઠાણીનું અત્રે મંડાણ થાય છે.

પ્રકરણ ૩ જી.

આપનો બેટા ને બેટાનો આપ !

“હવે હું તમોને બાવાજી કેહું કે દીકરાજી કેહું ?” લુચ્છા અદીએ પોતાના બુનેર્જે બાપનું રૂપ ધારણ કીધા કેડે ખુશ ખુશ થઈ જઈ પુછ્યું; “ચાલો, હવે ગભરાયા ના કરો. એ તો ઝોર બી વધારે સારું થયું. આપરે બેઉ અરદેશર રેહવાથી બે અદી થતે તો ઘોંટાલો વધી જતે, કેમકે જો આપરે બે ઇસ્કોલમાં સાથે જતે તો માસ્તર ને પોરયાઓ બધા ગુન્યાવાતે, ને વરી તમારી આશીસ વા પર વખાતી થતે, તે કરતાં તો આએ ઠીકજ થયું કેની ? તમોને જાણે ઇસ્કોલની ફકર ચીંતા નથી તે હવે ઇસ્કોલે જાઓ, ને હું હવે તમારો બાવો થઈને તમારી આશીસ ને આપડું ઘેર તપાસશ.” —અને તે હરખથી આબે ઝોરડે કુદકરા મારવા પડ્યો, કેમકે વાંચનારે ધ્યાનમાં રાખવા જરૂર છે કે તેનો સધળો દેખાવ ને અવાજ તેના ખુદા બાપ જેવો થયો હતો, પણ બીતરે તેનો જીવ તો જેવો ને તેવોજ છોડરવન, જવાંન, ઉછાછલો અને અટક્યાલો હતો.

કમનસીબ બીખાજીયા ! તેવણનો તોફાણી પોરયો ઉપણું હંબગ તેવણને સમજવતો હતો ત્યારે તેવણને એવું લાગ્યું કે તેમનાં એવાં છોડરવન જીવતરે જીવવા કરતાં તો જમીન ફાટીને તેમને ગલી જાય તો પરવડે, પણ કમખખત જમીન કાંઈ ફાટી નહી ને નખોદગીયા તેવણ ગરક બી કાંઈ ગયા નહીં.

તેવણ આ નહી ધારેલી આફતના એતેફાક લકબે અકસ્માતથી

એવા તો ગભરાઇને શીકકાફક મારી ગયા કે શું બોલવું તે બી તેવણુને સુઝ્યું નહી. ક્યાંથી સુઝે ? તે બીચારા ધુજવા પડ્યા કે હવે અદીને સૌ બીખાજી સમજશે ને તેવણુને અદી સમજશે તો તેવણુનું થશે શું ? તેવણુ લોકને કદાચ સમજાવશે બી કે તેવણુ અવલ ને અસલ બીખાજીયા છે, પણ તેથી તેવણુનું માનશે કોણ ? કોઇને કેહવા બી જાય તો કોઇ યાતો તેવણુને દીવાના સમજી દીવાનાશાળામાં ધકેલાવી દેવા માંગે, કે યાતો ઠાલકબરાક કરી હાંકી મેલે !

“ ઉભો રેહ બચ્ચાજી,” બીખાજીયાએ ઘણાજ ગુસ્સાથી ઉકલતી છાતીએ જેમ તેમ જળાંનપર અમલ મેલવી ધણે વારે કહ્યું; “ તું ઉભો રેહ, તું બુઢો તો બુઢો પણ તોબી હું તુંને માણેકજી મારતરને તાર કરી કરી તેડાવીને ઇસ્કોલે ચાંપુચ.”

“ અરે હવે ચાંપ્યા ચાંપ્યા” અદીએ તીરસ્કારથી—ફતેહની ગરરીથી હસીને કહ્યું. “ તે રાધના પાર તો રાતે વહી ગીયા, અર-દેશરજી. મને ઇસ્કોલમાં ચાંપવાનો તમો માસ્તરપર તાર કરો તે આગ-મચ તો તમે ઇસ્કોલને અરધે રસ્તે પોંહોંચી જશો.”—અને એટલામાં બાહેર ગાડી આવી ઉભી તેનો અવાજ થયો, ને બીજીજ પલે જીવણાએ બાહેરથી પોકાર માર્યો કે “ અદેછર છેડ, એ આ ગારી આવેલી ! ”

“ લે ચાલો વેકો,” અદીએ હવે ખરાં દીલથી પાપ પતાવાની ઉતાવલ કરી; “ પેલો મેં ઇસ્તાંનપર કાઠરો મુક્યો છે તે લઇને ચાલતી પકરો.”

બીખાજીયાએ હવે જોયું કે આએ તો મોહોકાંણુ વધતીજ જાય છે, એટલે જાણે અદી એ બધું મશકરીમાં બોલતો હોય ને તેવણુ તે મશકરી સમજતા હોય તેમ—જોકે અંદરથી તેવણુનું કલેજી ને હોબઈં બેઠ બલીને એ પડ થઇ ગયું હતું તોબી—બાહેરથી ખડખડ હસી કહ્યું, “ લુચ્યા ચોર, તું તારા ઢોંગ નહી મુકતોની ? બેટીઆપ મારી સાથે એવા ઢોંગ છોજે ? ચાલ, ગહયો આ ને જા ઇસ્કોલમો.”

“હેં, લે, જોજે હં: ને?” અદી છજી પડ્યો; “હવે ગુપચુપ જવું કે જીવણાને તેરીને કેહું કે પેલા પાસેના હોરમજી હાટલવારાની ભોંજા ભરવાની મોટી ભેંસ જેવી ફાલતુ પાંટીઓ છે તેમાંથી એક લાવી તેમા બેસારીને તમોને ઉંચકી લઇ જાય? ને જોવો તપાસીને ચાલજો,” હવે તેનો વારો આવતાં તેણે પોતાના આપનાજ બોલ આપનાં મોંહમાં માર્યા, “નહી તો તમારા માસ્તરને તમોને જોરબંધ માર મારીને સુધારવાની મને અખત્યારી આપવી પરશે!”

એવામાં જીવણા “મોટા છેટ” થી બીહીતો બીહીતો અંદર આવ્યો, ને લાગલો બીખાજીયા પાસે જઈને બોલ્યો, “લે સાલો અદેહરજી, ગારી ખોટી થાતી સે.”

“પાસેના તબેલામાંથી ગારી જોરાવીને લાવવાની તેમાં એટલો વાર કેમ લાગોરે, ફુકકર?” અદી (નવા બીખાજીયા)એ પોતાના આપનાજ અસલી રોબથી ગરબડ કીધી.

“નહીજી છબ, તે સેને બાણ્યો કેહજો વખત ધણો સે,” જીવણાએ બચાવ કીધો.

“લે, ચાલ, અદી વખત ના ખોહ,” તે પોરયાએ પોતાના આપને કહ્યું; “જા, માસ્તરને સલામ કેહજો ને તપાસીને ચાલજો.”—

અને બીખાજી જેવણુ આ નહીં વકી રાખેલી જાસ્તીથી ધ્રુવડ જેવા ઉભા રહી અદી તરફથી જીવણાને ને જીવણા તરફથી અદીને તકતક ટીક્યા કરતા હતા તેનો હાથ પકડી તે પોતે ધસડી બસડીને ગાડી તરફ લઈ ગયો!

અરે, અરે! બોલા બીખાજીયાએ ધણું બી ચાલું કે તેઓ બાંજે ખુલ્લું અદીને ઠગારો જાહેર કરી—પોતાનાં માણસોને અને પોતાની વડી બેટીને બોલાવી પોતાપરની આફત કહી દે, પણ તે આફત એવી જાહેમ હતી કે તેવણુને જાણે તેણે મીનનાં પુતલાં જેવા

બનાવી દીધા, ને તેવણે જે બોલવા માગ્યું તે બોલો તેવણનાં ગલાંમાં ખુટી બેઠા !

એમજ થાય છે. હંમેશા ધણા ગભરાત અથવા ધણી ધાસ્તીની વખતે એજ પરીણામ નીપજે છે. તમે ગમે એવું ચાહો કે શોહોર મચાવી સારાં શેહેરની મદદ મેલવો, ત્યારે તમારું દુઃખ અથવા તમારી ધાસ્તી તમારી પડોસમાં અથવા પાસાંમાં બેઠેલાંને વટીક તમે જાહેર કરી શકતાં નથી ! તમારી જીભ તાલવાંસે ચીવટ ચોંટી બેસે છે, ને તમારા હાથ પગ તેઓની ફરજ બજાવવાના સાફ અખાડા કરે છે.

બીખાજીખાનો બરાબર તેજ હાલ થયો. તેવણ એક મીનતું 'પુતલું' બનાવેલું હોય તેમ અદીએ ચલાવ્યા તો ચાલ્યા, ને બા-સ્થાએ બારણું ઉંધાડી ગાડીમાં બેસાડ્યા તો સુના સાવજ નવા તેમાં બી બેઠા, કે પછી જીવણાએ કાથજો ગાડીમાં મુક્યો, ને ગાડી બોરીબંદરનાં સ્ટેશનપર જવા ઉપડી ગઈ !

પ્રકરણ ૪ થું.

માહાલદેવીથી બોરીબંદર.

બીખાજીખા જગતા હતા કે ઉંધતા ? જીવતા હતા કે મુવેલા ?

જે બેબખરીની બેબાંનીમાં તેઓ ગરક ગયા હતા તે ગાડીમાં બેઠા પછી બી ધણો વાર સુધી જારી રહી, અને પછી જાણે ખાખમાંથી બેઠાર થતા હોય તેમ રફતે રફતે પોતાની હાલત માટે હોસ્માર થતા ગયા—અને હોસ્માર થયા પછી તેઓ મનમાં ને મનમાં હસી પડ્યા. તેઓને તેઓના બાખમાં છેલ્લા અરધા કલાકના આરસામાં બની ગયલા બનાવો એવા તો અસંભવીત અને બચ્ચાંસદી લાગ્યા કે તે તેઓની અડકલ કબુલ કરી શકી નહીં, અને પોતે સ્વપ્નો જોઈ ઉડ્યા હતા એમ તેઓને બાસ થવાથી તેઓ હસી પડ્યા.

પણુ સ્વપ્નો શાંતો—તેઓના બાપનાં કપાલનો? તેવણે આંખ ચોલીને જોયું કે તેવણુનાં મોંપરની સફેદ મુછ કે લીટીદાર થેળ્યા કાંધ હવું નહીં; તેવણે જોયું કે તેવણુ કાંધ ધરમાં નહીં હતા પણ પોતાની ગાડીમાં હતા, ને ગાડીમાં ખી ગમ્મ કાલે બેઠા હતા ત્યારે જોટલી જગ્યા રોકી હતી તેની અરધી જગ્યામાં આજે તો માધ ગયા હતા. વળી તેઓએ જોયું કે તેઓ માથે શેરીયા જેવું પાધર પેહેડતા હતા તેને બદલે હમણાં તો ફેંટાવું એક દુગદુગ્યું હતું, ને તે ખી વળી બચ્ચાં પેહેડે તે બપકાદાર સ્કાર્ફનો ફેંટા હતો. તે ફેંટા પોતે આવા ખુજેગં થઇને પેહેડેલો જોઇને તેઓ શરમાઇ ગયા. વળી તેથી વધારે—તેવણે જોયું કે તેવણુ ચુંધની ડગલી ને હંમેશા બાહરે જાય ત્યારે લાલ પાજની ઇબર પેહેડનારા તેને બદલે તેઓ આજે ચેડા જેવા એસકી ડગલો પાટલુન ને પગમાં જોડાને બદલે વેલાતી વારનીસનાં બુટ પેહડી નીકળ્યા હતા !

અને એ બધી શાહદતો છતાં ખી શું તેઓ એમ માને કે તેઓ સ્વપ્નો જોઇ ઉઠ્યા? મનાયજ કેમ ! તેવણે ફેંટા કાઢ્યો તો ઉંચા અલેચાની પાયલી ચોખા માય એવી ઉંડી ટોપીને બદલે ફલા-વાર મખમલની ટોપી ને છોલેલા બોકડા જેવાં તેવણુનાં હંમેશનાં બોરેલાં માથાંને બદલે મજેહના કાલા બાલથી ભરાયલું માથું, ને વળી વચ્ચેથી સરખો સેંટા પાડેલો—ને તોખી સ્વપ્નો હોય ?

એ સધળી સંતાપજનક શાહદતોથી ખરી ખીના વિશે તેઓની ખાત્રી થઇ, અને તેઓનો ગભરાત પાછો શરૂ થયો. તેઓને દ્રાઈ-ગરમ માંહેલો સધજો દેખાવ યાદ આવ્યો, અને હવે એ આફતમાંથી છુટા કેમ થવું તે વિશે તેવણે ઉપાય યોજવા માંડ્યા. “મારે ધીરો થવું જોઈએ,” તેવણુ ધુજતા હોઠો વડે અરધું મોટે અરધું મનસે બોલ્યા; “ગભરાતમાં ગભરાત ઉમેરી કામ વધારે બેહેકાવવું નહીં. બાપ્પો મારોજ ઘોડાવાલો છે કેની ? હું એને હોકમ કરું કે ગાડી

પાછી ફરવે.—” અને તેવણે હોકમ કીધો. “સખુર કર હે દેકાંણી,” તેઓએ કહ્યું; “ ગાડી અત્તર ધડી ઘેર પાછી ફરવ.”

પણ ભાંણ્યો તો જાણે ભાંગ પીને ગાડી હાંકવા બેઠો હતો ! ગાડીમાં ટીંગાઈને તેવણે ભાણ્યાને ગમે એટલું ધાંટુ તોડીને હાંક મારી પણ તેણે જવાબ દીધો નહીં. તેને સારી રવેસે રોશન હતું કે ‘ અદેહરને છછકેલને નામે શીકર થતું હતું,’ નો વળી તે ગાડી પાછી ફરવીને કડક ભીખાળ્યાના ગુસ્સાનો કાંચ નાહેક ભોગ થઈ પડે વાર ?

ભીખાળ્યા બારણું ઉઘાડી કુદી બી મારતે, પણ સત્યાનાશ-ગીઓ ભાંણ્યો ગાડી એટલી જોસમાં હાંકતો હતો કે તેમ કરવાને તેઓની હીંમત ચાલી શકી નહીં તેઓ દેખાવે અરદેશ્વર હતા, પણ ભીતરે તો સાહસ વરસના બુદ્ધાબુદ્ધ નાકૌવત ભીખાળ્યાજ હતા ની ?

અંતે તેઓ ચાકીને પાછા ગાડીમાં પડ્યા ! તેઓએ મનમાં નક્કી કર્યું કે સ્ટેશનપર પોહોંચ્યા પછીજ ભણ્યાને ખરી વાત કહી દઈશું, અને તેને સમજવીને ઘેર પાછા જઈશું.

તેવણે ગાડીમાં નીસોસ થઈ પડ્યા પછી નીરાંતે રડવા ગળ-વાંમાંથી રમાલ કાઢવા હાથ નાખ્યો, તો ઓ આપરે ! તેવણુનો અશો જીવ કેવો કમકમ્યો ! ગળવાંમાંથી નીખ્યો, લખોટા, અને પેપરમીટ નીકલી ! વળી પુનાની રીટર્ન ટિકીટ ને પેલા તેવણે અદીને પાંચ રૂપીઆ આપ્યા હતા તે પણ ખરાખર હતા. તેવણે નીખ્યો, લખોટા, પેપરમીટ વગેરે તો ધણુજ ધીકારથી ફેંકી દીધું, ને બાકીનું તુરત વેલા ગળવાંમાં રેહવા દીધું. એ ઉપરાંત બીજા ગળવાંમાં પેનસીલ, ખરાં, પેન, કુછલ ને સ્ટીલપેનના તો બારા ભરેલા હતા, ને તેની ખબર તો જ્યારે આડતીક થતા બચારા ભીખાળ્યાને એક અદેખી પડેલી સ્ટીલપેન બચ દઈને જાંગમાં અરધી બોકાઈ મઈ ત્યારેજ પડી !

અંતે બોરીખંદરનું રોશન આવ્યું અને ગાડી ઉભી કે તરત બીખાજીયા કુદીને ઉતરી પડ્યા. “કેમરે લુચ્છા,” તેઓએ ઘણો ગુસ્સો કરી બાણ્યાને કહ્યું, “મેં ‘સખર-સખર’ની ખુમો પારી તે તારા કાન કુટી ગીઆતા કે ?”

“તે તમે તો જરે ધજકોલે જાઓ તેરે એમજ કરતા સે,” બાણ્યાએ બી દમમાંજ કહ્યું. “ગેઈ ફરા સુદી પસી તમેને ધક્કા હાંકી લાવેલો, ને તમે કીધેલું જે પેટમાં દુઃખેસ તે હું ગહયો ઠધને તમેને ખાસો લધ ગીએલો, તેરે મોટા છેટે મારા જાયે થોરો દવારો કરેલો જે ?”

“અરે પણ દેવાના, ત્યારે તું હજી મને ખરાખર જોરખી શક્યો નથી !” બીખાજીયાએ કગલીને કહ્યું.

“લે જોજો હાં ને ?” બાણ્યાએ ધ્રુમ હસીને કહ્યું; “કે જે જોરખતો નથી સે ! મોટા છેટની સાકરીમાં હું રીઓ તેરે તો તમે પાંસ વરછના બી ની ઉતા ને ?”

બીખાજીયાએ જોયું કે બાણ્યા જેવા એક ગમારની સાથે રકજીક કરી તેને સમજવાની કોશેશ કરવી કે તેઓ બીખાજીયા પોતેજ છે તે પથ્થર ઉપર પાણી રેડવા સરખું હતું, ને તેથી તેવણે તેને સમજાવીને અરદેશર તરીકેજ કહ્યું કે “હું ઘેર કાંઈ અગતનું વીસરી આથોય વાસ્તે મને પાછો હાંકી જા.”

“અરે હવે બહ બહ બહ, માંથું છું ખાતો સે,” બાણ્યાનાં બીંમ ફરી ગયાં; “લેઓ, આય છીલેટ ચોપરીઓનો કોથરો લેઓ.”—ને તેણે બચડીને તે કોથરો તે સાહાઠ વરસના ખુન્નેર્ગ ડોસાના હાથમાં આપ્યો, ને બીખાજીયાએ તેને થોખાડવાને ઘણું બી કીધું ને કહ્યું તોબી તે તેઓપર ધ્યાન આપ્યા વગર ત્યાંથી ગાડી ફેરવીને હાંકી ગયો.

પ્રકરણ ૫ મું

સ્ટેશન ઉપર.

ગરીબ બચારા બીખાજીયા ! હાથમાં કાથળાનો બોળે લેખને એમથી તેમ બાકુતી ગાડી બેવા ત્યાં રસ્તા ઉપર ફરયા, પણ ત્યાં તેઓનાં કમનસીબે તે દાહડે તે વખતે એક પણ ગાડી હતી નહીં. તેઓ તે કાથળો ફેંકી દેતે, પણ આજ ને આજ ઘેર જમ, તેજ કાથળો આપી તેઓ તેમના તે નારવા દુકતાને પાછો જખરીથી રકુલે ઢકેલી આપવાનો એસદો રાખતા હતા, વાસ્તે તેમ કરવાને તેઓનો જીવ ચાલ્યો નહીં.

મેલ ટ્રેનનો વખત થવા આવ્યો હતો એટલે સ્ટેશનપર તો ધમાલ હતી, અને તેથી બીખાજીયા ઉમેદમાં ઉભા કે કાંઈ બી ત્યાં બાકુતી ગાડીમાં આવશે તો તેમાં બેસી જવું સહેલ થશે.

એ રવેસે તેવણ ઉભેલા હતા તેવામાં પછવાડેથી કાંઈએ આવીને તેવણની બેઠ આંખપર હાંથ ધાંક્યા, ને “બેન રે બેન, જીવા ઘેંન, કાણુ છેઉં, પારખ ? કાણુ છેઉં, પારખ ?” કરયા કીધું !! આથી બીખાજીયાનું તો પાકીને પલેઠર થઈ ગયું. એ શું બચ્ચાંનાં ચેડાં ! તેવણ તો છછણીજ પડયા. “અરે હાથ કાહરી નાંખ, કાણુ નાપેકાર મુવોચ ?” તેવણે તે કાંઈના નાઘલા હાથ હતા તે આંખપરથી ખસેડી નાંખવાની કોશેશ કરતાં કહ્યું, અને તેવણે હાથ કાઢ્યા ત્યારે ધણાજ તુચ્છકારથી બેચું કે તે તો કાંઈ દસ બાર વરસના ટોપીબર પોરયાએ તેવણ સાથે એવાં ઘેલાં ચેડાં કાઢવાની નહીં માફ થાય એવી સરકશી કરેલી ને છુટ લીધી હતી !

“કમ બચ્ચા, મારા બાપની કાંની તારા સત્યાનાશગીયા ધાંખરાએ બે દહારા વધારે તુને બી રેહવા નહીંજ દીધો કે ?” તે પોરચો કે જેના હાથમાં બી બીખાજીયાની કાંની એક કાથળો હતો (ને જે અદીનીજ રકુલનો હતો, ને હમણાં માબાપને મલીને છુટી પુરી થવાથી

મેલમાંજ જવાનો હતો) તેણે પુછ્યું; “તારો ધાંખરો મરે તો બચ્યા તુંને તો તીલ્લોરી પડે હં?”

“તું કોઇ ધણું મીયાં માણસનો દીકરો દેખાય છે,” બીખાજીખાએ તેવણને પોતાને તે ગુંઠણુ જેટલા દુકતાએ આપેલાં તહરેવાર માનથી નારાજ થઈ ધુખરાયલાં છાંણાં જેવું મોં કરી કહ્યું.

“એ ઘેરથી આજે એડયાનો જોલાળ લઇને આયોય કે શું?” પેલો પોરીયો જે કોઈ નાનો ઠોલીયો હતો તેણે પુછ્યું; “એ એવું ધુવર જેવું દાચું શાંતું કીધુંય ? ચાલની, ત્રેન પર જઇએ ! ત્યાં આપરી ફર્સ્ટ ક્લાસમાં ખસડ ખીસકોલી, મેલ્લી મેંઠી, પેસુ બેંસ ને માકુ ચેન સૌ ખેડેલા છે, ચાલ.”

“જા, જા, જા બાપુ, મારે નથી આવવું,” બીખાજીખાએ આ દુકતાએ કહેલાં તહરેવાર નામેથી કમકમીને કહ્યું, ને તેઓ ત્યાંથી આગલ ચાલ્યા, કેમકે પોતાના દીકરાના ચણચાઇ જેવા દોસ્તો સાથે તાહેલાં કરવાતું તેઓ પોતાના દરબજાથી હલકું સમજતા હતા.

પણ તે નાઘલા દેવે કાંઇ તેવણની પુઠ મુકી નહીં. “કાંચ અદી, સીક ખીક છે કે શું?” તેણે તેમની ખાંધ પર પોતાનો નાઘલો હાથ વીંટાલી તે ડાસાને પાસાંમાં ખેંચી પ્યારથી પુછ્યું.

“અરે ચાર, હું તુંને ઝોલખતો નથી, કાંચ કંટાલો આપેય?” બીખાજીખાએ પોતાની ખાંધપરથી તેનો હાથ ફેંકી દઇને ધણુ કંટાલાથી કહ્યું.

“હેં, તે નહીં તો રહું! લાયરી શું કરીને મરેય !” પેલા પોરયાએ હવે સાથે લાગી એક ચોપડી કાઢીને કહ્યું—કેમકે તેને બીખાજીખાની (તે ધારતો હતો તે પ્રમાણે અદીની) એ ચાલથી ધણું અપમાન થયું. “રકુલથી ઘેર ગીયા ત્યાંવેર તો નસર નસર કરતોતો, ને હવે વીસરી ગીયો દેખું !”—ને તે ધીકકારથી તેઓ પાસેથી હવે ચાલી ગયો.

એજ વખતે ત્યાં એક બાડુતી ગાડી આવી ને તેમાંથી એક પારસી ઉતર્યો. આ ગાડી હાથ કરવાને બીખાજ્યાએ દોડદોડી કરી. “ અરે થોખજે રે હે ખગીવાલા, થોખજે રે હે ગારીવાન ” કરતા તેવણુ તે તરફ દોડ્યા. તેવણુને પીઠ કરીને તે ગાડીમાંથી ઉતરેલો પારસી ગાડીવાનને તે વખતે બાડું ચુકવી આપતો હતો, ને તેવણુ ગાડી આગલ પોહોંચ્યા કે તે પછસા આપી રહી સ્ટેશન તરફ વલ્યો; પણ તેને જોઈને બીખાજ્યાના તો ગુરાજ ગગરી ગયા. તે કોઈજ નહીં પણ તેવણુના દીકરાનો માસ્તર માણેકજી પોતે હતો !

“ હોલ્લો અદી, હાઉ હુ યુ હુ ? ” તેણે બીખાજ્યા ગાડી તરફ જતા હતા તેમનો હાથ પકડીને સ્ટેશન તરફ પાછા ધસડતાં ધસડતાં કહ્યું; “ કેમ ખોલતો નથી ? ”

બીખાજ્યાની છાતી ખેસી ગઈ.

વાંચનાર અમારી વારતાના આટલા ભાગમાંજ જાણી ચુક્યાં છે કે માણેકજી માસ્તર ધણો કરડો હતો, ને છોકરાઓપર તેનો ભારી ત્રાસ હતો-તેમાં વળી જે છોકરાઓ પર સખખત ધાક રાખવાની માખાપ તરફથી તેને આજ્ઞા મલતી તેપર તો તે જુલમજ કરતો. તે વાત બીખાજ્યાને ખબર હતી, ને બેદરકારીથી તે છતાં તેઓએ પોતાના દીકરા વિશે આ ઘાટકી માસ્તરને તાકીદોપર તાકીદો કરેલી, એટલે હવે તે તેવણુ સાથે (અરદેશરનાં રૂપમાં) સારો ચાલે એવી આશાજ ક્યાંથી રહે ? માટે “ પડેગી સો ખુજેગી ” થયું ત્યારે હવે માણેકજી માસ્તરને જેતાંજ તેવણુના હોસકોસ ઉડી ગયા, અને ધારતીના લકવાથી લગભગ તેવણુની છાતી ખેસી ગઈ.

માણેકજી માસ્તરનો દેખાવજ સધળો રોખદાર અને ધાકભરેલો હતો. તેને જોઈને અંદરથી પેલો પોરયો નસર (નસરવાનજી) બી ખાહેર નીકલી આવ્યો, ને ખીહીતાં ખીહીતાં તોપણ હસીને

તેને સલામ કરી. “હોલ્લો નસર, હાઉ આર યુ ગર્ટીંગ ઓન, હે?” તેણે નસરવાનને કહ્યું, ને તેને બી સાથે લીધો.

તે પછી તે માસ્તર અકેક હાથમાં તે પોતાના અકેક ચેલાનું પાંખડું પકડીને ટ્રેન ઉભી હતી તે પ્લાટફોર્મ પર ચાલ્યો. તે અગ્નિ રથ ઉપડવાની તૈયારીમાં હતો, ને પોતાના બાફના ડુંદરાઓથી સારાં સ્ટેશનમાં તેણે સોહોર મચાવી દીધો હતો.

બચારા બીખાજ્યા તો દધાઈ જ ગયા. આ નહીં ધારેલા માસ્તરના મેલાપથી તેઓ તો રકુલમાં જ ધસડાઈ જતા હતા. તેઓ જે ધીરજ રાખતે તો માસ્તરને પોતાના સરેસ્તાના રોબથી ખુંણમાં લઈ જઈ, ખરી વાત કહી, બપડામાં ગાડી બોલાવી ઘેર જતે, પણ વાંચનાર તમો બીખાજ્યો તેમ નહીં કીધું તે માટે હસો તે આગમ્ય તમે વિચાર કરો કે પેલા મત્રેલા પથ્થરે તમારા હાલ એવા કીધા હોતે તો તમારી એટલી છાતી ને સમયસુચકતા રહેતે? અમે હાથ પર હાથ ને પગ પર પગ થોડીને કહીએ છીએ જે કદી બી નહીં.

તોપણ બીખાજ્યાએ ધમ્મયું કે તેવણુ માસ્તર સાથે બે ઘડી એકલા પડે તો તેઓ ખરી વાતનો ખુલાસો કરી દે, ને જાણે માસ્તર તેવણનાં દીલનો તે બેદ પામી ગયો હોય તેમ જરા વારમાં બોલ્યો, “નસર, તું આગલ જ. મને અદી સાથે કાંઈ વાત કરવી છે તે હું કરીને આઉં.”

બીખાજ્યાનાં દીલમાં આ સાંભળતાં જ આશા ઉછલી નીકલી. તે એકાંતમાં વાત કરવા માંગતો હતો તે એ વિશે નહીં તો બીજું હોય? તેણે હમણાં કાંઈ બી ફેરફાર તેવણમાં જોયો જણે.

“હું તુંને અહીં જ કહી રાખું, અરદેશર,” માસ્તરે ગંભીર સાહાદે નસરનાં ત્યાંથી જવા પછી કહ્યું, “કે ગઈ વખતનાં જેવાં એરાં જે તું હવે રકુલમાં કાઢરસે તો હું તુંને હવે ટાંગીને ફટકાવી

કહરસ.” (ગરીબ બીચારા બીખાજીયા !) “ તારા લાયકીચલા બાવા બી તારાથી તમામ કંઠાલી ગીયા છે. એક નકારા દીકરાથી એક ભલા બાપને કેટલું દુઃખ થાયય તેનો તુને જરા બી ખ્યાલ છે ? ”

“ ધણો છે, માસ્તર, ધણો છે, ” બીખાજીયાએ ખરાં દીલથી ઉરકેરાધ આવી કહ્યું.

“ તેટલાવાસ્તે હવે ધણોજ તપાસીને ચાલજે, ” માસ્તરે તેના જવાબ પર ધ્યાન આપ્યા વના જરી રાખ્યું; “ હવે તારું કોઈ બી જાતનું હંબગ હું તામોસ કરવાનો નથી, ને તેથી હવે મોહોત ચેતીને ચાલજે.”

માસ્તરનાં એ છેલ્લાં વાક્યથી આ એકાંતમાં બીખાજીયા તેને જે પોતાની ખાંતગી હકીકત કહી દેવાના હતા તે કેહવાની તેવણુની જરા બી હીંમત ચાલી નહીં. તે રખેને તે વાતને “ હંબગ ” સમજી હાથમાંની લાકડી વડે ત્યાંજ—લોકોનાં દેખતાં—તેઓને ફટાફટ ફટકાવી કાઢે તેનો તે બચારા ડોસાજીને ત્રાસ પડ્યો, ને તેઓ લોહીનો ગોટ ગલીને ખામોસજ રહ્યા. “ ત્રેનમાં બધું કહી દેવશ—ખચ્ચીત કહી દેવશ, ” તેવણુ મનમાં નિશ્ચય કર્યો.

તે પછી તે માસ્તર તેને લખને ગાડી તરફ ગયો. ગાડીમાં પાંચ સાત નાધલા મોટા પોરવાઓ બેઠેલા હતા. માસ્તરે ખુશ મિનજે તે બધાને શેકહેંડ કરી, ને બીખાજીયાએ તેમ નહોં કીધું તેઓને તેમની ‘વૉન્ટ આફ મેનર્સ’ માટે બધાનાં દેખતાં ધમકાવીને ઠઠરાવી નાંખ્યા, જેનું પરીણામ એ થયું કે ચાંઉ જેવું મોંનું કરીને ફજેત પોગલી જેવા બચારા બીખાજીયા જેઓને આખા જનમારામાં કદી જોયલા નહી તે ચીલખુલ્યાઓને શેકહેંડ કરી છાતી એઠેલા સાદે ખખર પુછવા પડ્યા!

તેવણુ જો જરાક વધારે હીંમતવાન થતે તો ત્યાં ને ત્યાં બધું

ખરેખર તડકડક બધા આગલ બોલી દઈ ઘેર હજી બી પાછા જતે, પણ બોલવાની હીમત કીયા ચુલામાંથી લાવે ?

અંતે ટાંઉ ટાંઉ કરી ગાડી ઉપડવાની ખબરનો મોટો ધંટ બાગ્યો—ગાર્ડે શુરૂરૂરૂર કરી સીસોટી મારી, કે એનજીને તેનો ચી-અવાતી મોટી સીસોલીથી જવાબ દીધો, ને પછી એક આંચકા સાથે તે ગાડી પાણીના રેલા માફક પ્લાટફોર્મપરથી ધીમે ધીમે ચાલતી થઈ.

બીખાજીવાને તેઓનો દીકરો એ રવેસે રુકુલનો અનુભવ શીખાડવા મોકલી આપવામાં અંતે ફતેહમંદ થયો. તેવણે ‘વેકેશન’ (છુટી)માં આપેલું લેસન તો જરા બી કીધું નથી—બલ્કે કોથળામાં શું શું ચોપડી હશે તેની બી તેવણને જરા ખબર નથી, તો તેવણ બચારાનું રુકુલમાં હવે થશે શું ?

પ્રકરણ ૬ હું.

મુંબઈથી પુના.

બુનેર્ગ શેઠ બીખાજી પોંહોંઆજી ચીચબુલ્યા અદીના ચદણુ એરા અવતારમાં નીશાળનો અનુભવ જાણે ‘રીવાઈઝ’ કરવા નીકલી પડ્યા હતા, અને તેથી તેવણના પગનાં ચુકણુ જેટલા તેવણના દીકરાના પાંચ પંદર દોસ્તો સાથે તેઓ ખોલા ઉપર સ્લેટ ચોપડીનો તોખરા જેવો એક કોઠળો લઈ હમણાં મુંબઈથી પુનાની મુસાફરીએ નીકલેલા હતા. તેવણનો તે હાલ રડતાને રમુજથી પેટ ધરીને હસાવે ને હસ્તાને દયાથી જર બેજર રડાવે તે કીસમનો હતો. તે વખતનું તેમનું મોં તેવણનાં સદાનાં ડાહ્યાં પાકાં બુનેર્ગ અનુભવી મોં કરતાં વિક્ટોરીયા ગારડન માંહેલાં એકાદ પાંજરામાં પુરેલા ચીમપાનઝીનાં મોંને વધારે મલતું આવતું હતું. અફસોસ, તેવણ પોતાનાં શેઠેર ઘેરમાં કેવી સત્તા અને સ્વતંત્રાથી, કેવા રાખ અને ધાકથી, કેવા આરામ અને

નીરાંતથી રહેલા હતા, ને આ તેવણુના મરતે દાહડે તેવણુ બચારાપર કેવો નહીં ઘટતો, નહીં ધારેલો સીતમ અને ધરક ધુળરો ! મોટાંમાયો તેમ કેહે તેવણુનાં કરમની લખતી મરે તે તેથીજ તેવણુ બીચારા પર બુઢાપામાં આવો ગળબ ગુજરતો હતો.

મસજીદ બંદર, બાયખલા, ચીંચપોગલી, અને બીજાં અતરેની હદનાં સ્ટેશનો પવનની પીઠ પર પસાર થઇ બીખાજીખાની નજર આગલથી ઉડી જવા લાગ્યાં, ને વખતના વધારા ને પગપેસારા સાથે તેઓ પુના તરફ વધારે ને વધારે ઘસડાઇ જવા લાગ્યા. માસ્તરનાં ધાકથી ગાડીમાં અલખત કાંઈ ગરબડ હતી નહીં. જાંણે ખસડ ખીસકોલી, મેલ્લી મેંઢી, પેસુ ભેંસ કે માકુ ચેન જેવા અદીના ત્યાં એકઠા થયલા ગોઠીયાઓનાં પેટમાં કલેજીજ ન હતી.

માસ્તરે બાયખલા મુકતાંજ તે દીવસનું ટાઇમ્સ કાઢી અધેલો મારી વાંચવા માંડ્યું હતું, એટલે તેનો દાખલો લઈ કોઇ હસાબ ગણવાને મસે ઠાલી સ્લેટપેનનો ખુરદો કરતા હતા, તો કોઇ ચોપડીમાં માથું ખોસી વાંચવાને મસે નીરાંતે ઉઘતા હતા—કે જ્યારે કોઈ વધારે હીંમતવાંનો ગાડીની બાહેર દેડકા પેરે દોડીયાં કાઢી ચુપચુપ ખુદરતનો રમણ નકસ નીહાલ્યા જતા હતા.

અંતે ગાડી ચાર વાગતે કલ્યાણનું સ્ટેશનપર પોંહોંચી ત્યારે માસ્તરે ગાડીમાં આ મંગાવી, અને પોતાને ખરચે સર્વને આ પાછ, જેમાં બીખાજી શેઠને બી ફાલો આપવામાં આવ્યો. તેવણુનાં ગલાંમાં તો જાંણે ગાંઠ થયા હતા, ને ખાવાનું પીવાનું ઝેરની પેરે અટકી રહ તેવું હતું, પણ તોખી માસ્તરના ધાકથી ધુજીને તેવણુ અકસ્વકરે તે ચાનું કપ પુરું કરી દીધું.

તે સ્ટેશન મુકવા પછી માસ્તરે પેપર બંધ કીધું, ને પોતાના સાગરેદો સાથે તાહેલાં ચલાવ્યાં. “હવે તમે ભોક્તે મારાથી ધણી

છુટી અપાશે નહીં," તેવણે હસીને કહ્યું. "અદી, તારા પપા આપણે વેકેશન આપીએ છીએ તેની ઘણાજ વિરુદ્ધ છે, ને તેજ પ્રમાણે તારા એ ચાર દોસ્તોના પીતાઓ પણ તેથી નાખુશ થાય છે, તેથી હવે તમોને મે વેકેશન આગવ પેડે આપવાનો મારો એરાદો નથી."

"ઓ યસ માસ્ટર, એ તમારાં વેકેશન ફેકેશન બધું હંબમ છે," ભીખાજીયાને એકદમ માસ્ટરની એ વાતથી ક્રોધ ને શુર છુટી આવ્યું, જેથી તેઓ પોતાનું છેકરવનપણું ભુલી જઈ બોલાઈમાં પોતાની બુન્નેર્ગીની બટાઈ બતાવવા પડ્યા. "હું અસલથી એ હંબગની વિરુદ્ધ છું. સત્યાનાશગીયા દુકતાઓને એથી હરાંમખોરી પાયછે ને માયબાપોનાં ઘેરમાં તેઓ મરકી જેવા થઈ પડે છે. નો, આઈ વોંટ ટોલરેટ ઇટ, માસ્ટર. હું એ વીશે ટાઇમ્સ ને કોનીક્લમાં કારસપોંડંસ કરી એ હંબગનો અટકાવ કરાવવા માગુંચ."

એક જાણીતો ઘરફાડુ ચોર લોકોના જન માલની સત્તાંમતી વિશે નફત નાંકે લાપણુ કરવા ઉભો રહે તે જેટલી તેનાં સાલજનારાંઓમાં અચરતીની અસર પેદા કરી શકે તેથી વધુ અસર-ખરી રીતે બોલીએ તો લાખ ઘણી વધુ અસર ભીખાજીયાનાં એ જોસબર ઝનુની ભાશાણુથી તેવણના સાંભળનારાઓપર થઈ ! માસ્ટરે તો એ ભાશાણુનો શો અર્થ કરવો તે તુરત સમજી નહીં શકવાથી અચરતીથી ડોલા ફાડી જોયાજ કીધું, પણ પોરયાઓ? તેઓ જે એમ સમજતે કે અદી ખરાં દીલથી માસ્ટરને એવી નજીસ સલ્લાહ આપે છે તો તેનાં હાકડાં પાસરાંનો ખુરદો કરવાનું તેઓ તુરત મનમાં નક્કી કરી મેલતે; પણ તેઓએ નાધકલા અદીને એવો સારી રીતે વેઠેલો હતો કે તેઓ તેનાં પાખંડ પીઝણુના હતા, ને તેથી તેઓ સમજ્યા કે અદી આજે હદ બાહરે જઈને માસ્ટરને ચઢવી આપે છે--મલ્કે બનાવે છો તેઓ એમ સમજી ભીખાજીયાનાં એ બોલવાથી મનમાં ધ્રુમ ગમત પામ્યા, અને એ તમાસો આગવ વધારવા તેવણને

તેઓએ છુપી આંખપર આંખ મારી; પણ બીખાળ્યાં તેઓની તે છોકરવાદી નીશાંણીઓ કાંઈ સમજ્યા નહીં. તેઓ ઉસ્કેરાઈ જ એવા આવેલા હતા કે તેઓએ તો તે નીશાંણીઓ જોઈ જી નહીં.

અંતે માસ્તર પોતાની અચરતીની એકાદ પલની બેદાંખીમાંથી ખખ-રદાર થયો, અને ડોલા કાઢી કહ્યું, “તારું એવું ડાહપણ મને નથી જોઈતું, અરદેશર. ફરીથી મારા આગલ એમ ડાહયો થતાં તપાસજો.” અને પછી જાણે આ નાખુશ વાતથી તે ટોલાંમાં બેદીલી પેદા કરવા તે નહીં માંગતો હોય તેમ તેણે એક નાહના છોકરા તરફ ફરી કહ્યું, “અને તેં આજે તારાં વેકેશનમાં શું શું ગમત મેલવી, નશરવાંન ?”

“સાહેબ, એક દાહડે હું મારા ભાઈ સાથે વોલપીનો કુંતરાં વાંદરાનો નાટક જોવા ગયો હતો,” નશરવાંને માસ્તર એ જવાબથી રાજ થશે એવી કાંઈક ખુશીની ખાત્રીથી કહ્યું.

“વેલ, ઘેટસ ઓલ રાઈટ,” માસ્તરે ખુશ મિજાજે દાઢી પસ-વારતાં કહ્યું; “નાટકમાં જવાથી કાંઈ બગાડ થતો નથી—”

“નહીં ?” બીખાળ્યાથી માસ્તરનું આ મત નહીં ખમી શકવાથી તેણે ગુસ્સામાં ઉછલી પડી કહ્યું; “માસ્તર, યુ ટૉક અટર નોનસેન્સ દુડે ! દુકતાઓને નાટકફાટક કેવા જોવાના હોય ? નાટક જોએ ત્યારે શીખવામાં ધ્યાન કેમ લાગે ? ઇનડીડ—”

“હવે આજે તુંને ચેતાઈય,” માસ્તરે હવે વળી વધતી જતી અચરતીથી અરદેશર(?)ને સાંભળી લઈ ધણાજ ઠંડરાવી નાખ-નારા ગંભીર રોબથી કહ્યું—કે જ્યારે બધા છોકરાઓ આજે અદી માસ્તરને ‘ખુમ પડાવા’ની જે બારે હીંમત કરતો હતો તેની મનમાં વાખ વાખ કરતા મોંઢે રૂમાલ દાખી અંદરખાંને ધુમ હસતા હતા—

“હું તુંને ચેતાઈય કે ફરીથી મારાં મતની સાંભે એક અવાજ બીજો તેં કાઢરયો તો આજે લાકરીથી અહીંજ બરડો ફારી નાંખસ !”

બીખાજીયા દલાઈને ચુપ બેઠા.

તેવણે જોયું કે કાચું કપાયું. તેઓએ માસ્તરને જ્યાં ત્યાંથી રાજ રાખવા જોઈએ, તેને બદલે તેઓએ તેની વિરૂદ્ધ મત આપી તેને જાસ્તી ચીડ ચલાવી હતી, જેથી પુને પોંહોંચતાંજ ખરો ખુલાસો કરી ધર પાછા ફરવાનો તેમનો હેતુ બર લાવવાને તેમને ધણું કઠણ પડશે એમ તેમને ભય થયો. એટલાવાસ્તે હવે ટક જોઈને માસ્તરને વધારે સારી સારી વાતોથી રસ્તે જતાં પટાવી લેવાનો ઠાવ કરી તેવણ ચુપ બેઠા.

ખીજા હાથપર માસ્તરે જોયું કે આએ ફુકતો આજે ધાકતું કશું બી મ્યાન કર્યા વના મારું પાકવવાજ પડયો છે એટલે તેણે પોર-માઓ સાથે વાત કરવાની પડતી મેલી, અને પાછો પેપર લખને બેઠા.

બીખાજીયાએ ધારયું કે હવે માસ્તરને પતાવવા હું મારી એક વેપારી તરીકેની હોસ્યારી બતાવી દઉં, કે પછી જ્યારે હું એને જાહેર કરશ કે હું અવલ ને અસલ બીખાજીયા છું ત્યારે એની તે વિશે ખાત્રી થયા વના રેહશેજ નહીં. એમ ખ્યાલ કરી તેવણે ચલાવ્યું.

“એ શું આજનું ટાઈમ્સ કે, માસ્તર સાહેબ?” તેવણે પુછ્યું.

માસ્તરને મિજાજમાં પણ હાનું ડોકું ધુણાવ્યા વના ચાલ્યું નહીં.

“એમાંની આજની પેહેલી આરટીકલ વિશે શું ધારયું, માસ્તર?” તેવણે પુછ્યું. “રૂના અમેરીકાના પાક વિશેના એ એડીટરના વિચારો હું સ્વીકારી શકતો નથી, કેમકે હજી બરોનો છેલ્લો રીપોર્ટ બાહેર પડ્યો નથી, ને તે સત્તાવાર રીપોર્ટથી ત્યાંના પાકને હાંધી પોંહોંચેલી જાહેર ચાલ નહીં ત્યાંવેર હિંદુસ્તાનના પાકનો—”

માસ્તરની હવે પુરી ખાત્રી થઇ કે આએ ફુકતો છેલ્લી છુટીના અરસામાં ‘ડાહ્યો કામડો’ થતાં શીખી આવ્યો હતો, અને રૂના

પાક વિશે કાંઈ પોતાના ધરડા વેપારી બાપને મત આપતાં સાંભળ્યો હતો તે જાહેર કરી હમણાં વળી ગ્રહ્યો થતો હતો; પણ એ કાંઈ એવો વાંક નહીં હતો કે જેને વાસ્તે તે તેને ફટકાવી શકે, તેમજ તે ત્રેનમાં ગોંધ્યાઈ કરવા બી નહીં માંગતો હતો વાસ્તે તેણે પાછો ધણાજ ગુસ્સાની ઢપે બીખાજીયાને તેવણની બટાઇમાં અટકાવી નાંખી કહ્યું, “ફના પાક વિશેનું તારું મત હું માંચુ ત્યારે મને આપજો. હમણાં તારું મત મને જોઇતું નથી. ચોપડી ઉઘાડ ને લે-સન ઉપર ધ્યાન આપ.”

માસ્તરનાં એ ફરમાનનો રોબજ એવો હતો કે બીખાજીયાને અરધે રડેલે હાથે કોથળામાંથી એકાદ ચોપડી ખેંચી કાઢી અંદર માંચુ ખોસ્થા વના ચાલ્યું નહીં. “મુવો એ,” તેવણ બચારાએ મનમાં બલાપો કીધો; “હું જે બી ખોલુંચ તેનું એને ઝેર ચઢરેચ. નખખોદગીયાને મારું ખોલેલું ગમતુંજ નથી!”

વળી ત્રેનમાં થોડો વાર ચુપકીદી ચાલી, પણ ‘અદી’ની આ-જની ઢપપરથી છોકરાઓ ખુશીભરેલી વડી રાખતા હતા તેમ ધણો વાર નહીં. “માસ્તર,” બીખાજીયાએ થોડે વારે ખરાં દીલના કંટા-લાથી પુકારીને કહ્યું, “ખુદને વાસ્તે તમારા હાથ આગલની બારીનું કાચનું ફાલકું ચઢરાવો. તે તરફથી પવન બરાબર મારાં મોંનાપર વાજેચ, ને મારા ડાકટરે મને પવન ધણો તપાસવા કહ્યોચ.”

માસ્તરને તંદરોસ્તીની વાત વચ્ચે આવવાથી તેની મરજી પ્રમાણે કીધા વના ચાલ્યું નહીં.

“માસ્તર,” બીખાજીયાએ વળી થોડે વારે પાછો જીવ કાઢી નાંખ્યો, “આએ સાંભેવાલો દુકતો ખારાં કીધેલાં ખાટાં ખોર ખાએચ. તમો થું તમારાં છોકરાઓને ખઠી પેદા કરનાઈ ઝેર ખાવા દેઓ છો ? હમણાં તમારી વજર ચુકાવીને એને બે ત્રણ મોનાંમાં મારતાં મેં જોયો !”

“પેસ્ટનજી,” માસ્તરે એ ઉપરથી તે છોકરાને ધણી ગુસ્સાથી તારત પુછ્યું, “તારાં મોંનાંમાં શું છે?”

“ન—નહીં સાહેબ,” પેસ્ટનજી (પેસુ બેંસ) ગભરાતાં ગભરાતાં બોલ્યો, “એક બોર છે.”

“થુકી નાંખ એકદમ, ને ગજવાંમાં હોય તે બી ફેંકી દે ખારીની ખાહાર,” માસ્તરે હોકમ કીધો, જે હોકમ પેસુને અલખત બળ લાભ્યા વના ચાલ્યું નહીં.

પણ આખનો ખાર ખાધએ લીધો. પેસુની ‘ચારી’ ખાવાથી બીજા બધા છોકરાઓ ડોસાજીપર ગુસ્સે થયા, ને તેથી બીખાજીખાની પાસે જે માકુ ચેન બેઠેલો હતો તેણે બીખાજીખાના નરામાં માસ્તર નહીં જોય તેમ કકડાવીને એક લાત ઝારી કાઢી.

બીખાજીખાએ તો તેથી બકરું અરડાય તેમ ખરાડ મારી. “માસ્તર,” તેવણે છેડાઈ પડીને કહ્યું, “આએ દેવે મને લાત મારી ને મારો નસો ભાંજી નાંખ્યો. ઓ ! અરે !”

માસ્તર ઉઠીને આગલ ગયા.

“શું તેં ઘઘેડાંનો ભાગ બજાવ્યો?” માસ્તરે માકુ-ચેનને સવાલ કીધો—ને તે પોતાનો વાંક નામુકકર નહીં જઈ શક્યો એટલે તેને રકુલમાં જઈ તેના કલાસમાં ચાલતી પોએટરીની ચારસો લાઈન સારા હરફે ઇમ્પોઝીશન તરીકે લખી કાઢવાની સજા થઈ.

આથી બીખાજીખાના અગતકરીને એકદમ બે નવા દુશ્મનો થયા; એક તો પેસુ બેંસ ને બીજો માકુ ચેન !

પ્રકરણ ૭ મું.

ભીખાળખાના ચીલચુલીયા દુરમનો.

પુનાનાં સ્ટેસનપર સધળા રાત્રે ઉતર્યા ત્યારે અને તો માસ્તરને ખરી હકીકત ત્યાંજ એકાંતમાં કહી દઈ ઘેર વલ્લતી ત્રેનમાં પાછ ફરવાનો ભીખાળખાનો એરાદો હતો, પણ તે દીને કાંઈ તેહેવાર હોવાના સખએ જોટલી જોછએ એટલી બાકુતી ગાડી સ્ટેશન આગલ મલી આવી નહીં, ને તેથી માસ્તરનો મિનન હાથથી ગયો તેવામાં તેમ કરવાને તે ખુદા શેઠ્યાની હામ ચાલી નહીં.

“હવે ખીજો ઉપાય નથી,” માસ્તરે અંતે ચુક્યું. “મોટા છોકરાઓને ચાલીજ જવું પડશે. ખરશેદજી તું, મેહેરવાનજી અને અરદેશ્વર તમે ત્રણ જણાઓ ઘેર ચાલતા પોંહોંચો, અને ખીજાંણાં વગેરે બરાબર તૈયાર છે કે નહીં તેની તસ્લાસ કરો; અમો પછવાડે આવી પોંહોંચીએ છીએ.”

ખસર ખીસકોલી ને મેસ્લી મેંઢીને એ વાત ઘણી પસંદ આવી. માસ્તરની નજરથી દુર તેઓને એકલા જવાનું ફરમાન થયું, એટલે આખે રસ્તે રમતા ને મઝા કરતા જવાનો તેમને હરખ થયો, ને તેથી માસ્તર તે હોકમ કરીને પીઠ મરડી ખીજ ગોઠવણો કરવા ચાલતો થયો તેની પછવાડે દોડીને ભીખાળખા તેને ‘નહીં ચાલી શકશે’ તે કેહવા જતા હતા તેટલાં તેને ઘસડીને સ્ટેશનની બાહર લઇ ગયા.

“એ ખી ઠીકજ છે,” ભીખાળખાએ તુરત મનમાં વિચાર કીધો. “આએ બે છોકરાઓને હું એકાંતમાં રસ્તા ઉપર મારી ખરી હકીકત કહી દઉં તો એઓ કદાચ મને મદદ કરશે.—” અને તેથી તેઓ હવે તે છોકરાઓને રાજી રાખવા તેમની સાથે ખુશીથી ચાલ્યા.

પણ નખખોદગીઆ ખસર ખીસકોલી ને મેલ્લી મેંઢી કાંઈ ચાલતા ન હતા; તેઓ તો અકેક હાથમાં ખુદા બીખાળખાનું અકેક પાખર પકડી તેમને દોડાવતા—ધસડતા જતા હતા. “અરે બાપુ હલવે,” બીખાળખાએ તેથી હાટતાં હાટતાં માગી લીધું, “મારો હમ બરાઈ આયો—મારાથી ચલાવું નથી!”

“ત્યારે બચ્ચા લોકોની ચારી ખાતાં તુંને શરમ નહીં આવી?” ખસરએ તેવણને હવે એક ઘાતકી ઢીક મારીને કહ્યું.

“સખર, સખર ખસર,” મેલ્લી વચ્ચે પુરાયો, “એને ખુલાસો પુછીએ. હું એમ પુછું, બચ્ચા અદી, કે તું પોતે ઢગલા ઢગલા બોર ખાએય, લોકોને ઠરાઠર લાત મારેય ને કદડેય તેનું કંઈ નહીં કે જે તે પેલા બીચાશ માકુ ને પેસુને ચારી ખાઇને ફસાવ્યા?”

“અરે ચારો તમે કાંઈ દેવાના છેઓ?” બીખાળખાએ કમ-લીને કહ્યું; “તે ખાટાં બોરના વાસથી મારું બધું મોહું અમરાઈ આયું તો હું ફરીયાદ નહીં કરું? ને વરી પેલા કોઈ દેવે મને એવી લાત મારી કે મારું બધું ગુંઠણ છેલાઈ ગીયું તો હું તે ખમ્યા તે કેમ કરું? તે કરતાં તમે કેહોય જે હું બોર ખાઉંય ને લોકોને લાત મારુંય ને કદડુંય, પણ તેમાં બી તમારી મોટી જીલ છે. હું પોતે—”

“અરે બેસ, બેસ, હજમ,” મેલ્લીનો હવે મિનનજ નવાથી તેણે બીખાળખાનાં ઢાબરાંમાં એક મુકકો લગાવી કહ્યું—“કે જે જરબે તેવણના ધીલા થઈ રહેલા દાંતમાંથી પાંચ પંદર તુટી નહીં પડ્યા એ એક મોજળો થયો! “તું જાણે કે એવી તારી ચાલ અમે ખમી જઇશું એમ કે? હં:!”

“જો બચ્ચાઓ તમે હાથચાલાકી કરશો તે નહીં ચાલશે,” બીખાળખાએ પડેલી મુકકીથી થતી કલ જેમ તેમ ખમતાં ખુમ પાડી કહ્યું—“હું તમોને પોલીસમાં ધસરશ—તમારા બાપ પાસે ફરીઆદ જવશ.”

“હાથચાલાકી ?” મેલીએ તીરસ્કારથી કહ્યું, “બચ્ચા તારે હારકાં ભાજી નાખશું; નહીં તો હમણાં ને હમણાં વચન આપ કે તું આગલ હતો તેવોજ અમારો મલત્યો થશે, ને કદી કામની ચારી ખાશે નહીં.”

બીખાજીયા એવું વચન કેમ આપે ? ત્યારે તો અસલી અર-દેશર તેવજીજ છે એમ સિદ્ધ થાય ! એટલાવાસ્તે તેવજી એવું વચન આપવા ના પાડી અને તેઓને સમજાવવા માંડ્યા, પણ તેઓએ તો તેવાં તાહેલાં સાંભળવા સાફ ના પાડી. બસ હા કે ના તેજ તેઓ-ને જોઈતું હતું, ને તોખી હજી બીખાજીયાએ વચન આપવા આના-કાંની કરી એટલે તેઓએ તેવજીને ધોખીધાતપર કપડાં કેમ સુકાવ-છે તેનો અભ્યાસ કરાવવા માંડ્યો. મેલીએ તેવજીના પગ પકડ્યા, ને ખસરૂંએ તેવજીનું માથું પકડ્યું, ને તેવજીને હવામાં ઉંચકી કપડાં સુકાવે તેમ હીલવવા માંડ્યા.

ગરીબ બચ્ચારા બીખાજીયા ! તેવજીનો ફેટો ઉડી ગયો, ને હોસકોસ લેવાઈ ગયા. તેઓએ ધણા કાલાવાલા કીધા, ને અંતે જેવા તે બે તોફાંની બારકસોએ ચાકીને તેઓને છોડ્યા કે તરતજ તેવજી ફેટો ઉપાડી તે સેહેતાનોની સોડમાંથી જમ નહસાયું ને દોડાયું તેમ રુકલ તરફ દોડ્યા. તેવજીને રુકલ ખબર હતી. પોતાના દીકરાનો અભ્યાસ તપાસવા ત્યાં તેવજી આગલ અવારનવાર આવ્યા હતા, અને તેથી જ્યારે દોડતા દોડતા તેવજી રુકલ પાસ પોંહોંચ્યા, ત્યારે એટલા હાંસી ગમલા હતા કે બાહેરનો દરવાજો બંધ હતો તે ચોકવાને ખી તેવજીથી બની શક્યું નહીં.

એટલાવાસ્તે તેવજી લગાર દમ ખાવા થોખ્યાં તેટલાંમાં તેવ-જીના શત્રુઓ તેવજીને આવી મલ્યા, ને ધણીક વધારે સતાવણીઓ તેવજીને કરીને પછી તેઓ બારજી ઉંધડાવી અંદર ગયા.

ત્યાં માણેકજી માસ્તરનાં ધણીઆંણી ખરસેદખાઈ તેઓને ખારણાંમાંજ મલ્યાં. તેવણુ અઢાર ઉંમરનાં, મમતાલુ દીલનાં બધરિં હતાં. તેવણુનો સઘળા છોકરાઓપર ધણો પ્યાર હતો, અને તેથી તે બે છોકરાઓ ન્યારે વળી ગાય જેવા ગરીબ અને શાંણસલુકના થઈ ‘અદી’ ને લઈ અંદર ગયા ત્યારે ખરસેદખાઈએ તેઓને ધણો પ્યાર ભરેલો આવકાર આપ્યો—એટલુંજ નહીં પણ પોતાના સરેસ્તા પ્રમાણે છોકરાઓને પાસાંમાં દાખી એકેકી ચુંમી લીધી.

પણ બીખાળખાનેતો એમ પાસાંમાં દખાતાં અને ચુંમી આપતાં ખરડે પાણી ઉતર્યું. તેવણુ બી કાંઈ બુચ્ચા હતા જે ચુંમી આપે ? પેલા માણેકજી માસ્તર જે ખરી વાત ને તેવણુની ખરી ઉંમર જાણે તો તેવણુને તેની બેરીનાં પાસાંમાં દખાવા ને ચુંમી લેવા ખાતર તે ગાલી નહીં મારે ?

ખરસેદખાઈએ એ પછી તેઓને રકુલરૂમમાં સરેસ્તા પ્રમાણે મોકલી આપ્યા, કે જ્યાં બીજા ધણાક છોકરાઓ આગમથથી આવેલા એકઠા થયેલા હતા. અને તેઓની આગલ જઈને ખસરએ ને મેલ્લીએ ત્રેનમાંની અદીની ચાલની ફરીઆદ કરી, એટલે સૌએ બચારા બીખાળખા સાથે મોનાં ચઢાવ્યાં, ને બની તેટલી તેઓએ તેમને નવી હેરાનગતીઓ બી કરી.

તેવામાં માણેકજી માસ્તર બાકીના છોકરાઓ સાથે આવ્યા, અને પછી ખાતું તૈયાર થયું એટલે માસ્તર છોકરાઓને લઈ જ-મવા બેઠા. પોતાના દીકરાને માટે તેઓ બોલો ભરીને એ માસ્તરને રૂપ્યા આપતા હતા, કેમકે ખાવાપીવાનું બી એ માસ્તરનેજ માંથે હતું, ને બીખાળખાએ બેશુમાર અચરતી વચ્ચે જોયું કે તેવણુ ધારતા હતા તેથી ઉલટી રીતે ત્યાં આપવામાં આવતું ખાતું તદ્દન કંગાલ અને હાલહવાલ હતું. તેવણુને તો મલે બી નહીં ઉતર્યું ! ગરીબ બચારા તમામ જુખા ઉઠ્યા.

અને હવે સૌને રાતોરાત તો સુવાના ઓરડામાં જનાની રજા મળી. સુવાના ઓરડામાં છોકરાઓ ગમે એમ ધીંગાણું કરી ચકતા હતા, અને તેથી સૌએ એકમત થઈ ચાર્યા. અદીની ત્યાં સારી રવેસે ખબર લેવાનું ઠરાવ્યું હતું. બીખાળ્યા તે વાત સમજી ગયા હતા, ને તેથી તે નાધલા હેરેમંદો સાથે એકલા પડવાને તેવણુ ખીંહીતા હતા, વાસ્તે તેવણુ સુવા જવા પહેલાં માસ્તરને સઘળી ખરી હકીકત કહી, ત્યાંથી ને ત્યાંથી ઘેર પાછા ફરવાનો ઠરાવ કીધો.

માસ્તર તે બંડરમના ઉંબરમાં આવી ઉભા, ને સરેસ્તા પ્રમાણે દરેક છોકરાઓ તેવણુને ‘ગુડ નાઈટ’ કરી અંકેક પછવાડે તે કુસાદે ઓરડામાં જતા રહ્યા. બીખાળ્યા ખાખસુસ પછવાડે પડ્યા, ને જ્યારે બધા અંદર જઈ રહ્યા ત્યારે તેવણુ માસ્તર આગલ ગયા.

“માસ્તર સાહેબ,” તેવણુ ખીંહીતાં ખીંહીતાં ચલાવ્યું, “મારે કંઈ માંગી લેવું છે.”

“જો તું ત્રેનમાંની તારી મુરખ ચાલો માટે માફ માંગવા મને ખોટી કરતો હોય,” માસ્તરે કહ્યું, “તો તેથી હું ખુશી છું, ને તુંને માફ કરૂંચ. હવે પછી તપાસજે.”—અને તેઓ જતા રહેતા હતા.

“અરે નહીંરે માસ્તર,” બીખાળ્યાએ પછવાડે દોડી કલાવાલા કરી કહ્યું, “હું માફ નથી માંગવાનો—એટલે હું—આપરે છે તે—હું એમ કહેવા માંગુચ—હું કેહુંચ—”અને બચારા બીખાળ્યા તમામ ગુંચવાઈ ગયા. તેવણુથી આગલજ ચલાયું નહીં !

“જા તું આજે હમણાં તો જઈને ઘોંટાઈ જા,” માસ્તરે આજની અદીની નવાઈ જેવી ચાલોનો શો અર્થ કરવો તેથી ગુંચવાઈને હવે વલી ગંબીર થઈ હોકમ કીધો—ને બીખાળ્યા હીંમત હારી ગુપચુપ રડમસ જેવા સુવાના ઓરડામાં ગયા.

તેવણુને જોતાંજ તે તોફાંની દુકતાઓએ તેવણુને ઘેરી લીધા. તેવણુ વધારે ચારી ખાવા પછવાડે રહ્યા હતા એમ તેઓનાં મનમાં આવ્યું હતું, અને તેથી સુવા પેહેલાં તેવણુને તેનો સારી રવેસે સવાદ ચખાડવાને સૌએ એકસંપ ને એકમતથી ધાતકી હાવ ફીધી.

પ્રકરણ ૮ મું

વધતાં સંકટો.

તે આખાં ઘરમાં તે એક ધણા મોટા કુસાદે ફરતી ખારીઓનો હવાવાલો ઓરડો હતો. તેમાં ઓરપીટાલોમાં હોય છે તેમ ખીજાંણાં ગોઠવેલાં હતાં, ને તેજ ધોરણુ ઉપર ઊકરાઓને સુવાની ગોઠવણુ કરી આપેલી હતી.

અને બીખાળખા જેવા એ ઓરડામાં દાખલ થયા કે તે નાધલા હેરેમંદો જેઓ તેમની વાટ જોતા ખોટીજ હતા તેમણે તેવણુને ઘેરી લીધા, અને સૌએ પોતાને બંગ ફાવતી સતાવણીઓ જારી ફીધી. કાંઈએ ધીક મારી, કાંઈએ ટપલો માર્યો, કાંઈએ આંટી મારી, કાંઈએ આંચકો માર્યો, કાંઈએ ઠાલટપરાક કરી, ઇત્યાદી.

પણુ એ તો હજી દીખાવ્યો થયો. એ નાધલી સતાવણીઓ તો મોટી સતાવણીઓની શરૂઆત હતી, કે જે સતાવણીઓ સધળી અતરે ઉતારી અમારાં દયાળુ વાંચનારાંઓનાં દીલ જત્તી દુઃખવશું નહી. એટલુંજ કે તેઓએ બીખાળખાનો ગાંસડો બાંધ્યો, તેવણુના પોકારો ને ખુમોથી ધ્રુમ ગમત પામીને બારે હસાહસ વચ્ચે બાર-વટીયા સાથે ચાદરના છેરા બાંધી ઝોલી બનાવીને તેમાં તેવણુને સુવાડ્યા અને મોટી મોટી હીંચ નાખી, અને એવા ચીખાવલા પ્ર-કારની અનેક ગમતો કરી. અંતે જ્યારે રમતાં રમતાં તે નાધલા સેહતાનો થાક્યા ત્યારેજ બચારા બીખાળખાનો છુટક થયો, ને બ્યારે

તે લુચ્છાઓ પોતપોતાની જગ્યાપર થાકના મારેલા ધરાંધર ધોરવા પડ્યા, ત્યારે બીખાજીયા ગુસ્સાથી અને ખીજવાતથી હજી રગેરગ ધુન્નતા એકાદ ધોલ્યા તલે ઠાલી ભોંયપર પડી પોતાનાં કરમને રડતા હતા !

ખુદ એવું દુઃખ દુશ્મનને ખી નહીં બતાવે ! કેવો ખુદો શેઠચે —ત્રણ ત્રણ બચ્ચાનો બાપ તેના પર આએ કેવો નહીં માનવામાં આવે તેવો જીલમ ! અરેરે, ગઈ કાલે રાત્રે અત્યારે તો તે પોતાનાં મકાનમાં કેવાં સુખથી પોતાના છતરપલંગપર પોઢેલો હતો, ને આજે બચ્ચારાને કકડતી ઠંડીમાં ઓઘ્યા પાંચરયા વના ઠાલી ઠંડી ભોંય ઉપર, ને તે ખી વળી દુકતાઓના ધોલ્યાતલે બરાઈ છુપાઈને પડવું પડ્યું હતું !

અંતે જ્યારે બીખાજીયાએ બધાને સારી રવેસે ઘોંટાયલા જોયા ત્યારે જઈને એકાદ કોચપર પડ્યા ખરા, પણ બચ્ચારાને ઉંધ આવી નહીં, અને તેથી હવે સહવારે માસ્તરને પોતાની ખરી હકીકત કેમ કેહવી—કેવી રીતે શર કરવી કે જેથી તેને સાંભળવાનું દીલ થાય તેનાં વાક્યોની ગોઠવણી ને રચણા કરતાં તેવણે તે રાત સાવ કોરા ઉન્નગરાની પુરી કાઢી.

સહવારે તેવણ સૌથી વેહેલા અને સૌથી પેહેલા ઉઠ્યા. તેવણે વિચાર કાઢ્યો કે પછી તે તોફાંણ્યાઓ ઉઠશે તો વળી હજારો બેનરો આપશે, તેથી તેવણ તેઓ ઉઠે તે આગમચ તૈયાર થઈને માસ્તરને હોઠે જઈ પકડવા માંગતા હતા, કે જ્યાં પેલું તૈયાર કરી રાખેલું બાશાંણુ એકદમ કરી દઈ હોઠેથી ને હોઠેથી તેવણ ધરે આલતા થાય.

પણ હો તેવણ ઉતરયા ત્યાં એક નવી પીડા પડે વલગી. માસ્તરની એક દીકરી હતી—વરસ બારેકની ઉંમરની, ને તેની સાથ નાથલા અદીને ધણીજ દોસ્તી ને ધણાં ઠરાંપરાં હતાં, તે એટલે સુધી

કે તે બંને ચેરાં બુઝાંઓએ દહારેવારે સાથે અદરાવા પરણવાનું બી નક્કી કરી મેલેલું હતું, ને તે છોકરી બીખાજીબાને અદી સમજીને સરેસ્તા પ્રમાણે ઘેલી ચેરી વાત કરવાને દોડી આવી. આથી બીખાજીબાનો જીવ તો એવો કમકમ્યો કે કેહવાની વાતજ નહીં. તેવણ બચ્ચાંઓ વાસ્તે તો સદાના સુગાંતરા હતાજ, તેમાં આવી એક અદણુઆઇ જેવી દુકતી તેવણ સાથે અદરાવા પરણવાની ગાંડી ઘેલી વાત કરવા આવી એટલે તો હદજ વલી ગઇ. તેવણે તો પોતાના સદાના બુઢા રોખથી તે દુકતીને હરકાટી જરકાટી કાઢી, ને ધરમાં જઇને રાંધવા સીંધવાનું ને સીવવા સાંધવાનું શીખવાપર ચીત લગાડવા તાકીદ કરી, પણ દીની (માસ્તરની દીકરી) તે માંનેજ શાંતું ? તેણીએ જોયું કે મુવો અદી હવે કોઇ બીજી સાથે પરણી જવાનો થયે હોશે તે એમ કરીને પતરી જાય છે, ને ઝોલખતો નથી કરી અખાડા કરવા માંજે છે. આથી તે નાધલી દુકતી તો બાબરા જીતની પેરે છેડાઇ પડી, ને બીખાજીબા થરથર ધુજવા લાગ્યા કે આ નવાં કોટકમાં પકડાવજા તો વળી મારે વાસ્તે શું શું ધારવામાં આવશે ? તેવણે દીનીને ધણું ધણું બી સમજાવવા માંડયું, પણ દીની મરે તે એકની બે થઇ નહીં. “ જો તું મરે રે, ” દીની બીખાજીબાને ધરર દધને કટકા મોરીને બોલી; “ મુવો નહીં તો તારા વગર કાંઠાં મારે ખાસરે ” એસી રેહવાનું છે ? મુવો ગીઓ ત્યારે તો ધરાં ને પરાં કરીને ગીઓ-તો, ને આયો ત્યારે તો જાણે અજાણી અમા ! ”

દુકમાં, દીની તે કીસમની એક ઉજાછલી અબણુ છકેલી ધતર દુકતી હતી કે જે બેહદ લાડ અને પ્યારથી તદન બગડી ગયલી હતી, ને યા તો ધણી સરખી ગાલબેલ દધ જાણતી હતી, અથવા તો ધણાં સરખાં ઘેલાં એડાં કાઢી જાણતી હતી. તે એક નસકારી, એખીઅલ, અવરદશા જેવી દુકતી હતી, ને બીખાજીબા સાથે પરણવા અદરાવાનું મલે પડવા આવી હતી !

ભીખાળ્યાના દુશ્મનોમાં, તેથી, આ નાધલી દીની દાકણતું નામ નવું નોંધાયું. તે તેના પાસથી ગઈ, પણ “મુવા તું જેતો ખરો તું ને કેવો સવાદ ચખાડ્ય તે” એમ ધમકી આપીનેજ ગઈ.

ભીખાળ્યા એથી વધતા ગભરાયા. “મારે માસ્તરને એ બધું વીગતે કેહવું ને સમજવું પડશે,” તેવણુ મનમાં બબડ્યા, “ ને અહીંથી જેમ બને એમ જલદી નીકલી જવું પડશે. ”

પણ નાસ્તાનો વખત થયો ત્યાં વેર માસ્તર તેના ઓરડામાંથી બહાર સસર્યો નહીં, ને તેના ઓરડામાં જઈ તેને ‘ ડીસટર્બ ’ કરી તેનો ગુસ્સો હરી લેવાને ભીખાળ્યાની છાતી ચાલી નહીં.

નાસ્તાને વખતે તેવણુને ભુખ ધણી લાગી હતી. ગઈ કાલ અપોરે તેવણુ ઘરમાં ખાધું હતું તેજ, બાકી રાતના તો કાંઈ ખાધુંજ ન હતું ને તેથી તેવણુ નાસ્તાને માટે ઘણા આતુર થઈ રહ્યા હતા. તેવણુ પોતાના દીકરાના ખાધખોરાક માટે ખેપરવાહ હતા, ને રકુલમાં તેને કેવું ખાવા પીવાતું મલે છે તે કદી જાણવાની ખ્યારથી કાલજ કરતા ન હતા, ને તે છતાં પોતાને વખતે તેવણુ પેટ પુરતો ને સુક્યાણો નાસ્તો મેલવવાની ઉમેદ રાખતા હતા તે શું તેઓને મલશે ?

નહીં. માણેકજી માસ્તરને એ તેની ખોરડીગ રકુલમાં જે ખાસ્સા તડકા પડતા હતા તે એ ખાધખોરાકીનાં લવાજમમાંથીજ હતા. તે છોકરાઓના બાપ પાસ એકના ચાર મુકાવતો હતો, ને છોકરાઓને પુરં એક બી નહી ખવાડતો હતો. એથી થયું એમ કે ભીખાળ્યા નાસ્તાપરથી બી ભુખાજ ઉઠ્યા. નાસ્તાપર ફક્ત ખાતી બટ જેલી, રાતનું વધેલું કાંઈ શાક અને સુકી વાસી રોટલી સિવાયે બીજું કશું હતું નહીં, ને ભીખાળ્યાને તો તે જેતાંજ ઉબક આવી, તો ખાવા કેમ ગમે ? તેવણુ બચારા તેથી વળી ભુખા ઠોઠ્યા !

પ્રકરણ ૯ મું.

નામોસી.

નાસ્તા પછી અરધો કલાક રમવાનો મલતો હતો, અને રમવાને વાસ્તે માસ્તરનાં મકાનમાંજ પછવાડે એક ખુલ્લું મેદાન આવેલું હતું. આ મેદાનમાં ક્રીકેટ, ગીલ્લી દાંડ, લખોટા વગેરે દરેક પ્રકારની નિર-દોશ રમત કરવા દેવાનો માસ્તરનો રવાજ હતો, પણ ક્રીકેટ ને એવી મોટી રમતો છોકરાઓ ધણુંકરીને સાંજેજ રમતા, ને સહવારે તો કાંઈ તે યોગાંણુમાં લેસન વાંચતા, કાંઈ અમરથા ફરતા, કાંઈ ટોલકીઓ તઈ વાત કરતા, તો કાંઈજ રમતા.

બીખાળખાની ધણી મરજી થઈ કે બધા છોકરાઓ યોગાંણુમાં જાય ત્યારે પોતે પછવાડે રહી જઈ ભારતર સાથે વાત કરે, ને તેથી તેઓ પછવાડે રહ્યા બી ખરા, પણ માસ્તરે તેવણુને ‘ચાટ’ કરીને હાંકી કાઢ્યા. “ચાલે દુકકર,” તેઓએ ધણા ગુસ્સાથી કહ્યું, “તું વરી આજે દાહયો દોહરો થઈને અહીં શાંતો બેસી રહયોય ? નીકલ રમવા જ; આધા પછી એકસરસાઈઝની ખાસ અગત છે.”

બીખાળખા નીચી મુંડીએ મનમાં માસ્તરને બે ચાર ચોપડતા ચાલ્યા, ને પોરયાઓએ બીખાળખાના ‘કોરા’ કીધા, એટલે તેવણુને બરડે પાણી ઉતર્યું. અરે, તેવણુ કેવું ચાહ્યું કે હમણાંજ ડાલા ચઢાવીને દમામથી બધું કહી દઈને બપોરથી ઘેર ચાલતા થાય; પણ તેવણુની જખાંએ દગો દીધો. તે ઉપડી શકીજ નહીં, ને માસ્તરના ધાકથી ચરચર ધુળને તે પાંસડ વરસના ડાસાજી અરધે રડેલે હાલે તે ગુઠણુ જોટલા પોરયાઓ સાથે રમવા ગયા.

તેવણુ રમ્યા નહીં. તેવણુ શું રમે ? તેવણુ બી કાંઈ બુચા હતા વાર ? તેવણુ એક ઝાડ હેઠલ બેસીને પોતાનાં કરમનો બલાપોષ કરવા લાગ્યા. ઝાંપીસમાં ગઈ કાલથી કેવું અધેર ચાલતું હશે-ધેરમં

પેલો દુકતો કેવું ઢીંગાણું મચાવતો હશે તે ને તે વતરોગે એકથી એક હજાર વિચારો તેવણુને ગુસ્સાથી ઘેલા બનાવી દેવાને બસ અને વળી બસ કરતાં બી વધારે હતા !

અંતે અરધો કલાક થવા પછી ચોગાંણુને માંચેની ગેલેરી પર આવીને માસ્તરે પોતાના ઠંઠરાવનાર રોબદાર સાહાદથી સર્વને કલાસમાં જવાને હોકમ કર્યો, ને દુકતાઓ ગરોગર પોતપોતાના કલાસ તરફ આપ્યા.

માસ્તરનો સાદ આળે કાંઈ ગુસ્સાની ઢપ બતાવતો હતો, અને પોરચાઓ તેના સાદની ઢપ પરથી તેનો તે દિવસ કેવો જશે તે હમેશા અનુમાન કરી શકતા હતા. જો તે ખુશીમાં હોય તો હંમેશા પાંચ મિનીટ આગમચથી પોતે એકલો (અથવા કદાચ પોતાનાં ધણીયાંણી સાથે બી) તે અગાસીપર આવી એક મુરખીને છાજતી મમતાથી મુછમાં હસ્તો તેમની રમત ગમતો તપાસતો, કે જો બધો વખત પોરચાઓનાં દીલમાં કુતરાં બીલાડાં દોડતાં, અને પછી ઠંડે કલેજે અને ખુશ સ્વભાવે “ કલાસમાં ! ” એટલા બોલ બોલતો; પણ બ્યારે તે ચીરડાયલો હોય ત્યારે રડતા બળતા હોરાજીની પેઠે ખાધેલો કરડેલો અગાસીપર આવી તુરત “ કલાસમાં ! ” એમ ગગડત કરતો, ને ત્યારે પોરચા જાણુતા કે આજે માસ્તરનો ‘ કાંદો ખીલેલો ’ છે.

આજે તેમજ હતું. માણેકજી માસ્તરનો મિળજ આજે ગયલો હતો એ તેનાં પોકારવાપરથીજ સ્પષ્ટ સમજતું હતું.

કલાસ બરાથો, અને પછી એક પાદરીને છાજતી ગંભીરતાથી તેવાંજ ગંભીર અને દબદબાબરેલાં કદમે માણેકજી માસ્તર આવીને પોતાની ખુરસી ઉપર બીરાજ્યા.

“ આપણે ધણે દીવસે એકઠા મલ્યેય, ” માસ્તરે હવે પોતાનું મુખાખીત ભાષાંણુ ચલાવ્યું, “ પણ લેસન ચલાવા આગમચ મારે એક બીજી બાબદ ઉપર ધ્યાન આપવું છે. ”

પોરવાઓ હયાં ચોપડી બંધ કરી હાંસના જેવી ડાકી બાહર કાઢી દરેક જણુ આતુરતાથી સાંભળવા બેઠો.

“ મારાં જાણ્યામાં એક વાત એવી આવી કે જે મારાં માન્યા-માં બી નહીં આવતે, ” માસ્તરે પાછું ચલાવ્યું, “ પણ તેના ખાત્રી-પુર્વક ખુલાસા ને ખરી સાબેતીઓ પછી મેં બેશુમાર અચરતી વચ્ચે તે વાત ખરી માની છે, ને તે વિશે આજનાં લેસન હાથમાં લેવા આગમ્ય હું બોલવા માંચું છું.”

યા ખુદા ! બીખાળ્યાને વાસ્તે આ શું હર્ષાંત સમાચાર ? શું ત્યારે માસ્તરે તેવણુની ખરી વાત અંતે કાઢી રીતે જાણી ? તે વિશે નહીં તો હમણાં એટલાં મોગમમાં તે કાણુ વિશે બોલતો હોય ?

“ તમે જાણોચ કે મારે ત્યાં ખાવા પીવાનું કંઈ કમ નથી, ” માસ્તરે પાછું ચલાવ્યું, ને બીખાળ્યાએ બલાપો કીધો કે વળી સત્માનાશગીયો એ જાભરવાની વાતપર ક્યાં છલાંગ મારી ગયો— “ મારે ત્યાં ખાવા પીવાનું પુરતું છે તે છતાં જ્યારે મારા નીશાલી-યાઓ મને નાફરમાન થઈ મને નાપસંદ ચીજોથી પોતાનું હોજર બરવા માંડે, ત્યારે તે વાંક ઇપકાનેજ લાયકનો નહીં પણ સખત સજ્જને લાયકનો થાય છે. મારો હોકમ તે મારા છોકરાઓને વાસ્તે એક કાયદા સમાન થવો જોઈએ, ને તેમ છતાં જ્યારે દુકતાઓ નાફરમાન થાય ત્યારે તેની સખત ખબર લેવાની મારી ખાસ ફરજ છે.”

માણેકજી માસ્તર અહીં પોતે પોતાનું દુઃખ કાઢતો હતો. આ-ગલ તેની નિશાળમાં કોઈ છોકરાએ ધણું ખાટાં ખોર વગેરે ખાધું તથી તે પોરવાને ખહીની કસર લાગુ થઈ, જેનાં પરીણામમાં તે પોરવાના બાપે એ ખોરડીંગ રકુલના માસ્તરપર ‘ઝાડ તોડી પાડ્યાં.’ તે દિવસથી માસ્તર ધણોજ ચોંકેલો રહેતો હતો, ને રકુલમાં પેપરમીત, ખોર વતરોએ બચ્ચાંઓને ખ્યારી ચીજ ખાવાની સખત

મનાઇ ફરમાવેલી હતી. એટલાવાસ્તે એ મનાઇ ઉપરાંત જે કાંઈ ચાર્યો તે વાંકમાં સપડાતો તો ભવિષ્યમાં વળી ઉપર કહ્યું તેવો “સીન” અટકાવા તે અને તેમ સખત સળ કરી તે વાંકની ખબર લેતો.

“ પેસતનજી, ” માસ્તરે આટલા લાંબા દીબાચા પછી પેસુ બેંસનાં નામપર ગગડાત કાઢ્યો, “ ઉભો ચા, ગમ કાલે રેલવે ત્રેનમાં આંખે અરદેસરે તુંને ખાતાં સરેલાં કાહેલાં બોર ખાતો પકડ્યો હતો તે તુંને ખબર છે ? મેં તેને માટે તુંને ‘ધમપોઝીશન’ લખવા આપ્યું હતું તે કાંઈ છે ? ”

પેસુ બેંસ ધુળતો ધુળતો ઉઠ્યો. તેવણુ મહિલા જાણુતા હતા કે ગાડીમાં વાત થઈ હતી તે માસ્તર વીસરી ગયો હોશે, પણ આંખે રીતે વક્રી ઉપરાંત માસ્તરે ‘ધમપોઝીશન’ની માંગણી કરવાથી તેના ગુરા ગગરી ગયા.

“ ન—નહીં મ—માસ્તર, ” તે જેમ તેમ બોલ્યો, “ સ—સાહેબ, ન—નથી લખ્યું. ”

“ તે નહીં ચાલશે, ” માસ્તરે ડોલા ફેરવી નાખી વાત કરી, અને પછી ખાનામાંથી એક લાંબી નેટર કાઢી; “ મારા વર્ગમાં નેટરનો ઉપયોગ મને પસંદ નથી, પણ તારા જેવા નાફરમાન છોકરાઓને એથી એાછી સળ થટતી નથી. હાથ કાઢ ! ”—અને માસ્તરે તેને છ સખત ઝપેતા ઝપેટયા.

પેસુ બેંસ એક બેંસનીજ પેઠે બરાડ મારતો બોર બોર જેવાં આંસુએ રડતો ને જેમ બન્યું એમ હાથ ચાંપતો જઈને પોતાની જગ્યાપર બેઠો, ને ત્યાંથી બીજાજગ્યાપર ફાડી ખાનારાં જનાવરના જેવા ડોલા કાઢવા લાગ્યો. તેની આ નામોસી—આ સખત સળતું મુળ એ ચાર્યો અરદેશર હતો એમ તે સમજતો હતો, ને તેનાપરનો તેનો ખાર તેથી હવે ધણી વધી ગયો હતો.

“અરદેસર,” માસ્તર હવે બીખાળ્યા તરફ ફરી બોલ્યા, “મારી જે વાતપર ઘણીજ સખત નાપસંદગી તે વાંક મને પકડી આપવા વાસ્તે તુંને સાખાશી ઘટેય, ને કલાસ તરફથી તેમજ મારી તરફથી હું તારો ઉપકાર માનુંય.”

‘અરે, મુવો તું !’ બીખાળ્યા મનમાં બરબડ્યા; ‘હું જાણું કે કમખખત મારી વાતપર આવશે ત્યારે લાવી લાવીને લાયો ત્યારે તો એજ જુનો રૂઢિપાટલો ! તે વાત કરીને તો સાંભો હું દુઃખી થયો, ને હજી તો પેલો દેવ શાબેથી દાકણાના જેવા ડોલા કહારેય !’

એવી કીસમના આપણા નાસીપાસ—નાઉમેદ થયલા ખુદા બીખાળ્યાના વિચારો હતા.

“હવે મારે એક અચખુચ તપાસ લેવી છે,” એ પછી માસ્તરે કહ્યું. “દરેક જણુ મારી નજરોબાર પોતપોતાના કાથલા ખાલી કરે, ને મને બતાવતા આવે કે તેમાં એવી નજસ અને કમકમાટબરેલી કશી ચીજ તેઓ રાખતા નથી.”

તારાતર ને ઝરાઝર હવે કાથલા ઉઘડવા માંડ્યા, ને જેઓના કાથલામાં હતું તેઓએ માસ્તરની નજર ચુકાવી ધડકતી છાતીએ પણ વેહેલું સધમું આધુપાધુ કરી નાંખ્યું. માસ્તર પેહેલા છેકરાના કાથલાથી તપાસતો આવ્યો, ને જેમ જેમ દરેક પોરયાના કાથલા એવી એમથી નીરાલા ને નીશ્કલંક નીવડ્યા તેમ તેમ તેનો ચુસ્સો નરમ પડતો આવ્યો, ને તે સૌ સાથે ખુશ મિનજો હસીને હસીને પાછી વાત કરવા લાગ્યો.

સૌથી છેલ્લા આપણા જહાલા બીખાળ્યા હતા ! તેવણે તો કાથલો ઉઘાડીને તપાસવાની બી દરકાર નહીં કીધી. શાંતી કરે ? તેવણુ શું બુઝ્યા હતા ? એવી એબદશા જેવી ચીજોનો તો તેવણુને બી સદાનો કંટાલો ને કમકમાટ હતો તે તેવણુ જાણતા હતાજ.

માસ્તર સૌથી છેલ્લો તેવણુ આગલ આવ્યો. “ અરદેશ્વર, ” તેણે કહ્યું, “ તારાપર તો મને વિશ્વાસ છે, એટલે તારો કાથલો જોવો ખી નહીં જોઈએ, પણુ ઇનસાફ એક લાકડીએ થવો જોઈએ તેથી તું ખી તારો કાથલો ઉંધારી બધું ખાલી કરી બતાવ.”

અલખત, બીખાળખાએ કાથલો ઉંધાડ્યો ને ઉપરથી ચોપડીઓ કાઢી ખાલી કીધો—તો આફતોપર આફત ! તે કાથલામાં ખાતાં ખોરના તો ઢગલા હતા—તહરેવાર પેપરમીટોના તો જથ્થા હતા—ને વધારે, અરે વધારે તો એ કે ચીકણી સોપારીના બેથુમાર કટકા હતા ! !

બીખાળખાના ભોગ ફરી વલ્યા ! તેવણુ ચાહ્યું કે એજ વખતે ને એજ પહે જમીન ફાટી જઈ તેવણુને ગલી જાય, પણુ કમબખ્ત જમીન કાંઈ ફાટી નહીં ને વળી પાછા તેવણુ તેમાં ગરક કાંઈ ગયા નહીં.

હવે જોઈ લેઓ પેલા છોકરાંઓનાં કાઠાં ! તે ફત્તેહની મરશીથી ખાલી રહ્યાં હતાં. લોડ કલાઈવ કે નેલસન કાઈ માહામારત ફત્તેહથી નહીં ખુશી થયા હશે તેવી ફત્તેહની મરશી ચારયા અદીની આ હીણપસ્તીભરી હારથી દરેકદરેક છોકરાનાં મોંપર પ્રગટ પસરી નીકલી !

અને માસ્તર ? તેનું કાઠું તો સખી પારવાલાયકનુંજ થઈ ગયું. તેની તો અકકલજ ગુમ થઈ ગઈ !

ત્યારે હવે એ બચારા નીરદોશ નીરપરાધી બીખાળખાનું થશે શું ? શું તેવણુ જેવા પાંસઠ વરસના ડાસાળ—મુજોર્ગ વેપારી ને બણુનાર ગરનાર પહરેજમાર—ત્રણુ ત્રણુ બચ્ચાંના બાપને પેલા પેસુ બેંસની પેઠે નાદાન દુકતાઓની વચ્ચે નેટરના ફટાફટ ફટકા ખાવા પડશે ?

ઓ, એ વિચારમાંજ આખી દુન્યાનો મજબ સમાયો હતો !

પ્રકરણ ૧૦ મું

ભીખાજીખા કલાસમાં.

પણ તેઓને માસ્તરે માર્યા નહીં.

તેવણુના વડવાઓનાં—તેવણુના બાપ કાકાનાં કીધેલાં પુન તેવણુની આડે આવ્યાં, તેથી માસ્તરનાં દીલમાં એજગેખી રહેમ ઉતરી, અને માસ્તરે તેવણુને મારવાને બદલે બાંકપર ઉભા થવાની સજા ફરમાવી !

“ તારો વાંક પેસુ ભેંસના વાંક કરતાં બી ઘણો મોટો છે.” માસ્તરે ગગડાત કીધો. “તું” પોતે બોર, પેપરમીટ અને એવી નજીક ચીજો તારા કોથરામાં રાખેચ, અને ખાએચ, અને બીજા છોકરાઓની સાંખો સતો થવા ફરીયાદ લાવેચ. એવા વાંકો—”

“ અરે માસ્તર,” ભીખાજીખાએ કુગલીને કહ્યું, “ હું તદન નીરદોશ છઉં. હું કાંઈજ જાણુતો નથી. એવી એબદશા ચીજનો મને તો હંમેશા કમકમાટ છે. હું મારાં ઘેરમાં એવું એવું કશું રાખવા દેતો નથી—કોઈને ખાવા બી દેતો નથી.”

“તારો એ બચાવ તદન લુલો છે,” માસ્તરે ગુસ્સાથી કહ્યું. “તારા જેવા જુઠા ને ઠગારાને મારની સજા કરતાં બી વધારે સખત સજા ધટેચ—ઉભો રહે તું બાંક પર બે કલાક.”

“બે કલાક ?” ભીખાજીખાએ ફાલ ખાઈને કહ્યું; “અરે માસ્તર, મારા પગે નજલો છે ને મેં હમણાં હમણાં જેમ તેમ તે સારો કરાવેલો છે, ને જો તમે મને બે કલાક ઉભો કરશો તો હું પગે રદ થઈ જવશ !”

“તે સૌ સમજવાનું કામ મારું છે,” માસ્તરે થથરાવી નાંખનારી હપે કહ્યું, “ઉભો થા તું ચુપચુપ !”

અને બીખાળ્યા બાંકપર ઉભા થયા. ધરડે ધડપણ આવી નામોશી ! આવી હીણપશ્તી !

‘ખોદા એવો દહારો કેઇ દુશ્મનને બી નહીં બતાવે,’ તેવણુ અરધા રડી પડીને મનમાં બબડયા; ગુંઠણુ જેટલા દુકતાઓના એક મોટા ભરેલા કલાસમાં તેવણુ જેવા પાંસઠ વરસના એક ડોસા દીવાદાંડી હોય તેમ બાંકપર ચઢીને ઉભા રેહ, ને તે દુકતાઓ ચોપડીઓમાંથી મોઢાં કાઢી માસ્તર નહીં જોય તેમ તેવણુના ચાલા ચશ્ક ને ઠીઠીઠાઠા કરી તેવણુનું ગેરવે, તે શું જેવી તેવી નામોશી હતી ?

ત્યાર પછી લેસન ચાલ્યાં, ને માસ્તર બદલાયા. પેહેલાં દાર-સીનો કલાસ હતો ને તે શીખવવા રસતમ આગા નામનો એક ધરાંની પારસી આવતો હતો. તેને છોકરાઓ બદતા ન હતા. તે અલલટપે પોતાનું કામ કરી ચાલ્યો જતો. છોકરા શીખે કે નહીં શીખે તેની તેને કનવાર ન હતી. જેઓ ઉમંગથી શીખે તેમનેજ શીખવીને પોતાનો પગાર હલાલ કરવામાં તે પોતાની ફરજ પુરી થયલી સમજતો હતો. તેનું પરીણામ એ થતું કે પોરયાઓનો મોટો ભાગ એસીને સ્લેટપર ચીત્રાંમણુ પાડતા, કે પેનદાવ અથવા પાનસોપારી રમતાં, ને ફક્ત પોતાની વારી આવે ત્યારે કાંઈ લુલો લુટરો જવાબ આપીને જમ્યા લેતા.

‘હેકાયત’ વાંચવાની હતી, ને માસ્તરનાં આવવા પછી પોરી-યાઓએ ચોપડી હાથમાં લીધી, પણ બીખાળ્યા તો અવર જેવા ઉભાજ રહ્યા. તેવણુની જાંણે બહા કે હેકાયત ફેકાયત તે શું હશે ? તેવણુના વખતમાં દારસી ક્રેણુ શીખી શીખરીને મરી ગયા હતા જે તેવણુને દારસી આવડે ?

પણ માસ્તરે તેવણુને ચોપડી લેવા હોકમ કીધો, ને જે હાથમાં આવી તે ચોપડી ખેંચી કાઢી, ઉઘાડી, પોતાના મોઢાંને પરડો કરી

તેવણુ ઉભા. આવા બુદ્ધાપામાં તેવણુપર શીખવાનો જીલમ કરવામાં આવે એ શું ખમાય તેવો ગળ્ય હો ?

‘ એ નહીં ચાલશે,’ બીખાજીયા મનમાં બરબડ્યા. ‘ બપોરે જમવાનો ઘાંટ વાગે કે હું હીંમતથી માસ્તર આગલ જઈ માંડી મેલીને સધલી વાત કહી દેઉં. એમાં એટલું બીહીવાનું શાનું ? મેં દાખના બાપની ચોરી તો નથી કીધી ? એ તો એક અક્ષમાત થયો. જેમ તે મને થયો તેમ મારી જગાએ માસ્તર હોતે તો તેને બી થતે ?’

અરે અરે, જે તે સત્યાનાસગીયા પથ્થરને તેવણુ ગોખલા પર રાખવાને બદલે પેટીમાં પેક કરી ચુક્યો હોતે, જે નખખોદ-ગીયો જીવણો ગાડી જેતરાવા ગીયો તે ત્યાંજ દટાઈ ગીયો નહીં હોતે, જે તેટલો વખત તેવણુ ડહયા કાગડા થયા ને અદીને ઘેલી ગાંડી શીખામણુ આપવા બેઠા તેમ તેવણુ નહીં કરતે, જે તેવણુ ઘેરમાં ને ઘેરમાંજ સધળાંઓને બાપોકર હીંમતથી ખરી હકીકત કહી દીધી હોતે, તો તેવણુપર હમણું જે ચુકણું પડે છે ને હજી પછી જે ચુકણું પડશે તે પડતે નહીં !

બીખાજીયાએ નજલાની બીહીક બતાવી હતી તેથી માસ્તરે તેવણુને બે કલાક ઉભા કીધા નહીં, ને અરધા કલાકમાંજ બેસાડી દીધા; પણ તે અરધો કલાક ઉભા રહેતાં બી તેવણુના જીવને પુછવું પડ્યું હતું. તેવણુને પાંચ મિનીટ ઉલું રહેવાની તબેહ નહીં ને એક અરધો કલાક તેવણુ ચાંબલાની કાંતી ઉભા રહ્યા તે તેવણુ બચારાને વાસ્તે થોડું દુઃખ હતું ?

બીખાજીયા આજે ન્યાત બાહેર હોય તેમ કારસી પછી જે લેસન લેવાયાં તેમાં તેવણુને માસ્તરોએ દયાથી ‘ મરવા દેવા ’ ના હેતુથી કાંઈ પુછ્યુંજ નહીં એટલે દુકડેથીજ પટયું. લેઓએ જોયું

કે એને ઘણી સજા થઇ છે તેથી આજનો દહાડો અખાડા કરી જવા, ને તેથી તેવણની તમામ બીનવાકેશીની કાંઇને ખબર પડી નહીં.

અંતે જન્મવાનો ઘંટ વાગ્યો ને બીખાજીયા હીંમત કરી ઉઠ્યા કે માસ્તર પાસે જાઉં; પણ તે છોકરાઓને જમાડવાની ધામધુમમાં શેઠાયલો હતો એટલે તે વખતે તેને કેમ છેડાય ?

સઘળા જન્મવા બેઠા.

બીખાજીયા નાસ્તાપરથી તો જુખાજ ઉઠ્યા હતા, પણ હમણું બી જુખા ઉઠશે કે કેમ ? ખાનેખરાબ માસ્તર છોકરાઓને ત્યાંથી બાચકે બાચકે રૂપયા લેતો હતો, ને તેઓને કેવું ભોજન આપતો હતો તે તો હમણાંજ—જાતી અબ્યાસથીજ—બીખાજીયાએ જોયું ને જાણ્યું ! બપોરનાં ખનાંને વાસ્તે રસ ને આવલ કરાવેલા હતા, ને રસ તો એવો કે ગદલું પાણી—બીજું કાંઈજ નહીં !

બીખાજીયા જુખાજ ઉઠ્યા. એવું નજીસ ખાવાતું તે ખુદા શેઠયાને ગલે કેમ ઉતરે ?

ત્યાર પછી રમવાને સૈાને યોગાંજીમાં મોકલ્યા કે જ્યાં સીરાંમાં દોડવાની સરત મંડાઇ, ને તે તમાસો માસ્તર અગાસીપર પોતાનાં ઘણીઆણી સાથે આવીને જોતો ઉભો, એટલે સઘળા છોકરાઓ જાંજી જીવપર આવીને દોડતા હતા.

બીખાજીયા તો પોતાની કાંઠાંણી કેહવા પછવાડેજ રહી જતે, પણ વળી માસ્તર ફફડી મરે તેનો ડર કરી તેવણ બી યોગાંજીમાં મયા હતા. એ વખતે માસ્તરને ખુશ મિનજે ગેલેરીપર ઉભેલો જોઇ તેને રાજી રાખવા તેવણ બી તે રમતમાં બેલાયા, ને વાંચનાર ! અમોને લખતાં બી શરમ આવે છે, પણ ખરી વાત છે તે લખ્યા વના આવતું નથી કે પાંસઠ વરસના તે ઉખરા જેવા બીખાજીયા, આવા ખુદા ને આવા મોટા શેઠયા છતાં, ૧૦ ને ૧૫ વરસની વયના કુડી

એએક પોરયાઓ સાથે ચઢણુચેરા જેવા દોડવા ને ઘોંઘાટ કરવા લાગ્યા. તેવણુની મતલબ જ્યાં ત્યાંથી માસ્તરને રાજી રાખવાની હતી, કે પછી તેના ખુશ મિનનનો લાભ લઈ, તેને ખરી હકીકત કહી, ત્યાંથી ખદલી જવા ઠીક પડે.

બપોરના ક્લાસ ખેસતાં હસાળ કરવાના હતા, ને તે તો મી. બીખાજીયાને કીધા વના ચાલે એમ ન હતું, એટલે પાસેના છોકરાની સ્લેટમાંથી કોઈ નહીં જોય તેમ બારી આંખે ‘ટીકરીગોપ’ કરીને તેવણુ તે કરવા માંડ્યું, ને કરડી કુટીને તે વખત પુરો કીધો, કે બ્યારે બાકીનાં લેસનોમાં તેવણુ માસ્તરોનું પોતાની બીનમાહીતગારી માટે કશું બી ખાસ ધ્યાન ખેંચ્યા વના બચી જઈ શક્યા.

ત્યાર કેડે બપોર જેવાંજ રાતનાં હાલહવાલ ખાનાં પછી માસ્તરને ‘શુડ નાઈટ’ કરી સૌ સુવા ગયા, ને બીખાજીયા માસ્તર સાથે વાત કરી લેવાની કશી તક નહીં હાથ આવી માટે હાથ અફસોસ કરતા, તે અગતનું કામ હવે તો કાલ પર રાખી, પોતે પણ તે બીજા દુકતાઓ સાથે સુવાના ઝોરડામાં ગયા.

ત્યાં દીવસની જંજલો પછીથી તેવણુની રાતની જેહેમતો પાછી જરી થઈ. પેસુ ભેંસ તેવણુનો સાથી હરડતો દુશ્મન હતો, ને તેણુ બધાઓને ઉરકેરી બાપડા બીખાજીયાનો પાછો મરો કરવા માંડ્યો— ને તે એટલે સુધી કે તેવણુ દુઃખની મોટી મોટી બરાડ મારી, ને તે સાંભળી માસ્તર પોતે ગભરાતમાં દોડી આવ્યો !

અકરણુ ૧૧ મું.

આશા—નીરાશા.

માસ્તરને જેમ પોરયાઓના હોસકોસ લેવાઈ ગયા, ને ઘણા ખરા સધળા તો તેનાં પગલાં વાગતાંજ જાણે ક્યાંમાં નહીં હોય તેમ બીછાંબુમાં પડી ધોરવા બી મંડી ગયા !

“એ શું ફેસાદ છે ?” માસ્તરે ધણીજ અચરતીથી ઉંબરમાં ઉભો રહી પુછ્યું.

“ફેસાદ ?” બીખાજીખાએ બરાડ મારી; “માસ્તર, તમે અહીંજ સુવો, નહીં તો આએ નાંધલા સેહેતાંનો આજે રાતે મારું ખુંન કરશે. તમે હમણાં અહીં નહીં આયા હોતે તો અત્યારે મારું ખુંનજ થતે. એમ કરતાં તમે જો મને એ લોક સાથ એકલો મુકી જાઓ તો એ લોકના પેહેલાં જમીન લેઓ. એ લોક પાસ હાથમચકરા લખાવી લેઓ.”

“અરે સાહેબ, ” પેસુ બેંસે હવે રડી પડીને ચરત ચલાવ્યાં, “એ સાંખો અમુને મારતો જાયેય ને જુમ પારતો જાયેય. તમે સાહેબે એને આજે બાંકપર ઉભો કીધો તેનો એ અમારા પર ખાર કાઢરેય.”

“આવું લાઇખલ ?” બીખાજીખાએ ધણીજ ગુસ્સાથી કહ્યું. “માસ્તર, હું એ દુકતાપર કાલ ને કાલ સમન લેવા માગુંચ. તમે સાક્ષી રહેજો. એ શું સમજેય એનાં મનમાં ? એ દુકતાનાં એવાં બોલવાથી મારી હોરમતને ઘોકો પોહોંચેછ, એક વેપારી તરીકેની મારી આબરને હીણું લાગેય—મારી બુજેર્ગાંને હીણપસ્તી—”

“બસ, બસ, બસ, ” માસ્તરે હવે એક ઈંપરાક બચારા બીખાજીખાના ગાલપર ખેંચી કાઢી કહ્યું, “તું આએ વખતે યાતો હદ બાહર ઢાંગી થઇને આયોચ કે સદંતર મગજથી એમગજ થઇને આયોચ. ઘોંટાઈ જા હમણાં તો. તારા જુઠા બાપની શરમ કરીને તું ને જતો મેલુંચ, ને પછી સહવારે તારી વાત. ”—ને માસ્તર દુકતાઓના જમીન લીધા વના કે હાથ મચકડા બી લખાવી લેયા વના તે કમનસીબ ડોસાને તે નાતરસ દુકતાઓની દયાપર રાખી ચાલી ગયો.

પણ માસ્તરનાં જવા પછી બીખાજીયાને દુકતાઓએ ઘેરયાજ નહીં. તે લોકોએ એક નવું કાવતું રચ્યું હતું તેથી તેઓએ બીખાજીયાને સુવા દીધા.

તેવણુ તે કાવત્રાંથી ખીનવાડેજ જઈને પોતાના કોચપર રડતા રડતા સુતા, ને ગદ્ય રાતના ઉજાગરા હોવાથી તેમજ આખા દીવસના થાકેલા હોવાથી જલદી ઉઠાઈ ગયા.

તે પછી જ્યારે તેવણુ બર ઉંઘમાં પડ્યા, ને પોતે પોતાનાં ધરમાં પોતાનાજ છતર પલંગપર પોઢેલા છે એવા ખ્યાલમાં કાંઈક ઘેલો ગાંડો સ્વપ્નો જોતા હતા તેવામાં પાંચ સાત દુકતાઓ ઉઠ્યા, ને તેવણુના કોચની એક બાજુએ જઈ તે ઉઠેલાવી નાંખ્યો !

બીખાજીયા ચીબરાંની પેઠે ભોંયપર પટકાયા, ને તેવણુનાં દીલપર કોચ પડ્યો એટલે હજી તેવણુ ઉંઘમાં એમજ સમજવા લાગ્યા કે તેવણુ પોતાનાં મકાનમાં છે, ને ધરતીકંપ થવાથી તેવણુ પર એવી ઉલગળરડી ગુજરી. આથી તેવણુ પડ્યા પડ્યા નોકરોને કહી ખાતા બોલાવા પડ્યા: “ જીવણા, દોલા, માધુ, મસાલ, નખ્ખોદ-ગીયા કાંઠાં ભરી ગીયા?” તેવણુ દુઃખ નહીં ખમાવાથી જેમ સાદ નીકલ્યો તેમ સાદ કાઢી બોલ્યા, ને જ્યારે તેઓ કાંઈ નહીં આવ્યા ને છોકરાઓના હસવાનો અવાજ તેવણુને કાંને આવ્યો, ત્યારે તેવણુ ખખરદાર અને બેદાર થયા, ને જેમ તેમ ઉઠી કોચ સરખો કરી પાછા તે પર પડ્યા.

ગરીબ બચારાને ધણું વાચ્યું હતું, અને તેની કલથી તેવણુ ગભરાઈને વલી રડી પડ્યા. તેવણુની જૈરીમાં આ જખમ ધણું મોટું હતો.

સહવારે, મગર, માસ્તરને મલવાના હેતુથી તેવણુ સડકારે ઉઠ્યા, અને તૈયાર થઈને દોડે ગયા. ત્યાં માણેકજી માસ્તર તો નહીં

હતો, પણ બેજનજી કરીને તેવણુના હાથ નીચેનો એક માસ્તર બેસીને ‘ એકસરસાધક ’ તપાસ્તો હતો. તેણે પ્યારથી બીખાળ્યાને પોતા પાસે તેડ્યા ને બેસાડ્યા. “ બેસો બેસો મારી આગલ, ” તેણે માયાથી કહ્યું; “ ગઈ કાલે તમોને મોટા માસ્તરે ખાંકપર ઉભા કીધા તેથી તમોને ધણું નરસ લાગ્યું તે હું સમજી શકુંચ. તમારામાં જે જાણવાબેગ ફેરફાર થયોય તે હું બરાબર જોઈ શકુંચ.”

યા ખુદા ! બીખાળ્યામાં જે ફેરફાર થયો તે આ બેજનજી માસ્તર જોઈ શકતો હતો ? ‘ ત્યારે તો એ કદાચ માંણેકજી માસ્તરને બી સમજવશે, ’ તેવણે વિચાર કીધો, ને આશ્ચર્ય ઉત્કેરાઈ આવી તેઓ તેની પાસે બેઠા.

“ શું તમે ખરેખર મારામાં ફેરફાર થયેલો જુઓય ? ” બીખાળ્યાએ અચરતીમાં પુછ્યું.

“ હું તો તમે આયા ને આયાજ એ ફેરફાર જોઈને પામી ગીયો, ” બેજનજી માસ્તરે મીઠાસથી હસીને કહ્યું.

“ ધણુંજ અજબજેવું ! ” બીખાળ્યાએ આશા, ખુશાલી, અચરતી વગેરે લાગણીઓથી લીન થઈ કહ્યું. “ તમે એ કેમ જાણી શક્યા, માસ્તર, તે મને સમજ નહીં પરતી. ”

“ જુઓ સાંભલો હું કેહુંચ તે બધું ખરું કે નહીં તે, ” બેજનજી માસ્તરે કહ્યું. “ એ ફેરફાર તમારામાં છેલ્લા થોરાજ દહારા થયા થયોય. તમારામાં હું આગલના પેલા તોફાંની આલસુ નાતાબેદાર અરદેશ્વરને જોતો નથી, પણ એક ફેરવાયલાજ આસામી જોઉંચ; ખરું કેની ? ”

“ યા ખુદા, ખરું, તદન ખરું, બોલેબોલ ખરું ! ” બીખાળ્યાએ હરખથી ખુરસીમાં ઉભા થઈને કહ્યું. “ તમે કોઈ ધણુંજ ધણુંજ

કાબેલ માસ્તર છેઓ, ને મને એવી ખુશાલી લાગેય કે જાણે તમોને હમણાં બચરીને એક કોટી કરે. પણ એ ફરફાર કેમ થયો તે તમે નહીં જાણતા હોશો ? ”

“તે બી હું સમજીય,” માસ્તરે સધળું જાણવાની ખાત્રીથી હસીને કહ્યું; “તમે એવા ફરફારની ધમ્મજ કીધી તેથી એ થયું, ખરું કેની ?”

“ખરું !” બીખાજીઆએ ખુશ ખુશ થઇને કહ્યું, “બાપના સમ, તમે કોઈ જાદુગર છેઓ.”

“છટ, છટ, બાપના સમ નહી ખાધએ,” માસ્તરે પ્યારથી સમજાવ્યું,—અને પછી પાછું ચલાવ્યું, “તમે અસલ હતા તે ફરવાઈ જાઓ એવી તમે ધમ્મજ બતાવી ને તેમ થયું. પણ તે થવા પછી તમોને એ હાલત ગમી નહીં, વાસ્તે તમે આગલ હતા તેવા પાછા થવા માંગોય ને હવે નહીં ચલાવું, એમજ કેની ?”

“અરે હા, માસ્તર એમજ, તદ્દન એમજ છે !” બીખાજીઆએ અરધા રડી દઇને કહ્યું.

“તમોને તેથી હવે આએ છોકરાઓ સાથે ઠીક નહીં પરવું હોશે. તમોને એવાં ચેરાંનો ધીકકાર ઉપજતો હોશે ?” માસ્તરે પુછ્યું.

“અરે બોલો ના, માસ્તર,” બીખાજીઆએ તોખા કરીને કહ્યું; “ફક્ત બેજ દહારામાં હું બેજર બેજર થઇ ગીયોય. સત્યાનામ-ગીયાઓએ ગઇ રાતે મારો ઘોલ્યો—”

“છટ, છટ, એમ ચુગલીખોર નહીં થઇએ,” બેજનજી માસ્તરે વળી સમજાવ્યું; “પણ મેં આએ બધું તમારું પારખી કાઢારયું તેથી તમે અચરત તો થતા હોશો ?”

“બેશક, માસ્તર; તમે એ કેમ જાણ્યું ?”

“મારા પર બી આગલ એવુંજ વીટયું,” માસ્તરે સમજાવ્યું.

“હે, શું કહેાચ ?” બીખાળ્યાએ ઘણીજ અચરતીથી પોકાર્યું;
 “શું ત્યારે ચીનાઓના મંતરેલા એવા ધણા પથરા દુન્યામાં બરેલા છે?”

“તમે એ શું વળી કંઈ ઘેલું ગાંડું પુછેચ તે તો હું નથી જાણતો,” માસ્તરે કહ્યું, “પણ તમારામાં એ ફેરફાર થશે એમ હું તો ધણા મહીના આગમચથી ધારી ચુક્યોતો!”

“અરે શું માસ્તર તમે બી મારા ભઈ,” બીખાળ્યાએ લગાર ચીરડાધને કહ્યું. “તમેજ જાણીને એસી રહ્યા તે શું કામનું? મને કાંચ નહીં જરા વખતસર ચેતાવ્યું ? કંઈ નહીં તો એક દોરચાંવારે પોસ્ટ કાઢ નાંખતે તો મારા પર આવો ગળજ્ય તો નહીં ગુજરતે?”

“છટ છટ,” માસ્તરે કહ્યું, “તમે સમજતા નથી. હું તો અસલથીજ જાણતોતો કે અરદેશર બીખાળ ગમે એવા તોફાંની છે પણ તેનામાં ધણા સારા ગુણો છે.”

“અરે શાંના પથરાના સારા ગુણો ?” બીખાળ્યાએ પોતાના દીકરાની તારીફથી છેડાઈ પડીને કહ્યું. “નખખોદગીયો નીમકહરામ હુચ્છો. ઠગારો દેવ—” અને બીખાળ્યા વધારે ને વધારે ઉસ્કેરાતા ચાલ્યા.

“નહીં, નહીં, વરી તમે ઉસ્કેરાઈ આયા ?” માસ્તરે નરમ કપકો દીધો. “એમ હવે પાંચ પંદર તમે પોતે પોતાને ચોપરી કાઢી તમારા જીવને નાહકે કડવું ના માંગો. બધો વાંક તમારા બાપનો છે.”

“મારા બાપનો ?” બીખાળ્યાએ અચરત થઈને કહ્યું;
 “તેને તમે કાંઠાંથી ઓલખો ? તેને ગુજરવાને તો આજે પાંત્રીસ વરસ થયાં.”

“વરી ચાલ્યા કે મશકેરી પર ?” માસ્તરે અરધું હસીને —અરધું ગંભીરાઈથી કહ્યું.

“મશકેરી ?” બીખાળ્યાએ હવે ગુરસે થઈને કહ્યું; “મ-

શકેરી તમે કરોય કે હું ? મારા સાહેબ, એ બી જાણે ઢાંગ ધતુરાની વાત છે.”

“હવે ત્યારે એ તમારાં બોલવાનો મારે શું અર્થ કરવો ?” માસ્તરે હવે તદ્દન ગંભીર થઈને કહ્યું. “તમારામાં ફેરફાર થયો તેથી હું ખુશી થયોતો—”

“તમે ખુશી થયા ?” બીખાજીઆએ ખુરસી પરથી ઉછલી ઉઠીને કહ્યું, “મારું કલેજું ખરે ને તમોને ખુશી લાગે ?

“બસ, ત્યારે હું તમારા સાથે વધારે વાત કરી મારો વખત બોહોવા માંગતો નથી. જાઓ મારી પાસેથી !”—ને તેણે હરકાટીને બચારા નાસીપાસ થયલા બીખાજીઆને પોતાની પાસેથી હાંકી કાઢ્યા.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

એક નવ ઉમેદ !

તેવણુ તદ્દન ફફડતા ચટકતા ગયા. બેજનજી માસ્તર ને તેવણુ વચ્ચે વાતચીતમાં શું આંધરેબેહેર કુટાણું હતું તે વાંચનાર સમજી શકશે, પણ બીખાજીઆ સમજ્યા નહીં. માસ્તર બોલાં દીલનો બલો માણસ હતો, ને તે ધારતો હતો કે આગલા અરદેશરે પોતાની તોફાંની તબેહ એકદમ તજી દઈ ગઈયો ને સુધરેલો થવાનો ઠરાવ કીધો હતો, ને તેથી છોકરાઓ તેને હાડમાર કરતા હતા વાસ્તે તેને શીખાંમણના બે બોલ કેહવા ! બીખાજીઆ સમજતા હતા કે માસ્તર તેવણુમાં થયેલો ખરો ફેરફાર સમજી જઈ શક્યો હતો, અને તેથી એ દુઃખમાંથી છુટો થવામાં તે તેમને મદદ કરશે; પણ માસ્તરે પછી વાતતું વણું (તેવણુનાં ધારવા પ્રમાણે) ઉલટાવ્યું, તેથી તેવણુ જોયું કે તે હાથે કરીને તેવણુને પળવતો હતો—અને બધી દુન્યા તેવણુના સાંમે રહી હતી ! એ ઉપરથી તેવણુ ઠરાવ કીધો કે

ચાતો એકદમ માસ્તરને ખરી હકીકત હિંમતથી કહીને ચાલતી પ-
કડવી, કે નહીં તો યાદુશ્વર ને કોનીકલ પર એ કાવત્રું વીગતે છાપવા
લખી મોકલવું.

કલાસનો વખત થયો, ને કલાસ ભરાયો એટલે બીખાજીઆ
હોસનો પર ધ્યાન આપ્યા વના પોતાનાં નસીબનો બલાપો કરતા બેઠા.
તેવણુની આંખીસમાં શું અધેર ચાલતું હોશે, ઘેરમાં શું ઘોંટાળો
થતો હશે તેનો તેવણુ અફસોસ કરતા બેઠેલા હતા. તેવણુની બેઠક
લાસ્ત હતી એટલે એક બારી આગલ આવેલી હતી, ને તેથી મા-
સ્તરના મોંઢાં વચ્ચે આડી ચોપડી ધરીને તેવણુ બાહરનો મેહમાર
નીહાલતા હતા, ને એકાદ ગાડીવાલા કે ગાડાંવાલા કરતાં બી પોતાને
વધારે કમનસીબ સમજતા હતા.

પણ એ જોદા ! એકાએક એક વાતની તેવણુને યાદ આવી,
કે જેના વિચારના હરખથીજ તેવણુ આજેજ થઇ ગયા. તેવણુનાં
ગળવાંમાં પાંચ રૂપીઆ હતા—જે પાંચ રૂપીઆ તેવણુ પોતે અ-
દીને આપ્યા હતા તેજ તેવણુ અદી થવા પછીથી તેવણુનાં ગળ-
વાંમાં આવ્યા હતા, ને તે તેવણુને યાદ આવ્યા એટલે હવે પુછવું
શું ? પુનાથી મુંબાઈનું ચડ કલાસ ભાડું રૂપીઆ બે ત્રણેક થાય,
ને આ તો પાંચ રૂપીઆની રકમ હતી, તો હવે તેવણુ કોઈને ક-
હ્યા વગર ત્યાંથી ફુટ કાંચ નહીં ચર્છી જાય ?

દેનનો વખત તેવણુ જાંણુતા ન હતા, પણ ન્યારે બી તક
મલે ત્યારે નજર ચોરાવીને સટી જવાનો તેવણુ ઠરાવ કીધો. ‘હું
જાંઈને રોજનપર ભરઈ બેસશ,’ તેવણુ નકકી કીધું, ‘ને ન્યારે દેન
આવશે ત્યારે’—પણ તેવણુ આગલ વિચાર કરી શક્યા નહીં—
એટલા બધા હરખથી આજેજ થઇ ગયા!

તેવણુ હરખથી હાથ ચોલવા લાગ્યા—આજેજ તેવણુને એ
ખ્યાલ નહીં થયો તે ઉપર તેવણુ અચરત થયા. તેવણુ કેવા દુઃખ-

થી બેધ્યાંન બની ગયા હતા તેનો આ નમુનો હતો. તેવણુ માસ્તર-ને પોતાની હકીકત સમજાવવાની વ્યર્થ કોશેશ કરવા કરતા હતા તે કરતાં અત્યારે તો ઘર પોંહોંચી બી ગયા હોતે !

હવે ધીલ કરવાની ન હતી. બપોરે ક્લાસ ઉઠીને જમ્યા પછી ચોગાંણુમાં રમવા જાય તે વખત નાહાસચાને માટે સૈથી સરસ હતો. આજે સનીવાર હતો એટલે અરધા દીવસની છુટી બી હતી, ને તેથી છોકરાઓ વધારે રમવામાં પડવાનો સંભવ હતો, માટે તેજ વખત ખલ્લી જવાનો સૈથી સરસ હતો.

પણુ તેવણુના એ હરખીત વીચારો વચ્ચે પાસે એક ટેંગણુ જેવો પોરયો બેઠેલો હતો તે હોમાયો. “અરે હા જો, અદી, બચ્ચા હુંતો વીસરીજ ગીઓ,” તે છોકરો કે જેનું નામ ખસર ખીશકેલી હતું તેણે કહયું, “લાવની, મારું સસલું લાયો કે?”

બીખાજીબાનાં ભીંગ ફરી ગયાં. શીખવાને વખતે ક્લાસમાં એક દુકતો સસલાં સસલીની વાત લઇ આવે તે તેવણુને કદી બી ગમે? તેવણે ડાલા કકડાવીને કહયું, “આએ સસલાંકુત્રાંની વાત કરવાનો વખત છે કે, દુકકર? ધ્યાંન આપ તારાં લેસનપર!”—ને તેવણુ પાછા પોતાના ખુશીના વિચારો વચ્ચે એકલા પડવા બાજુ થયા.

પણુ ખસર ખીસકેલી કાંઈ જેમ તેમ બીખાજીબાનો પીછે મુકે તેવો પોરયો નહીં હતો. “એટલે, બચ્ચા, તું એમ કરીને પત-રી જાયેય કે શું?” તેણે માસ્તર નહીં જોય વાસ્તે ચોપડી આડી રાખીનેજ કહ્યું; “હમણાં ને હમણાં મારું સસલું આપાં!”

“પણુ સત્યાનાથગીયા તારાં સસલાંપર હું બેઠેલો તો નથી, જોની?” ને બીખાજીબા પોતાના વિચારો સાથે એકલા પડવાને એવા આતુર હતા કે તેની જેમ તેમ ખાત્રી કરી પીડા પટાવવા ઉઠીને તેને પોતાની જગ્યા બી પણ બતાવી !

પણ તેથી બી ખસર ખીસકાલી કાંઈ સમજ્યો. અથવા ચુપ થયો નહીં. “ એવા ઢોંગ હું કંઈ સમજતો નથી. મારા પછસા એમ કરીને તું ખાઈ જશે કે ? હં : હં : હં : ” તેણે અરધું રડીને કહ્યું, “ મારા બાવા અને મારશે. મારું સસલું લાવ અત્તર ઘડી. ”

પણ બીખાજ્યા સસલું હોય તો લાવે કેની ? આએ ચદનચાઇ દુકતો મોનાંમાંથી બોલ નીકલતાં બીખાજ્યાને સસલું પેદા કરવા કેહતો હતો તે કેમ અને ? તેવણુ બચારા સસલાંની વાત તે શું જાણે ?

પણ તેવણુનાં સારાં નસીબે માસ્તરતું એ ગરબડપર ધ્યાન બેંચાયું, ને તેથી તુરત વેલા બીહીને બીજા છોકરાઓનાં સમજાવવાથી ખસર ખીસકાલીએ તે વાત ત્યાં માંડી વાલી. સઘળાઓએ આપસ-આપસમાં નક્કી કીધું કે બપોરે ચોગાંણુમાં એની પાસે સસલું લેવું ને ફર લેવું !

એમ થવાથી બીખાજ્યા પાછા પોતાના વિચારો સાથે એકલા પડ્યા, ને હરખથી જલજલ થતી છતીએ બપોરે ચોગાંણુમાંથી ક્ષેપ નહીં જોય તેમ વટેણુ વાવી જવાનો તેવણે ઠરાવ કીધો.

શું તેવણુ પોતાની એ સર્વોત્તમ ઉમેદમાં ફાવશે ?

મકરણુ ૧૩ મું નાહસવાની તૈયારી.

બપોર પડી.

એ બપોરે નાહસી જવાનો બીખાજ્યાને અચખ્યો વિચાર થયો કે તેવણુ બપોરની રાહ જોતા બેઠા હતા, પણ આજે તેવણુને વખત નેટલો ધીમો, હડીલો અને કંટાલાબરેલો લાગ્યો તેવો તેવણુની આખી જીંદગીમાં કદી લાગ્યો ન હતો. બપોર થતાં આ-મમય જે બે કલાક તેવણુને કલાસમાં કાઢવા પડ્યા તે તેમને બે જલેમ જમાના જેવા લાગ્યા !

પણ અંતે બપોરની છુટીનો આવકારણ્યક ઘંટ ઠોકાયો, અને બીખાણ્યાની છતીમાંના ધપકારા વધારે જોરથી ચાલુ થયા.

તેવણ બીજા છોકરાઓ ભેગા સરેસ્તા પ્રમાણે જમવા તો બેઠા, પણ તેવણ જે બુક મોઢાંમાં લેતા તે ગલાંમાંથી ઉતરવા આગમ્ય દુઓ થઈ જતો, ને ગલાંમાંથી ઉતરીજ નહીં શકતો હતો.

તે દીને સનીવાર હતો, એટલે જમ્યા પછી એક ક્લાકે ચો-ગાંણમાં રમવા જવાની છુટી મલી, અને બીખાણ્યા બી બીજા છોકરાઓ સાથે રમવાને મસે હેઠે ગયા; પણ જવા આગમ્ય તેવણે ગજવાંમાં રૂપીઆ સંભાલથી તપાસી જોયા-તેજ પાંચ રૂપીઆ કે જે તેઓએ અદીને ગજવાંખરચ માટે એક નવાજેશ તરીકે આપ્યા હતા. જે તે ડોસાણને તે વખતે કોઈ જણાવવાની મેહેર કરતે કે એ પાંચ રૂપીઆ તેવણનેજ કામ લાગવાના છે તો તે પાંચ પર બે મીઠાં વધારીને આપવાને બી તેઓ આંચકા ખાતે નહીં, પણ હાલ તો જે તેવણનાં કીસમતે તેવણને મળ્યા હતા તેજ ગનીમત હતું, ને તેપરજ તેવણની ફતેહનો સઘળો આધાર હતો.

એ પાંચ રૂપીઆમાંથી તેવણ ટ્રેનખરચ ને ગાડીભાડું કરવાના હતા. તેવણ રેલવેમાં હંમેશ તો ફર્સ્ટ ક્લાસની ટ્રેવલ કરનારા હતા, પણ હવે આ ખુટેલી ખરચીમાં તેવણ થઈ ક્લાસમાં બી ઘેર પોંહોંચી જાય તો તેવણને મનસે યરજાહનમ !

અને ઘેર જાય તો તેવણ પોતાના નાપાક દુકતાના કેવા હાલે-હાલ કરી નાખે ! લુગ્ગ અદીપર તેવણને હવે એક બાપનો પ્યાર તો નહી પણ એક દુશ્મનનો ખાર આવતો હતો.

પણ બાપનો પ્યાર ? બાપનો પ્યાર શાંતો ? પોતાના પેટના દીકરા અદીપર બીખાણ્યા બાપનો પ્યાર ધરાવતાજ ક્યાં હતા ? જે તેઓ તેવો પ્યાર રાખતા હોતે તો તેવણને કદી બી આ જે

માહમારત સંકટો સોસવાં પડે છે તે સોસવાં પડતે ? જો તેઓ પોતાના દીકરાપર પ્યાર રાખતે તો સ્વભાવિક રવેસે દીકરો તેમના પર પ્યાર અને માન ધરાવતાં શીખતો, અને ત્યારે તે પોતાના બાપનો એવો ખુરો હાલ કદી બી કરી મેલતો નહીં; પણ બીખાજીબાએ પોતાના દીકરાને કદી બાપના પ્યાર ને બાપની કાલજીથી ચાહ્યો નહીં—તેની તરબીયત ને તાલીમપર જે જોષએ તે કીસમે ધ્યાન આપ્યું નહીં, ને તેનાં ચેડાંથી કંટાલી તેને પોતાથી જ્યાં ત્યાંથી દુર રાખવા એક ખોરડીંગ સ્કુલમાં દાખેલો રાખ્યો—તે શું તેઓને એક બાપ તરીકે છજવું હતું ? તે દીકરો નિશાળમાં કેમ ચાલે છે તે પર તેઓ કદી ધ્યાન આપતા ન હતા, અને તેવા એક બેકદર બાપને એક બોધ મલવો ખચ્ચીત જરૂરનો હતો, જે બોધ તેવણુ બચારા જાતી અનુભવ ને હાડમારીથી હમણાં મેલવતા હતા !

ચોગાંજીમાં જતી વખતે જોડ થઇને સ્કુલમાંથી નીકલવું પડતું હતું, અને તેથી દીનો ચગડોલ નામે એક પોરચો હમણાં બીખાજીબાનો ગોઠ્યો અથવા જોડ્યો થઇ ચાલતો હતો.

આએ દીના ચગડોલને બીખાજીબાની (તે ધારતો હતો તેમ અદીની) ચાલ પર બેહદ અચરતી લાગ્યા કરતી હતી, અને તેથી તે તેમને તે વિશે ખુલાસો પુછવા તલપીજ રહ્યો હતો તે આ તક હાથ કરી લીધી.

“ કેમ બચ્ચા, ” તેણે પુછ્યું, “ તું આએ વખતે આયોચ ત્યારનો મને તો વટારતોજ નથી ? હું તો તારામાં કાંઈ જમરો ફેરફાર થયેલો જોઉંચ ? ”

“ હેં શું ? તું મારામાં ફેરફાર જોએચ ? ” બીખાજીબાએ વળી આશ્ચર્યથી ઉશ્કેરાઈ આવી કહ્યું.—પણ બીજીજ પક્ષે તેવણુને પેલા જોનનજી મારતર સાથ થયેલી વાતચીત યાદ આવી ગઈ, અને

તે વખતે તેવણ કેવા ઠગાયા હતા તે યાદ આવતાં નાસીપાસી તેવણપર પાછી ગાલેબ આવી.

“હું તો ખચ્ચીત ફેરફાર જોઉંય,” દીના ચગડોલે બીખાજીયાનાં મગજમાં વિજલીની ઝડપે પસાર થયલા તે વિચારો પામી જ્યા વના કહ્યું; “તું આગલનો નાચતો કુદતો તોફાંણી અને બધાને ખુમમરાઉ અદી નથી!”

“પણ ત્યારે હું તુંને લાગુંય કોણ?” બીખાજીયાએ હજી વળી પાછા થોડા આશ્ચર્ય તથા પુછ્યું, ‘કેમકે,’ તેવણે મનમાં વિચાર્યું, ‘જો એક બી સાક્ષી મલી જાય તો પછી ત્યાંથી માસ્તરને ખરી વાત કહી બપકમાં જતા રેહવાને સગવડથી બની આવે!’

“તું મને કોણ લાગેય?” દીના ચગડોલે ગંભીર રોબથી કહ્યું, “હું તો કસમ પર ખરું કેહુંય કે તું જાણે તે આગલા અદીનો ડહયો ડોહરો ડોસો બાપ હોય તેવો લાગેય!”

બીખાજીયાએ ચોંકીને કુદકો માર્યો, ને દીના ચગડોલનો હાથ મજબુત પકડ્યો! “અને તું એ વાત કસમપર કેહેય? ખાત્રીથી કેહેય?” બીખાજીયાએ ધણાજ ઉરકેરાઈ આવી કહ્યું; “ચાલ અત્તર ધરી માસ્તર પાસ!”

દીનો ચગડોલ તો દધાઈ જાયો!

‘આજે એ ચરેલો એમ શું કરતો હોશે?’ તેણે મનમાં વિચાર્યું; ‘વાત કરતાં કરતાં માસ્તર પાસ શાંનો ધસરી જવા તૈયાર થયો!’

“માસ્તર આગલ આવી તું એ વાતની કસમ ઉપર ખાત્રી આપ,” બીખાજીયાએ માંગી લીધું, “કે માહરો અહીંથી છુટકો આવે, ને મને ઘેર જવાની રજા મલે!”

“ને તારો ધાંખરો?” દીના ચગડોલે મોગમમાં પુછ્યું.

“ધાંખરો?” બીખાજીખાએ અચરત થઇને કહ્યું, “ધાંખરો કોણ?”

“હે, જાણે ખીચારો અબાણી અંમા !” દીના ચગડોલે હુમ હસીને કહ્યું; “બચ્ચા, પાછો જાતપર ચાલ્યો કે? પણ વારં, અદી, હું એમ પુછું કે તું ગઇ વખતે કહી ગીયોતો કે તારો બાપ તો હવે આજે મરે—કાલે મરે જેવો થઇ રહ્યોય તે ઢપી જશે તો તું ઇસ્કોલમાં હવે પાછો આવશેજ નહીં, તે ત્યારે હવે તારો ડાસો કેમ છે? કેમજખત તાકો ધરી કરવાની તૈયારીમાં છે કે નહીં?”

બીખાજીખાએ દીના ચગડોલનો પકડેલો હાથ મુકી દીધો— નાસીપાસીથી ફેંકી દીધો. તેવણે જોયું કે વળી હયાં આગલના જેવુંજ આંધરેબેહર કુટાયું હતું, ને સાંમુ નદામાં તેવણનો દીકરો આ નિશાલે અંપાવાનાં દુઃખે તેવણની ટાકો ધડી કરવાની ક્યો રાહ જોતો બેઠેલો છે એ વાતની તેવણને માહિતી મળી !!

“જા બાપુ, તારે રસ્તે ચાલ્યો જ,” બીખાજીખાએ દીના ચગડોલના હવે વધતા જતા ગુંચવાડા ને બેશુમાર અચરતી વચ્ચે કહ્યું; “મારે તારી સાથે જાસ્તી વાત કરવીજ નથી.”—અને હવે તેઓ ચોગાંણુમાં પોંદોચ્ચા હતા તેથી બીખાજીખા તેના પાસથી ખસી ગયા.

ચોગાંણુમાં કાંઈ બધાજ રમતા ન હતા. કોઈ ટોલાં થઇ વાત કરતા હતા, તો બાકીનાઓ તહરેવાર જુદી જુદી કીસમની રમતોમાં રોકાયેલા હતા. બીખાજીખાનું, મગર, સઘળું ધકધ્યાંન તો ત્યાંથી રહેજાન તરફ ખસી જવાનું હતું, પણ ચોગાંણુમાંથી તેઓ નીકલી જતાં પકડાઈ આવે તો વળી બધો ધાંન બગડે તેથી તેવણે હીંમતથી મા-સ્તરપાસે માથું દુખવાને બાંહેણે જંગલામાં જવાની રજા લઇને ત્યાંથી જવાનું ઠરાવ્યું. તેઓએ એ વિશે કાઉ કાકરી નામના એક પોરયાની સ-

હ્લાહ બી લીધી. “બચ્ચા કાઉ, ” તેવણે તેને બાળુ લઈ જઈ પુછ્યું, “મારું માથું આને ઘણું દુઃખેય, ને તેથી હું બંગલામાં જઈને આરા ઘોલ્યાપર સુઈ જવા માંગુંય તે રજા તો મલશે કે ની ?”

“તે કાંય નહીં ?” કાઉ કાકરીએ અચરત થઈ કહ્યું. “તું આને ઇસ્કાલમાં નવો આયો હોય તેમ શું એ ઢોંગ લઈ આયોય ! શું તુંને ખબર નથી કે પેલી ગમ બેજનજી ને બરબેરજી બેઉ માસ્તરો બેઠેલા છે તે બેમાંથી એકની રજા લેઈને જવાતું ?”

બીખાળ્યા આ સહ્લાહ માટે કાઉ કાકરીપર એવા ખુશ ને ખુરબાન થઈ ગયા કે દપ દઇને ગજવામાં હાથ નાંખી તેવણુ તેને એક બેચાંની બેટ આપી દેવા જતા હતા, પણ તેટલામાં તેવણુને યાદ આવી ગયું કે તેવણુ પાસ ફક્ત પાંચજ રૂપીઆ બલેલા હતા, ને તે દુકંડી પૂંજી તો તેવણુ જેમ બને એમ સાચવીને રાખવી હતી, એટલે તેવણુ હાથ ખાંચ્યો.

હવે ત્યારે વખત ખોહવાનો ન હતો. પેલો માણેકજી માસ્તર જે યોગાણુમાં આવે તો તેના પાસે માથું દુઃખવાને બાંહણે બી રજા માંગવાની તેમની હીંમત નહીં ચાલે, તેથી જેમ બને એમ જલદી બેજનજી અથવા બરબેરજી માસ્તર પાસ રજા લેઈ ત્યાંથી ફુટ ચવાને તેઓએ નક્કી કરીધું.

પણ બેજનજી માસ્તર પાસ તો છુટી મંગાયજ નહીં, કેમકે ઉપર સમજાવ્યું છે તેમ તેના સાથે તો તેવણુ વધેરી લીધેલું હતું, અને તેથી બરબેરજી માસ્તર કે જે છોકરાઓની રમતગમત પર તેની ફરજ હતી તેમ દેખરેખ રાખવાને બદલે એક ખુણામાં “કાવલાની કાંહાંણી” વાંચવાં બેસી ગયો હતો તેના આગલ તેવણુ ગયા.

“માસ્તર સાહેબ,” તેવણુ ઘણીજ નમનતાપૂર્વક કહ્યું, “હું બંગલામાં જઈ? મારું માથું ઘણું દુઃખેય.”

“માથું દુઃખેય ?” બરબેરજી માસ્તરે હજી અરધું વાંચવામાં જ ધ્યાન રાખી પુછ્યું, “શાએ ?”

આ સવાલથી બીખાજીબા ગભરાઈ ગયા. તેવણે તો એવા એક બી સવાલની વકી રાખી ન હતી, ને તેથી એ અચ્ચુચ સવાલ થયાથી તેવણે ચોંક્યા, ગભરાયા, ફગલાયા, તોતરા બોબરા થઈ ગયા !

“જી—જી મને—મારું માથું દુઃખેય,” બીખાજીબાએ જેમ તેમ જવાબ દીધો. “મારા ડાકટરે ખાધા પછી ત્રણ કલાક સુધી કોઈ બી જાતની કસરતની મને સખત મના કરેલી છે.”

“ત્યારે તારો ડાકટર કોઈ પેહેલાં નંબરનો ધોબો છે,” માસ્તરે ચુકચું; “ગેટ આઉટ, જઈને રમવામાં ધ્યાન લગાર કે બધું વીસરઈ જવાશે.”

“અરે સાહેબ,” બીખાજીબાએ આ નહીં ધારેલાં પરીણામથી દુઃખી થઈ કહ્યું, “મારા ડાકટરે—”

“અરે મુવો તારો ડાકટર,” માસ્તર જે તેની વારતા વાંચવામાં નાહક રોકાયા કરતો હતો તે હવે છોડાઈ પડ્યો; “મને કામ છે—જા અહીંથી, મને કંટાલો ના આપ.”

અકરણ ૧૪ મું.

“મારું સસણું લાવ !”

હવે બીખાજીબાને ધીરજ આવી ! માસ્તરના ‘જા અહીંથી’ નો અર્થ તેવણે એમ નક્કી કરીધો કે તેણે તેવણને ચોગાંણ છોડી જવાની રજા આપી, અને તેથી તેવણ ખુશીથી તમામ આજેજ થઈ ચાલ્યા. તેવણને એકાદ બે છોકરાઓએ રોકીને પુછ્યું બી પણ અફ કે ‘કાંહાં જાયય ?’ ને તેવણે હીમતથી જવાબ દીધો કે ‘સીક છેલ્લે તેથી માસ્તરની રજા લઈને બંગલામાં.’

‘એક વખત આએ ચદનચાઇ દુકતાઓની આગલથી—આએ યોગાંણુ માંહેથી બાહર પડ્યો તો પછી કોઈ રીતે રોકવાનો નથી,’ તેવણુ મનમાં બરબડયા, ને તેવણુના હરખ વચ્ચે તેઓ લગભગ તે યોગાંણુ મુકી ગયા તેવામાં—અરે કમનસીબ ! પછવાડેથી કોઇએ આવીને પોતાના નાઘલા હાથે તેવણુને બોચીમાંથી પકડ્યા. તે કોઇજ નહીં પણ પેલો ખસર ખીસકોલી હતો !

“મારું સસલું લાવ,” ખસર ખીસકોલીએ તેવણુની ફેંટ પકડીને કહ્યું; “બચ્ચા, હમણાં ને હમણાં મારું સસલું લાવ !”

“હમણાં નહીં,” બીખાળખાએ આ નહીં ધારેલું નવું પાપ બીજાઓનું ધ્યાન ખેંચાય તે આગમચ પટાવી દેવાની ઉતાવળ કરી; “હું પછી ખચ્ચીત આપુંચ; જરા તું મને બંગલામાં જઈ આવવા દે, પછી આપરે વાત કરીએ.”

“પછી બછીની વાત હું જાણુનો નથી,” ખસર ખીસકોલીએ વધારે મિનજળ ખોધ દધને કહ્યું; “અતર ધરી મારું સસલું લાવ !”

અને આ તદન બેહુંદી ને મુખે માંગણીથી આપણા બુનેર્ગ બીખાળખાનો કાંદો હવે પાછો ખીલી ગયો. એક ગુંઠણુ જેટલો ચદણુચાઇ દુકતો સાહાઈ વરસના એક લાયકીવાલા ડાહ્યા પાકા ડોસાળ પાસે સસલું માંગે, ને તે બી માંગતાં સાથેજ પેદા કરી આપવાને બજાદ થઇ બેસે એ શું થોડો ગુસ્સો ઉપજવનારી ને થોડા ગુનાહની વાત હતી ?

એજ પોરચાએ કલાસમાં તેવણુને ત્યાંથી પોલ થઇ જવાના ખુશીબરલા વિચારોમાં વચ્ચે હોમાઇ ખતરો નાંખ્યો હતો, અને હમણાં વેળી તેવણુ ત્યાંથી નાહાસવામાં લગભગ ફતેહમંદ થયલા હતા ત્યારે બી તેજ કમબખ્ત તેવણુને રોકવા આવ્યો, તો તે શેઠ બીખાળ પોંદોંચાળથી કેમ ખમાય ?

નહીં ખમાય; અને તેથી તેવણે તે નાધલા દુકતાને ડોકમાંથી પકડીને બાણુએ ખીસાડી નાંખ્યો, ને પોતાનો રસ્તો લીધો.

પણુ એથી ખસર ખીસકોલી કાંઠ ખાંડ્યો ગયો નહીં. તેણે શોર મચાવ્યો. “ પોરયાઓ ! છોકરાઓ ! ” તેણે બીખાણ્યાનો ડગલો પકડી રાખી પોકાર માર્યો, “ ખોદાને ખાતર અહીં આવો, ને આએ લુચ્ચા અદી પાસે મને મારું સસલું અપાવો. ”

આ શોર સાંભળીને ધણાક ‘ મારામારીઓના ખાં’ ત્યાં દોડતા આવ્યા, અને એ શું ગરબડ હતી તે પુછવા માંડ્યું.

“ જોવ, એ છુટીની આગમચ ઘેર ગીયો ત્યારે કેહે કે જે મારા બાપની પાસે ધણું સસલું છે તેમાંથી તું પછસા આપે તો તારે વાસ્તે એક લાઉ, કરીને એ મારા પાસે હરી રૂપ્યા લેઈ ગીયો, ને હવે સસલું આપતો નથી. બોલ, બચ્ચા, મારું સસલું કાંઠાં છે ? ”

બીખાણ્યાએ હવે જીહું બોલવાનીજ નર નોંધ. આ સેહેતા-નોના બસથી બચવા ને નાહાસવા જેમ બને તેમ તેમને હડાવી દેવાની અગત પીછાંચી, અને તેથી ઢાંગથી હસીને બોલ્યા, “ અરે હા છે, છે, ખસર, તારું સસલું છે. હું મારા બાપ પાસે માંગી લાવેલો છે. ધણું સરસ છે જો ! સફેદ દુધ જેવું ! ”

“ હ ? ” ખસર ખીસકોલીએ ધીરજ પાંખીને કહ્યું; “ કાંઠાં છે તે ? ”

“ છે, મારા પેટારામાં છે, ” બીખાણ્યાએ છાતીએ હાથ આપ્યો, “ હું ના કેહતો તો તે તો ઢાંગ કરતોતો. ! ”

“ જીહું છે, ” તે પોરયાઓનાં ટોલાંમાંથી મેહેલ્લી મેંઢીએ હવે ખુમ મારી; “ સસલું પેટારામાં છેજ નહીં; સસલું પેટારામાં જીવી શકેજ નહીં. એના પાસે સસલું બીલકુલ નથી. ”

“ બચ્ચીત નહીં, ” હવે બીખાણ્યા તેવણું જીહું ટકી નહીં

શક્યું એટલે તરીઆપાવ પર આવી ગયા; “તમે ઉખરાઓને અકકલ નથી કે સસલાં તે કંઈ મારાં ઘેરમાં પાકેય કે તે હું સાથે બગલમાં લેઈને દોરતો ફરું ?” ચાલો, ચાલો, મને જવું-મને જવા દેઓ !”

“નહીં, નહીં જવાશે,” છોકરાઓએ એક અવાજે પોકાર માર્યો, ને બીખાજીબાની આસપાસ ફરી વલી કુંડલાંમાં તેવણને તે કમબખ્તોએ ઘેરી લીધા.

હવે ગરબડ વધી, અને એ વધતી ધરબડે વધતા છોકરાઓને તે ટોલાં તરફ ખેંચ્યા, એટલે કુંક વખતમાં ચોગાંણુ ચોગાંણુને ઠેકાણે, ત્યાંની સરેસ્તાની રમત ગમતો બી બાજુ રહી ગઈ, ને સૌ આગે તમાસો જોવા તે તરફ ધસડાઈ આવ્યા.

“એ મારું સસલું આપતો નથી,” ખસર ખીસકોલીએ બધા ભેગા થવા પછી રડીને પોતાનો દાવો નવેસરથી રજુ કરીને; “બચ્ચા, મારું સસલું લાવ, નહીં તો મારા રૂપ્યા પાછા આપ.”

“અરે હા, ને એણે મને પોતાના બાપ પાસેથી સફેદ ઉંદર લાવી આપવાનું કબુલ કરી મારી પાસે ગઈ ટરમે એક રૂપીઆ લીધેલો છે,” હવે તે નવા આવેલા છોકરાઓ વચ્ચેથી હયાં એક બીજો નવો દાવાદાર ઉભો થયો !

“ને મને કેહજો મારા બાપ પાસે એક ન્યુકાઉડલંડ કુતરાનું બચ્ચું છે તે તુને લાવી આપશ કરીને છેલ્લો ઘેર ગીયો ત્યારે મારા પાસે બી દોર રૂપીઆ લીધેલો છે,” એક ત્રીજા દાવાદારે વળી દાવો રજુ કરીને !! “તે લાવની મારો કુત્રો ?”

બીખાજીબા તો હવે તદ્દન ગભરાઈ ગયા. જાણે તેવણનાં ઘેરમાં જનાવરોનું સંગ્રહસ્થાન હોય તેમ તેવણનો લુચ્છો દુકતો પોરમાઓને વાહીને પછસા ઓઢાવી ગયો હતો એમાં તો તેવણે જોયું કે દેખાઈતી રીતે કરોડ સંશય ન હતો, પણ તેવણ ચખ્ખા

તેના કર હવે ક્યાંથી ભરે, ને એ દુકતાઓને તે જનાવશે તડ ને ફડ ક્યાંથી પેદા કરી આપે તે તેવણુનો મસ મોઢે ગભરાત ને શું ચવાડો હતો.

“ અરે એમ કરો, ” સોહલુ ખારીસ્ટર નામે એક પોરચો તેઓમાં હતો તેણે દરખાસ્ત કરી; “ એ લુચ્યાની આપરે લોક કોરટ ભરીને કાયદથી તપાસ કરીએ.”

એ વિચાર સૌને ધણો પસંદ આવ્યો. સોહલુનો બાપ ખેરીસ્ટર હતો, ને તેથી તેણે કોર્ટનો કારોબાર ધણી વાર જોયલો હતો, ને તે ધોરણે તેણે બીખાળબાપર મેલાયલા વિશ્વાસઘાતના વાંકની તપાસ કરવાનું ઠરાવ્યું, જે એક ગમત અને રમુજ તરીકે સૌને અતી ધણું પસંદ આવ્યું.

અને હવે તે કોર્ટનું કામ ચાલ્યું ! બીખાળબાને બે બાબુઓથી બે પોરચાઓએ સીપાઇઓ થઇને બગલમાંથી રૂમાલે બાંધીને પકડ્યા, ને સોહલુ ખારીસ્ટર જડજ થઇને યોગાંણુમાં એક ઉંચા કટેરાપર ચઢી બેઠો.

પણ એટલુંજ નહીં. વળી સોહલુ ખારીસ્ટરે બીખાળબાપર જુરી ભરવાની બી દરખાસ્ત કરી, ને પંદર સપ્તર ઉમેદવારોમાંથી આંક પોરચાઓની એક જુરી બી જડજના પગ આગલ બેઠી.

બીખાળબા આ ફેસતા ને ચીલબુલ્યા ફારસ સામે પ્રોટેસ્ટ કરતે, ને એ ચદણુચાઈ કોર્ટ ને તેના કારોબારને ખચ્ચીત શરણુ નહીં થતે, પણ તેવણે જોયું કે તેથી કાંઈ તેવણુનો સુકરવાર થવાનો નથી; તેથી ઉલટું જો તેવણુ ગરીબાઈથી તે પોરચાઓને તેઓની મરજી માફક કરવા દેશે તો છેલ્લે કંટાલીને અથવા થાકીને તેઓ તેમને છોડી દેશે, ને ત્યારે તેઓ ત્યાંથી નાહસવાનો પોતાનો ઠરાવ અમલમાં લાવશે.

પણ કોર્ટનું કામ જેવું જોઈએ તેવું ચાલ્યું નહીં. દુરથી અસ્તરોનું તેપર ધ્યાન ખેંચાયું, ને યોગાંણુ લગભગ ખાલી થઈ ગયલું જોઈને તેઓ ગભરાયલા તે તરફ દોડી આવ્યા.

“ એ તમે અહીં શું ઢીંગાણું ચલાવોય રે ? ” બરબોરજી માસ્તરે આવતાંને વાર પુછ્યું.

“ સાહેબ, અહીં કોર્ટ બેઠેલી છે,” એ ત્રણ પોરયાઓએ હસીને બેલાસો કીધો.

“ છટ, છટ, એ શું બચ્ચાંના ચેરાં ? ” બેબનજી માસ્તરે કહ્યું; “ મોટા માસ્તર આવશે તો બુમ મારશે. આએ કસરતનો વખત છે, નહીં કે એવાં ચેરાં કાઢાવવાનો.”

“ પણ સાહેબ આય અદી ચોર છે,” ખસર ખીસકોલીએ આમ્રહ કીધો; “ એ મારા પછસા ખાધ ગીઓય.”

“ પછસા શાંના ? ” માસ્તરોએ પુછ્યું.

હયાં બીખાળ્યાના દાવાદારોએ માસ્તરોને પોતપોતાના દાવા વીગતથી સમજ પાડ્યા, ને ઇનસાફને અર્થે તેઓએ પોતે તે વાતનો ત્યાંજ ફેસલો કરવાની જરૂર જોઈ. તેઓએ બીખાળ્યાનો બચાવ પુછ્યો, પણ તે ડોસાજી તેઓ આગલ ગબરાતના મારેલા વધારે લટરપટર થઈ ગયા.

“ જુઓની સાહેબ,” તેવણે બચાવ કરવા માંડ્યો, “ મને— અરે નહીં રે મારા બાપને એવાં ચેરાંનો ઘણો ધીકકાર છે, ને તેથી મારા તે લુચ્છ દુકતાએ એટલે જે મેં પોતે મારી એટલે મારા બાપની રજા વગર—”

“ છટ, છટ,” બરબોરજી માસ્તરે ગુસ્સો બતાવ્યો, “ આએ પોરયો બધાને હંબગ કરવા હાથે કરીને એમ બધું ઘેલુંગાડું બોલેય, પણ બ્યારે એ એના કરાર પ્રમાણે કબુલેલાં જનાવર નથી લાવી આપી શક્યો, ત્યારે જે લોકોએ એને પછસા ધીરયા હોય તેઓને તે લોકના પછસા પાછા મલવાજ જોઈશે. તે પછસા બધા મલીને પાંચ રૂપીઆ આપ્ય; ને તે તારે હમણાં ને હમણાં મને આપવા પડશે.”

“મારા પાસ નથી,” બીખાળ્યાએ નાસીપાસીથી લગભગ ચીસ પાડીને કહ્યું, “મારી પાસ ઝેર ખાવાનું દોરયું બી નથી! હું બીજી વખતે આપશ—માસ્તર, ખચ્ચીત આપશ.”

પણ માસ્તર કે છોકરાઓ એ વચનથી સમજ્યા નહીં. માસ્તરોએ પોતાની ફરજ પ્રમાણે ધનસાફ આપીને આ ગરબડ દૂર કરવી હતી, ને ધનસાફની આ રીત તેઓને સૈથી લાયક જણાતી હતી.

“માસ્તર, મારો જીવ ઘણો બગરેય,” બીખાળ્યાએ ઘેલા ગાંડા કાલાવાલા કપિયા “મને હમણું જવા દેઓ, પછી આવીને હું મારાં ભરીને એ લોકોને સસલાં ને સફેદ ઉંદર ને જે માંગશે તે આપશ.”—અને બ્યારે એવી એવી આશા આપતાં બી તેવણનું કાંઈ વલ્યું નહીં ત્યારે તેઓએ ત્યાંથી એકદમ નાહસવા માંડ્યું.

પણ ચીચ્યારી ને ખુમ કકલાત સાથે પોરચાઓએ તેજ પલે તેવણને ધાછા પકડી પાડ્યા, ને માસ્તરોના હોકમથી તેમનાં ગજવાંમાં હાથ નાંખી પાકીટ ખેંચી કાઢી. તે પાકીટમાં ફક્ત પાંચજ રૂપ્યા હતા, ને બીખાળ્યાએ ફાટફાટ થતી છાતીએ જોયું કે તે પાંચ રૂપીઆમાં તેમના માંગનારાઓને દોકડે પાયકે ત્યાંને ત્યાં ચુકવી આપવામાં આવ્યું, જે પછી તે તોફાંણી ટોલું રફતે રફતે ત્યાંથી વીખરાઈ ગયું.

ગરીબ—ગરીબ બીચારા બીખાળ્યા ! એમ થવાથી તેવણની છેલ્લી શ્રેષ્ઠ ઉમેદનો નહીં ધારેલો નાશ થયો હતો. જે પાંચ રૂપ્યા પર તેઓએ આશાની પાલ બાંધી હતી તેજ અંતે જતા રહ્યા !

તેવણ બચારા નાસીપાસીથી જખમાઈ તે બોહલાં ચોગાંણનાં એક ખુણાંમાં એકલા બોંયપર જેમ રડાયું તેમ રડવા બેઠા !

પ્રકરણ ૧૫ મું.

ધર તરફના સમાચાર.

તેવણુ રડતાં રડતાં થાકી ગયા અને આંખો સુજી આવી ત્યાં સુધી તે મેદાંનનાં એક ખુંણમાં એકાંતમાં ઘાસ ઉપર બેસી રહ્યાં, પણ તેઓની દયા ખાનાર ત્યાં—તે મોટાં યોગાણુમાં કોઈ હતું નહીં. તેઓ બેઠે પોતે તો તમામ નીરદોશ હતા, તોપણ છોકરાઓએ તેઓપર સફેદ હિંદો અને સસલાંઓ વગેરે ખાંઠાંણુ પૈસા કઢાવી ચાંપી જવાના વિશ્વાસઘાતનો ગંભીર આરોપ અંજલુપણુ મુક્યો હતો, અને તેનાં પરીણામમાં તે આખી રકુલના છોકરાઓ તેમનાપર રૂક્યા હતા એટલુંજ નહીં, પણ હવે તો રહ્યાસહ્યા માસ્તરો વટીક તેમને ધીક્ષરતા હતા, અને તેમના શત્રુ થઈ લાગ્યા હતા !

તેમના પાંચ રૂપીઆમાં તેઓની છેલ્લી આશા વસેલી હતી—તે પાંચ રૂપીઆ હોતે તો તેઓ સગવડથી સટી જઈને ત્રેનમાં મુખ્ય પોહોંચી જતે, પણ તેમના નારવા દુકતાનાં માગતાલેણાંમાં તેવણુ પાસેથી તે તેવણુની અનામત વગર દયાએ—વગર ધનસાફી લુટી લેવામાં આવી, અને તેથી હવે તેવણુનો હયાંથી જવાનો વારો આવે એમ દીસતું ન હતું—સિવાય કે તેઓ એક વખત હોંમત કરીને માસ્તર આગલ જઈ તડ ને ફડ કરી નાંખે, ને પોતાના બાળમાં બનેલા ગજબ સંબળાવી, સમજાવીને ત્યાંથી ઘટતા રોળ સાથ નીકળી જઈ શકે !

પણ તે તો બનવું તમામ મુશ્કેલ હતું. વાંચનાર જાણે છે કે તેવી હોંમત તો તેવણુ કાંઈ સેંહેંકડો વાર કરવા માંગી, પણ જે પહે તેવી હોંમતની અવશ્ય અગત ત્યારેજ તેઓ નાહોંમત થઈ જતા હતા, અને ધાંણુ ખગાડતા હતા !

તે કમનસીબ દિવસ બડી જેઠમતે પુરો થયો. જેમ જેમ

રાત થતી ને ત્રેનનો ટાઇમ થતો, તેમ તેમ ત્યાંથી નાહસી જવાની રિજ્જળતા તે ખુદા અહરથને વધારે ને વધારે હૈએ ચઢી આવતી, ને તે બચારા ડોસાજીને વધારે ને વધારે દુઃખ પેદા થતું.

તે રાત ગઇ, અને બીજે દીને સહવારે તેઓ સરેસ્તા પ્રમાણે તૈયાર થઇને નાસ્તાપાણી માટે બીજા છોકરાઓ સાથે અરધા રહેલા હાલે હેઠે ઉતરયા, જ્યારે સ્કુલના એક નોકરે તેઓના હાથમાં ટપાલમાં આવેલો એક કાગળ મેલ્યો.

તેનાં સરનામાંના દસ્કત જોતાંજ તેઓ હરખથી ચોંક્યા, કેમકે તે કોઈના નહીં પણ તેમની પોતાની દીકરી નાજનના જાણીતા હરફ હતા, અને તેઓએ જોયું કે તે તરફ (ઘરમાં) લુચ્છા અદીનું પાપ કુટ્યું હશે, વાસ્તે તેમની બેટીએ તેમને જલદી આવવા આ કાગળ લખ્યું હશે, જે માસ્તરને બતાવી, હવે સઘળી વાત ખુલાસાથી કહી શકી, તેઓ ભપકામાં ત્યાંથી નીકલી જઈ શકશે.

પણ નહીં: નસીમ બે ડગલાં આગલ ને આગલ, તેમ સરનામાંપર તો “ભાઇજી અરદેશર બીખાજી” કરીને સરનામું કરેલું હતું, ને તે જ્યારે બીખાજીબાએ વાંચ્યું ત્યારે તેઓનો હરખ સમી ગયો ને પાણી મરી ગયાં, કેમકે જો તેમની બેટીએ અદીનું પાપ પકડ્યુંજ હોતે તો પોતાના બાપનેજ નામનું સરનામું નહીં કરતે ?

પણ વળી બીખાજીબાને ખ્યાલ થયો કે તેમ કરે તો બધી હોહા થઇને ફેસ્તો થાય—વળી કાગળ બીખાજીબાને નામે આવે તો સ્કુલમાં અડચણ કરે ને પતો નહીં મલે. ને તે સઘળાંનો વિચાર કરીનેજ નાજનએ અદીનું સરનામું કરેલું હશે; અને તેમ સમજીને તેઓએ વળી એક વાર ઉમેદના ઉમંગમાં અધીરા પડી હરખબેર તે કવર ઉખેડ્યું.

અફસોસ ! તે કવર ઉખેડ્યા પછી તે કાગળની ઉપલી થોડીક

સતરો વાંચતાંજ તેવણનાં મોં ઉપરનો રંગ ઉડી ગયો, અને ફાટી નીકળતા ડોલાએ—ખેંચી રાખેલા દમે અને ગુસ્સાથી ઉકળતી છાતીએ જેમ તેમ તેઓએ તે શ્વર કરેલો કામળ વાંચીને પુરો કીધો. અમારાં વાંચનારાંઓની સમજને ખાતર અમે નાનનું તે કાગળ અતરે સદાખરો ઉતારી લખ્યું:—

“મારા પ્યારા અદી,

“આપરાં ઘેર સંખ્યા મને પુ’ને એટલી બધી ખુશાલીની અને અમતની ખબરો આમ કાગલમાં લખવાની છે કે હું પહેલે શું લખું તે બી મને તો સમજ પરતું નથી. અહીં તો જાણું અમે સપનો ભેતાં હોઈએ તેવું જ લાગેય, કુમકુ આગલ આપરે જેમ રૈતાતાં તેથી ઉલટીજ રીતે હમણાં તો અમે રેહેલએય, ખાઈલએય પીલએય, ને મળ મળ કરીએય.

“પુ’ તો માનવાનો બી નથી, અદી, પણ હું તારા ફરિયાનના સમ ખાઈને ખરે-ખરે જ લખુંય કે ખાવાલ તો તદન તારા ગીઆ પછીના અજબ જેવા થઈ ગીઆય. એ એકાએક ફેરફાર કુમ થઈ ગીઆ તે અમે લોક જાણતાં નથી, પણ ખાવા તો જાણું નકરાં નાલ્લાં બુથાં ! તારા કરતાં ને મારા કરતાં તો હમણાં ખાવા ઘેરમાં વધારે મસ્તી કરેય ! ખુદા જાણું એવા ચેરા કુમ થઈ ગોઆ હોશે. આગલ તો કુવા બારમાં રહેતાતા, ને જરા કોઈ મોઢે બોલે તો તતરાવી નાંખતાતા, ને હવે તો મોઢે મોઢે આખો દારો બુમ મારેય, ને ઈંદર સભાનાં ગીત ગાયેય, ને આખો આખો દારો ના-ચેય ને આંદડે આંદડે કુદકા મારતા કરેય ! આભોસમાં જવાડું તો નામ નીસાંણુ બી નહીં મલે. મરેરે, મને તો લખતાં લખતાં બી એવણની વાત યાદ આવેય તારે ખરયું એવું હસું આવેય !

“હવે તો અમે જેમ ગમેય તેમ ખાવા સાથે રમીએય ને તેવણની મશાકરી કરીએય તોબી સાંખા અબર જેવા ઉલા રહીને ખરખર હસ્યા કરેય. ઘેરમાં માણસો સાથે જાણુંજ ચેરાં કરેય. કાલે તો—મરે મને તો હવે થણુંજ હસું આવેય—કાલે તો કોઈ રાંન્નીમાં નહીં ઉતું તેવામાં જઈને ગોસની રાંધેલી તપલીમાંથી કાકે કાકે ખાઈ આયા. કંઈ બી સારું કુતરું આગલ એવણે પાતેજ શાંતી સાચવીને ઉંચું કરી મુકેલું એવ-જણના હાથમાં આવી જાએય તો તે એક ધરીમાં પસાર કરી આપેય. કોઈ વખત અમારી સાથે બીટીકોદકા, કોઈ વખત આંગલાંદાવ, પાનાંદાવ, માચ દીકરાં ને એવું એવું બધું રમેય, ને મને એવું એવું એવું બચ્યાંતું રમવાડું નહીં મળતું, ને હું બીડાઈને ના કેહુંય તેરે સાંખાં રસાઈ જાએય ને કીતતા કરેય. મરે, ખાજ એવા કુદારે જીતાં ?

“આલીસમાં તો એકજ વખત જઈ આયા, ને તાંહાંડું કારખાંતું તો હવે થણુંજ બગરી રહેયું”ય. માણસો જેમ ગમેય તેમ આવેય ને જાય, ને ખાવાની એવી આલણી તે લોકને છુટી પાઈ ગઈય.

“પણ તુંને ખીલું ખખર કે ? દર બુધવારે ને સનીવારે ખાવા તો અમુને લઈને બધા નાટકો જોવા જાયેય. આગમચથી ટીકીટો રીજવર કરાવેય, ને નાટકો જોવાની એવી મજા પડેય. વરી નાટકમાં બધા એકટરો સાથે ખાવાને દોસ્તી પરીય તે લોક રોજ ઘેરમાં જમવા આવેય, ને માચેય ને વળદેય તે અમુને થણુંજ ગમેય.

“કું તુંને ઘેર તેરી લેવા ખાવાને રોજ કાલાવાલા કરેય, પણ સાક ના કુચ જે એ કુકતો અહીં આવે તો શીખવાપર ધ્યાન નહીં લગાડે ને બધા બગરી જાય, વાસ્તે એને તો નીસારે ચાંપી રાખેલોજ સારો. કાણુ જાણું બધાંપર એવાં મેહરખાંન થઈને તારીપરજ કાંચ હજુર ખીટી રેઆય. કું થું કરું, તારે વાસ્તે મારો તો જીવ બરીબરી જાયય. તું હવે વેઢેલો વેઢેલો શીખ, ને પાસ થઈ જા કે તું ખી અહીં આવે તો આપરે વધતીમળ કરીએ. તું કુંમ છે ? અમે તો સહ થણાંજ સારી પખીન જીમ્યે. હાલ એજ અરજ.

લખતન તારી બેહેન નાળનાં પ્યાર વાંચજે.

તાજે કલમ—કું લખતાં વીસરી ગઈ કે આપરા મામા ઘેર આવેલા છે. આગલ તો ખાવાજી એવાણુને થણાંજ ધીકારતાતા ને ઘેરમાં ખી નહીં આવવા દેતા-તા, પણ હવે તો તેવાણુને આવવા દીધાય, ને તેવાણુ જે પછસા માંગેય તે ખી કારી કારીને આપ્યા કરેય. બરયું મને તે તો જરા નથી ગમતું.

નાળાં.”

પ્રકરણ ૧૬ મું.

કાગળે કરેલી વેદના.

આ તે કાગળ હતું !

એવું એક કાગળ બીખાણ્યાની વેદનામાં ફસી પડેલો એક આસામી કેવી ને કેટલી ધીરજથી વાંચી શકે તે લખવા કરતાં વાંચનારે વિચારી લેવાનું વધારે સેહેલ છે, અને બીખાણ્યા એ કાગળ વાંચી ફરજના મારેલા બધા છોકરાઓ ને માસ્તર સાથે નારતાની

ટેબલપર બેઠા ત્યારે તેવણુની છતીમાં કેવી લાગણીઓ થતી હતી તે વરણુવવા બેસવાની અમારી મરજી નથી—અમારી કલમમાં તાકાતજ નથી.

બીખાજીખાએ તે કાગળ વાંચતાં ભરાઈ રહેલો પોતાનો દીબો જેમ તેમ થોપાવ્યો, ને સૌની નજર તે પર નહીં ખેંચાય વાસ્તે ચાનાં કપમાં માથું ખોસીને મરજી ઉપરાંત તે મોટે ગોટે ગલવા માંડી; પણ એવી હાલતમાં તે ચા પીવા કેમ ગમે ? તેવણુને ઉબક આવ્યા, ને મોઢાંમાં લીધેલો ગોટ ગલું તાંણીને તેવણે તેજ કપમાં પાછો કાઢ્યો, કે વળી તેજ વખતે અતરસના ગુંગલાવનારા થાંસાની ગુચ્છમાં તેઓ ગુચ્છવાઈ પડ્યા !

તે બનાવથી માસ્તરનું ધ્યાન ખેંચાયું, ને માસ્તરે આગમાં તેલ-તેવણુને ખાસડાં મારવાં માંડ્યાં. “ શરમ છે, ધીકકાર છે એવા એક ખાવરા ચાવરા દુકતાને !” માસ્તરે ખરા ગુસ્સાથી ડોલા કઢી કહ્યું. “ ખાવા પીવાનું જાણે નાહસી જતું હોય તેમ તલખમાં પરેચ ! મેં માસ્તરપણાના મારા આટલા લાંબા અનુભવમાં કદી કોઈને એવી નજીસ કીસમે ખાતાં નથી જોયો. તારા લાયકીવાલા પીતા હંમેશ તારાં એ એંધી કીસમનાં ખાવાની ફરીઆદ કરેચ. તું ટેબલની ‘ મેનરસ ’ શીખશે કે કદી શીખવાનોજ નથી, સ્ટુપીડ ?”

બીખાજીખાનું આ ‘ દુઃખપર દાહામથી ’ તદ્દન પાકી આવ્યું. તેવણે ખમાયું ત્યાંસુધી તો ખમ્યું હતું, પણ હવે તેવણુનો સદનો રાંક સ્વભાવ તેવણુના હાથમાં નહીં રહ્યો, ને તેવણુ હાથમાં પેલું કમખખત કાગળ લઈ ખુરસી ફેંકી દઈ ઉભા થયા. “ માસ્તર,” તેવણે તરારો કીધો, “ માસ્તર, હું તમોને સાફ કેહુંચ કે મને હમણાં છેરતા ના ! હું એ નથી ખમવાનો ! હું અતરધરી ઘેર જવા માંગુંચ, —એકદમ ! કોઈની તાકાત નથી કે મને હવે અટકાવે !”

માસ્તર અને છોકરાઓ દલાઈ ગયા !

માસ્તરે જોયું કે ‘ દુકતાનું’ માથું તદ્દન ગયું ’ હતું, અને તેથી તુરત વેલા પોતે નરમ પડી જવાની અગત પીછાંણી. તેણે બીખાજીયાને ધીરા થયા અસારત કરી, અને પછી પોતા પુઠે આવવાનું કહી તે તેવણને ટેબલપરથી ઉઠાડી પોતાના ખાનગી રૂમમાં લઈ ગયો.

ત્યાં જઈ માસ્તરે બીખાજીયાને પોતાની સાંખે બેસાડ્યા, ને પોતાની તપાસ ચલાવી. “ શું છે ? ” તેઓએ અરધી નરમ—અરધી ગરમ ઢપે પુછ્યું.

“ માસ્તર, મારે એકદમ ઘેર જવું છે,” બીખાજીયાએ ઘેરમાં મંડાયલી મોઢકાંણની યાદ થતાં વળી પાછા ઉસ્કેરાઈ આવી કહ્યું, “ મને હમણાંજ ઘેરથી એક કાગળ મળ્યું છે—”

“ ત્યાં કોઈ ધણું બેમાર થયુંય શું ? ” માસ્તરે કાલજીથી પુછ્યું.

“ અરે તે કરતાં બી વધારે મોટી મોઢકાંણ ને નખખોદના સમાચાર છે ! ” બીખાજીયાએ વધારે છેડાઈ પડીને કહ્યું. “ રાંન દાકણે જવું તેવું લખેલું છે ! ”

“ કોણ દાકણ ? તમે કોણની વાત કરોય ? ” માસ્તરે બીખાજીયાની ઉસ્કેરાયલી હાલત જોઈ વધારે પટાવીને પુછ્યું.

હવે બીખાજીયા કેમ કેહે કે “ મારી દીકરી ? ” જો તેવણ એમ કેહે તો માસ્તર તેવણને ગાંડ સમજી ફફડી ચટકીને ઉડી જાય, ને જો એમ કેહે કે ‘ મારી બેહેન ’ તો ખરી વાત પછી કદી માસ્તરને કેહેવા જાય તો તે માને નહીં ને ઘોટાલો વધે; વાસ્તે તેણે ઉડવીને કેહ્યું, “ અરે સાહેબ, કોઈ બી તરેહ મને ઘેર મોકલી આપો. મારું તાંઠાં ધણું કામ છે.”

“ પણ શું કામ છે ? ”

“તાંહાં બધું મારા વગર નખખોદ વરી જાય,” બીખાજી-
આએ કહ્યું; “બધું ઉઠલપાઠલ ને સત્યાનાશ થઇ જાય.”

“હા, તે તું એવો બધો અગત ધરાવનાર આસામી ખી પરચો
કેની,” માસ્તરે બીખાજીયાનાં છેલ્લાં બોલવાથી ગમત પામી ટક્કર
કરી, “તે તું નહીં જશે તો તારા બાપ અટકીને બેસી રહેવાના!”

“અરે મુવો મારો બાપ!” બીખાજીયાએ વધતા છેડાઈ પડી કહ્યું.

“હઃ હઃ ખખરદાર,” માસ્તરે મના કરી, “પણ વારં લાવ,
તારં ઘેરથી આવેલું કાગલ કાંહાં છે? લાવ, તે હું વાંચી જોઉં, ને
તેવું કંઈ તેમાં હોય તો આજની ગારીમાં મોકલી આપું—”

તે કાગળ કેમ અપાય?

તે કાગળ વાંચીને માસ્તર અદીના બાપ બીખાજીયાને-વધારે
ખરી રીતે બોલ્યે તો તેઓને પોતાને-વાસ્તે શું મત બાંધે? કમ-
ખખત અદીએ મુંબધમાં ધુમ મચાવી દીધી હતી તો માસ્તર શું
જાણે કે તે અદી છે કે બીખાજીયા છે? તેઓ તો બીખાજીયાનેજ
એકદમ એવા ચેડા થયલા સમજે, ને ત્યારે તેવણુને કેવું નરસ લાગે!
બોંયમાંજ બરાવાનું થાય કેની? વળી તે ઉપરાંત માસ્તર તે કાગળ
વાંચે તો મોકલતો હોય તે ખી નહીં મોકલે. તે તો એમજ સમજે
કેની કે બીખાજીયાનાં માથાંનું ઠેકાણું આવે ત્યાંવેર એ નાદાન છોકરો
ત્યાં જવા કરતાં અહીં રહેતોજ બલો!

આ વિચારો એક તડાકામાં કરી લઇ બીખાજીયાએ તે
કાગળ નહીં આપવાનો ઠરાવ કીધો. “માફ કરો, માસ્તર,” તેવણે
એસકાતાં એસકાતાં ને અચકાતાં અચકાતાં કહ્યું—“કાગલ-અઃ
કાગલ ધણુંજ ખાનગી છે. ધરસંસારી છે-ઐરાંને હાથનું લખેલું છે.”

“ત્યારે જો તું કાગલ ખી નથી વંચાવતો, જો ધર જવાનો તારો
સખખ ખી અકકલમાં ઉતરે તેવો નથી આપી શકતો,” માસ્તરે રોખથી

કહ્યું, “ તો હું તુને ઘેર મોકલી શકનાર નથી. જા, નીકલ, લેસનપર જા ! ”—અને માસ્તર ત્યાંથી જતો રહ્યો.

“ અરે બરી ગીયું તારું લેસન, ” બીખાજીઆ કલાસ તરફ જતાં મનસે પટપટયા; “ ખુદ પાંખ બી નહીં આપતો કે ઘેર ઉડીને જાઉં. સત્યાનાશગીઆ દુકતાએ મારું નાખ લીધું તો લીધું, પણ દારીયા સુકરવારયા કરીને બધી મારી દોલત એક થોરા દહારામાં ફણાફાટીઓ કરી મેલવાનો ! અરે તોઆ ! તોઆ ! આવો ઉલટો ને ઉધો જમાનો કોઇએ જોયલો તો શું પણ કદી કાંને સાંભરેલો બી નહીં હોય ! ”

ખચ્ચીત નહીં! બચારો બોલા બીખાજીઆનું એ છેલ્લું બોલવું તમામ ખરું હતું એમ કબુલ કરવાને કોણ ના પાડશે ?

પ્રકરણ ૧૭ મું

વધુ વેદનાઓ.

તે કાગળથી બીખાજીઆનું માથું ફરી ગયું. એટલામાટે તેવણ માસ્તરની હજુરમાંથી બાહરે પડ્યા ત્યારે એક ખુંણાંમાં એકાંતપણે પોતાની એ દુઃખભરેલી હાલતપર અફસોસ કરતા હતા, તેટલાં માણેકજી માસ્તરની ચદનચાઇ દુકતી દીની (જેનાં ઘેલાંચેડાં વિશે અમો આગલ લખી ગયલા છીએ તે) તેઓની આગલ આવી. બીખાજીઆને એ જરા ગમ્યું નહીં. આજના જમાનાની છોકરીઓ જોષ્ટતા ને ઘટતા આંકોશ વના છકીને બેહેકી જાય છે એ તેવણનો હંમેશનો અફસોસ અને બલાપો હતો; અને, તેટલાવાસ્તે, તેઓ આ દીનીને જોષ્ટને પોતાનાં મતમાં વધારે મજબુત થઈ પોતાની નાપસંદગી જરા બી છુપાવી શકતા ન હતા.

“ કાંય, કાંય, અદી, ” દીનીએ આવતાંને વાર પટામણા સાહેબે

મુછયું, “તું મારા સાથે કાંય રસાઈ ગીઓય, મને કેહેની? તારી સાથે રસાઈ રહેતાં હું થાકુંય, પણ તું આંખે વખતે થાકતો નથી. તું તો મારી સાથે પણવાની વાત બાવા સાથે કરવાનો હતો તે?”

બીખાજીબાનું પાકી આવ્યું, પણ તેવણે કશો જવાબ દીધો નહીં.

“હવે કેવો મુંગો થઈ ગીઓ?” દીનીએ પટ્ટમણી ઢપે કપડો દીધો; “તું આંખે વખત આંખે ને આંખે મારી ખાતરી થઈ કે તારાં મનમાં કોઈ રાંન ખીજીનો વિચાર છે, ને પછી આંખે તું નાસ્તો ખાવા બેઠોતો, ને પેલું એક કાગલ આવ્યું ત્યારે તું બાવાનાં દેખતાં ગભરાઈ ગીઓ—”

“અરે રાંન દાકણ,” બીખાજીબાનું હવે ધણું પાકી આવવાથી થું બોલતા હતા તે સંભાળ્યા વના તેઓ બોલી ઉઠ્યા, “તે કાગલ તો મારી નાજનું હતું.”

“હં: તારી નાજનું કેની?” દીનીએ અનકાથી ‘તારી’ બોલપર માર નાંખી કહ્યું—કાંયકે “અદીની આ પાક બેલાઈ” ઉપર ખીજવાઈ જવામાં તેણે કશો સાર જોયો નહીં. “પણ વાઈ અદી”—અને હયાં તે એતરણુ છોકરીએ બીખાજીબાનાં ગલાંમાં પોતાના નાહાના હાથ નાંખ્યા, “મને કેહેની એ રાંન નાજનું કોણ છે, ને એ કાગલમાં થું લખેલું હતું?”

બીખાજીબા દીનીની એ વરતાણુક તેમજ એ સવાલથી ધણાજ ગુસ્સે થઈ ગયા. તેણે તેઓને પોતાની બાથમાં પકડ્યા તે રખેને માસ્તર કે છોકરાઓ જોય, ને તેવણુની—તેવણુની જૈશીની સેવરી થાય તેનો તેવણુને ધણો ગભરાત અકરાત થયો, ને તેથી તુરત તેના હાથ ખસેડી નાંખી તેઓએ ગુસ્સાથી કહ્યું, “ચાલ જ, નીકલ અહીંથી, બેઅદબ દુકતી; તારાં માયબાપને એ વાત કેહેવી પરશે.”

“તો કેહેજેની મુવા,” હવે દીનીનો ‘સભાળ’ દીનીના હા-

અમાં નહીં રહ્યો; “જો મુવો, બીહીધરાવેય કે ? તું નહીં કેહશે તો હુંજ કેહવશ કે છુટીની આગમય આરસીનો મોટો તખ્તો બી તેંજ મુવાએ બાંજ્યોતો, ને મેં મારાપર તે વાંક લઇને તુને માર-માંથી બચાવ્યો તે તો જીહું ઉતું.”—ને તે ચરતખોર દુકતી ઢાંગથી રડી પડી !

આથી બીખાજીખા વધતા ગબરાયા. કોઇ આવી જાય ને તેઓની ખટપટ જોય તો તેવણુનું શું થાય ? તેવણુ જો તેને રડતી મેલી નાહસી જાય તો વધારે વાત બેહેકે, ને તેથી એક બાપને છાજતી મમતાથી તેઓ તેને માંમાં પર પસવારીને મુંગી રાખવા ગયા—તેવામાં કમબખત પેસુ બેંસ ત્યાં આવી લાગ્યો !

“વાહરે વાહ ! વારેહ વાહ, બચ્ચા અદી !” પેસુ બેંસ (જે વાંચનાર જાણે છે તેમ બીખાજીખાનો હડડતો શત્રુ હતો તે) આ તમાસો જોઇ બોલ્યો; “અરે પોરયાઓ, અહીં આવો ! આએ છુ-ચ્ચાનો આપરે જરા ચેહેરો કરીએ.”

બીખાજીખાને આ નહીં ધારેલી નવી નામોશીથી બોંચમાં બ-રાવું પડ્યું ! ‘નાદાનકી દોસ્તી ઓર જીવકા જાન’ તેમ તેવણે ના-દાનની દોસ્તીમાં પોતાનાં વરસ નાહક વેચીને પોતાનો ફેસ્તો કરાવ્યો !

પોરયાઓ તો એવું સોહોધતાજ ફેરે, કે જ્યાં ત્યાંથી તેઓના કંટાલેલા જીવને જે ગમત પડી તે ખરી, ને તેથી બીખાજીખાનો તે દુકતાઓમાં હુરયો હુરયો થયો.

પણ એટલુંજ નહીં. એકે દરખાસ્ત કરી કે માસ્તરની છોક-રીને બીખાજીખાએ (અદીએ) રડાવી તેથી તેની ફરયાદ માસ્તર આગલ રજી કરવી, અને બીખાજીખા ધણું કડક્યા ને ગગલ્યા ત્યારે દયા તરીકે તેઓએ તે ધનસાફ પોતાના હાથમાં લીધો, ને

ભોંય ચઢાવીને બીખાજીયાને એમના એ વાંક માટે બીજા છોકરાઓના કલાહોલ ઘોંઘાટ ને ખુશીની ચીચ્યારીઓ વચ્ચે બે ચાર જણાઓએ ખુબ ઠોકીને હલકા કરી નાખ્યા !

તે પછી બીખાજી સુજેલા અવયવો ને ભાગેલાં પાંસરાં સાથે બાજી ગયા, કેમકે પોરીયાઓ જ્યાંવેર તેમને સતાવતા, ઠોકતા ને ખુબ ભરાવતા ઠાક્યા નહીં ત્યાંવેર તેઓએ તેમનો પીછેજ મુક્યો નહીં હતો, કે જ્યારે એ તેવણની સઘળી આપદનું મુલ—દીની—તો મારામારી શરૂ થતાંજ ઘેરમાં બીહીકની મારી ભરાઇ ગઈ હતી !

બીખાજીયાએ ‘સુલેહનો ભંગ’ કરવાના વાંક માટે પેસુ ભેંસ ને તેના ગોઠયાઓને કોર્ટમાં ઘસડવાનો વિચાર કીધો, પણ ગરીબ જ્યારા પાસ વાંક પુરવાર કરવાને સાક્ષીઓ ક્યાં હતા ?

‘એના કરતાં તો મોહત બહુ’ ! ” બીખાજીયા આંખોમાં આંસુ સાથે એકાંતમાં જરખડ્યા; ‘આએ દુકતાઓ એકમત થઇને અહીં મોરે વેહેલે માર’ ખુન કરશે, તે કરતાં તે આગમચ માર’ મોહત આવે તો માર’ !’

બીજે દિવસે સરેસ્તા પ્રમાણે છોકરાઓને પોતપોતાને ઘેર કાગળો લખી વાલવાની ટર્ન હતી, ને તે વાતની જાંણ થતાં બીખાજીયાને તેમનાં સઘળાં દુઃખ છતાં નવો ઉમંગ આવ્યો. આજવેર એ કાગળો લખવાની વાતનો બી તેમને ખ્યાલ નહીં થયો તેથી તેઓ અચરત થયા, ને તેઓએ એક સપાટે બે ત્રણ કાગળો લખી નાખવાનું ઠરાવ્યું.

અવલ તો એક તેઓએ પોતાના સોલીસીટરપર લખવાનો વિચાર કીધો. તેમાં પોતાની ખરી આફતામાન્યામાં આવે ને અકકલમાં ઉતરે તેમ વીગતે ખ્યાન કરવાને તેઓએ નકકી કીધું. બીજું એક કાગળ તેજ ઢપનું આશીસના હેડક્લાર્કપર લખવા માંગ્યું, ને ત્રીજું કાગળ—તેઓએ ઉભાતી ને ઉંચકાતી છાતીએ નકકી

કીધું કે ત્રીજું--લુચ્છ ઠગારા નારવા દુકતા અદીપર લખવું, ને કાલાવાલાથી તેને પીગલાવવાની કોશેશ કરવી.

એ સઘળા ખ્યાલોથી ઉરકેરાઇ આવીને તેઓએ જ્યારે, એક દુખતું આદમી શીજીને વલગે તેમ, કલમ હાથમાં પકડી બધાઓને જેમ પુરાં પાડવામાં આવ્યાં હતાં તેમ તેમને પુરં પાડેલું કાઠ કાગળ શરૂ કરવા જોસ્વામી'ધ આગળ ખેંચ્યું--તેવામાંજ માસ્તર બોલ્યો.

“કોઇ લખવા માંડે નહીં,” તેણે કહ્યું. “જોકરાઓને મનને ગમે તેમ છુટથી ને આંકોશ વગર લખવા દેવાને મને પસંદ હતું, ને તેથી હું આગલ તેમ હંમેશ કરવા દેતો હતો, પણ એકાદ બે જોકરાઓના બાપે એટલી કડવી ફરયાદો કરી છે કે હવે મને કાગલ લખતાં બી શીખવવું પરશે એ ખચ્ચીત તમોને શરમાવા જોગ છે. હું ખાસકરીને તારે વાસ્તે બોલુંચ, અરદેશર,” બીખાજીબા તરફ જોઇને માસ્તરે કહ્યું; “તારા લાયકીવાલા બુઝોર્ગ બાવાએ તેં અહીંયાંથી લખેલાં છેલ્લાં કાગલની ધણી કડવી ફરયાદ લખી મોકલી હતી. તેઓ ફરયાદ કરે છે કે તુંને લખવાના સકારજ નથી, ને તેથી તારં લખાંજી પગથી માંચાંવેર ઘેલુંગાંડું ને કંટાલો પેદા કરનારં હતું.”

આ વાત ખરી હતી ! બીખાજીબાને અદીનું છેલ્લું કાગળ નહીં પસંદ આવ્યું હતું વાસ્તે તેઓએ ફરયાદ લખી હતી, પણ ફરયાદ લખતાં થોડુંજ--અરે થોડુંજ જણ્યું હતું કે તે તેઓનાંજ નુકસાનમાં ઉતરશે ?

બીખાજીબાને એ તો હાથનાં કીધાં હાથએ વાગતાં હતાં ! તેઓએ અદીના ‘ઑગરેસ’ પર કદી એક બાપને ઘટતી ને જોઇતી નજર રાખી નહીં, અને સૌ કશાંમાં ફક્ત માસ્તર આગલ બુરાબધ

ફરીયાદો કરી નાછી, પોતે પોતાનાં ફરજદને જાતે શીખવવા કે સુધારવા કદી ખત, કાલજ કે કદર કરી નહીં તે સધળાંની એ બેકદર આપને હમણાં સજ થતી આપણે જોઇએ છીએ. એવા ‘ પથરના પ્રતાપ ’ છે !

બીખાળ્યા હવે પોતાની ભુલ જોતા હતા, ને મનમાં પસ્તાતા હતા. તેઓએ તે વિશે માસ્તરને લખી વાલ્યું, પણ પોતે અદીને તેડીને પ્યારયા શીખવવા—ભુલો ખતાવા કશી પરવાહ કરી નહીં તે તેઓનો અફસોસ હતો; જે કાઢી હોત તો માસ્તર અસલ પેરે છોકરાઓને સ્વતંત્ર કાગલ લખવા દેતે, ને તેઓને ઘર પાછા જવાની આ એક ખારી જે હાથ આવી હતી તે ખી બંધ થઈ જતે નહીં !

પ્રકરણ ૧૮ મું

વધુ વેદનાઓ. (ચાલુ).

એ રીતે છોકરાઓને પોતપોતાને ઘેર લખી વાલવા આજે માસ્તરે પોતે એક ફાર્મ ઘડી કાઢ્યો હતો, અને ડીકટેશનની પેઠે તે લખાવી, પોતે જોઇ જમને પછી પોસ્ટ કરાવાનો માસ્તરનો એરાદો હતો. એ વાત ખીજા છોકરાઓને તો મલે બલે હતી, કેમકે અસલ નકલ ઘડી કાઢવાની માંચાફાડનો તેમને સ્વભાવિક કંટાલો હતો, ને તેથી માસ્તર જે લખાવે તે ટપકાવી દઇ એ ચાલુગમાં કામનો નીકલ કાઢી નાંખવા તેઓ રાજી હતા, પણ બીખાળ્યા ? તે બચારા તેવું એક કાગળ અદીપર કેમ લખી શકે ?—અને તોખી જ્યારે બધાએ માસ્તરનાં મોંમાંથી બોલ નીકલતાં ટપોટપ ને ઝપોઝપ લખવા માંડ્યું, ત્યારે તેવણુ લખ્યા વના બેસી રહે એ કેમ બને ?

તે પછી માસ્તરે પોતાના ઘાડ રોબદાર સાહાદે નીચે પ્રમાણે ધીમે ધીમે લખાવા માંડ્યું:—

“ મારા બહાલા નેકનામ મુરખીજી પીતાજી (કોમા) તમે તરફથી મલી બેટીને રવાના થયા બાદ હું અતરે સહી સલામત આવી પોહોંચ્યો છું, ને તમારા હકમાં હજારો હજાર દુવા કરતો મારા અભ્યાસપર ખત કલજી અને ઉધોગથી મંડ્યો છું. (‘ આવી પોહોંચ્યો છું ’ આગલ કોમા ને ‘ મંડ્યો છું ’ આગલ પુર્ણ ટાંપ.) મારા માસ્તર સાહેબ માણેકજીની મારાપર ઘણી મેહેરબાની છે (કોમા) ને તેઓ મારા અભ્યાસપર પોતે જાતે ઘણું મોટું ધ્યાન આપે છે (પુર્ણ ટાંપ અને નવો પેરેઆફ.) વલી અહીં અમોને અભ્યાસ કરવાનો નથી, પણ સાથે રમવાનું ને કસરત કરવાનું બી માસ્તરે રાખેલું છેજી (‘ નથી ’ આગલ કોમા ને ‘ જી ’ આગલ પુર્ણ ટાંપ) રોજ સાંહજે સ્કુલની પછવાડેનાં બોગાંજીમાં તહરેવાર રમતો અને કસરતો કરવાની—(અહીં તું ગભરાયા કેમ કરેય ‘ કસરતો કરવાની ’ વેર લખ્યું કે નહીં ? અલાવ ધ્યાન રાખીને !) તહરેવાર રમતો અને કસરતો કરવાની અમોને ઘણી મહજ પડે છે (પુર્ણ ટાંપ.) (નવો પેરેઆફ) ફારસી તો હવે મહમદ મીયાં હુસેનખાંન શીખવવા આવે છે (કોમા) ને એ કાબેલ માસ્તર એવી તો વિદવતા (વ હસવાઇ દંતી દ વ બેડી દંતી ત કાહણો—(માકુ ચેન તે ” તો કાંહાંણો જોઇએ ત્યાં કાંનો લખ્યો, યુ ડફર, સુધાર !—અલાવો આગલ) એ કાબેલ માસ્તર એવી તો વિદવતાથી એ અસલ બાશાનો અમોને અભ્યાસ કરાવે છે કે તમે બી જોઇને છક થશો (પુર્ણ ટાંપ ને નવો પેરેઆફ) હસાબમાં પંચરાસી (પેરેનથી-સીસમાં કંપાઉડ પ્રોપોરશન) તો અમો એટલા વારમાં શીખી બી ગયા છીએ (પુર્ણ ટાંપ.) હવે તો નફા ને નુકશાન (પેરેનથીસીસમાં પ્રોશીટ એન્ડ લૉસ) ના હસાબ શીખીએ છીએ (પુર્ણ ટાંપ ને નવો પેરેઆફ.) ઇંગ્રેજી તો માણેકજી માસ્તરે પોતે પોતાને હસ્તક રાખેલું છે (કોમા) ને કવીતામાં ગોલ્ડસ્મીથની ડીઝરટેડ વીલેજ (ડીઝરટેડ

વીલેજ ઇનવરટેડ કોમામાં) અને પ્રોઝમાં શેક્સપીઅરની લેન્ગ્સ ટેલ્સ (લેન્ગ્સ ટેલ્સ ઇનવરટેડ કોમામાં) ચાલ્યે છીએ તે જાણુનેજ (પુણુટાંપ અને નવો પેરેઆફ.) હવે આએ કાગલ ધણું લખાણ થયું છે વાસ્તે માંફ કરજો (પુણુ ટાંપ) તમારી અને આપણાં ધરનાં સૌ જ્ઞાતાઓની ખુશી તનદેરોસ્તી લખજો (કોમા) ને સૌને મારો પ્યાર આપજો ને તમે મુરખીજી બી કબુલ કરમાવજોજી (પુણુટાંપ) હાલ એજ અરજ (પુણુટાંપ) (જમણા હાથના ખુણામાંથી) લા. હું છું (કોમા) તમારો સદાનો તાબેદાર જ્ઞાલો બેટા (તમારી સહી કરો.)

માસ્તરે ‘તમારી સહી કરો’ એમ બોલતાં એવા તો બપકાથી ખુરસીમાં અઢેલો મારથો કે તે બતાવી આપતું હતું કે માસ્તર પોતે લખાવેલાં આ કાગળ માટે મનમાં ઘણો મગરખ થતો હતો— જાણે તેના શીષ્યોનાં માખાપો કાગળ જોઈને છકજ થઈ જવાનાં હોય !

નહીં તામેસ થાય એવા પ્રગટ ધીકારમાં તોપણ કાંઈ ચાલે નહીં માટે શાંત તાબેદારીમાં બીખાજીખાએ ઉપલું હંબગ નીચી મુંડીએ જીવપર જેરાવરીએ ચીતરયું, અને અદી એ કાગળ વાંચતાં થું થું વિચાર કરશે તે ઉપર તહરેવાર અંદેશો કરતાં પુશં કરી સહી કરીને પેન બાજીએ ફેંકી દીધી.

તે પછી માસ્તર સૌનાં કાગળો તપાસી ગયો, ને પછી પોતાની દેખરેખ હેઠલ તેણે તે ઘડી વલાવ્યાં, કવરમાં મુકાવ્યાં, ને પોતે ટીકીટો પુરી પાડી માણુસ સાથે તે ટપાલમાં મોકલી બી દીધાં !

તેમાં બીખાજીખાને સરનામેનું કાગલ બી હતું—કે જ્યારે તેના લખનાર તો બીખાજીખા પોતે હતા, ને તે કમખખત બીખાજીખા પોતે તો આ નીશાલમાં દેશનિકાલ કેદ પડેલા હતા !

એટલી બધી દમખદમ થતી નાસીપાસીએ બીખાજીખાનું દીલ

ટુટી ગયું, અને તેઓએ ઠરાવ કીધો કે હવે તો જે થાય તે ખરી, ચુપચુપ મારે અહીંજ પડી રહેવું—મરી રહેવું ! ખીચારા ખીચું તે શું કરે !

ખીજે દીને એક જાહેર તમાસો હતો, ને ત્યાં રકુણને લઈ જવાની હતી, એટલે ખીજ એકરાઓ ભેગા બીખાજીયા ખી જવાના હતા.

ત્યાં જ્યાં મારે એકરાઓને સારી રીતે તૈયાર કરવાના હતા, ને તે સઘળું માસ્તરનાં અસીલ અસરાફ ધણીઆંણીની ખાશ દે-ખરેખ ને ઉપરીપણાં હેઠલ થવાનું હતું. તેઓએ તેથી પોરયાઓના જાતે હાથે ખાલ હોરયા—કોઈ કોઈના ખાલને પામેટમ લગાડ્યું, ને તેમ તૈયાર કરી આખા તેમાં બીખાજીયા ખી હતા !

બીખાજીયા તો એવા શરમાયા કે જેની વાત નહીં ! આવા હિંમતે પોંહોંચેલા ડોસાજીને પાસાંમાં ઉભા રાખીને એક જવાંન ખાંતુ ખાલ હોલે તે વાત લખતાં અમોને જે શરમ આવે છે તો પછી રાંક બચારા બીખાજીયાને નહીં શરમ આવે ? વળી એક તો તેઓને પામેટમ લગાડવાનો મારે ધીકકાર હતો. તેઓ તેને નજીસ નસો કહીને હંમેશ કમકમતા હતા, ને તેથી તેવણના ખાલને જ્યારે તે ચીકાસ ચોપડવામાં આવ્યો ત્યારે તેવણનો સદાનો સુગાંતરો જીવ કેવો સુગાંધને કમકમ્યો હશે તે લખવા કરતાં વિચારી લેવુંજ સેહેલ થશે.

તમાસાના તંબુમાં ઘણું લોક જમાવ થયું હતું, ને તેમાં કેટલાંક તો કુટુંબો હતાં. એ વખતે બીખાજીયાનું અચબુચ ધ્યાન ખેંચાયું કે પેલી ચદનચાઇ દીનીના જેવીજ એક ખીજ નાદાંન પારસી દુકતી પોતાની જગ્યાપર એડી એડી કાઢ ન જોય તેમ બીખાજીયાને તહરેવાર મોગમની અસારતો કરયા કરતી હતી ! આ શું તળી નવો એતમ—નવું કોટક !

બીખાજીયા ઘણા ગભરાયા, ને તે દુકતી તરફ જોવાના

અખાડા કરવા લાગ્યા, પણ તેઓ જેમ વધતાં અખાડા કરે તેમ તે દુકતી વધતી અકરવકરની વધતી છુપી ઇસારનો કરે, કે જ્યારે વધુ ગભરાતમાં બીખાજીયાએ જોયું કે તેના એ ચાલા માસ્તરની અદેખી દીકરી દીની ધણું ધ્યાનથી જોતી હતી !

‘એના ખી બાપને ચેતાવવેા જોઇશૈ,’ બીખાજીયા મનમાં બળડયા; ‘આએ તરફની બધીજ દુકતીઓ વીખરી ગયલી જણાયય.’

પણ હવે પેલી દુકતી તો કાંઇ કાગળપર ચીતરી કાઢવામાં રોકાઈ હતી ! રખેને કાંઇ લખે ને તેવણુ તરફ ફેંકે એ બીખાજીયાની મોટી શીકર હતી. તે છોકરીનો બાપ તે કાગળ પકડાય તો શું વિચાર કરે ? તે કાગળ માસ્તરના હાથમાં જાય તો શું નવી મોહકાણુ મંડાય ?

અને બીખાજીયાનાં કમનસીબે તેજ અને તેમજ થયું ! તે દુકતીએ તે કાગળની સ્લીપ લખી કાઢી, તેની ખીંદરી કીધી, અને કોઇ નહીં જોય તેમ બીખાજીયાપર ફેંકી, પણ ગભરાતમાં નીશાંણુ ચુકી, એટલે તે સ્લીપ આપાદ ખુદ માસ્તરનાજ ખોલામાં જઇ પડી !

પ્રકરણ ૧૯ મું.

બીખાજીયાની ચીંતા.

તે કોઇ ચદણુચાઇ દુકતીની નાદાંન અટક્યાલીના ખીનતકસી-રવાર ભોગ—બચારા આપણા કમનસીબ બીખાજીયા—આ એતેફા-કનાં સંકટનાં સાંટકથી ‘ઉજરા વાખ’ જેવા થઇ ગયા ! તે દુકતીને તેઓએ આખા જનમમાં આગલ કદી જોયલી ન હતી—ફક્ત આજના આ તમાસાના તંબુમાંજ તે નજરે આવી હતી, અને તેમ છતાં જાણે કેવીએક પીછણુ અથવા મોહબત હોય તેમ જ્યારે તે એબલગાંમણી દુકતીએ એક કાગળ લખીને ફેંકયું, ને તે કાગળ

બીખાજ્યા ધુબ્યા કરતાજ હતા તેમ જમને આખાદ માસ્તરનાજ ખોલામાં પડ્યું, ત્યારે તે ગરીબ બાપડા ડોસાજનો ગબરાત જોવા જોવો થઈ પડ્યો.

માસ્તરે તેઓના ખોલામાં જઈ પડેલું તે કાગળ્યું અચરતીથી ઉઠાડ્યું, ને ઉપર ‘અરદેશ્વર બીખાજી’નું સરનામું દીઠું. તે સરનામું જોઈને માસ્તર ધરાયો નહીં. તેણે તે ચીઠી બેઘડક ઉખેડી—વાંચી—ને પછી જોઈ દ્યો તમાસો ! તે ચીઠીપરથી બીખાજ્યાપર ને બીખાજ્યાપરથી પાછો ચીઠીપર—તે બે માંહેથી એકને બી કરડી કે બખીજ ખાવા માંગતો હોય તેમ—ડોલા કાઢવા લાગ્યો; પણ બીખાજ્યાના ધરા ગામ ગયા હતા. તે ડોસા બચારા વગર વાંકે બી એટલા બધા બીહીધા કે નીચેથી ઉપર જોવાના અખાડાજ કરી ગયા, ને તેથી જમાં તેવણનો વાંક નહીં—તક્તીર નહીં તેના તેઓ વધારેકરીને ગુનેહગાર ઠરી ચુક્યા !

પણ પેલી ચીઠી લખનાર દુકતીની પોતાની હાલત કેવી હતી ? તેના બી હોસકોસ લેવાઈ છુટાઈ ગયા હતા. તે પોતાની નીશાંણુ ચુકી ને તેથી ઝોર આટો બધાયો તે તેને માટે થોડા ગબરાતની વાત ન હતી, પણ તેને સંધ્યારો એ હતો કે ચીઠીમાં તેણીએ પોતાનું આખું નામ બરખું ન હતું, એટલે તે તેણે લખેલી છે એમ માસ્તર પામી જવાતો નથી.

માસ્તરે ગંબીર રોબમાં તે ચીઠી વીંટાલીને પોતાનાં ગબ-વાંમાં મેલી.

બીખાજ્યાએ જોયું કે અહીં તો તેઓ અખાડા કરીને છુટી જઈ શક્યા, પણ ઘેર જતાં માસ્તર પેહેલી બખર તેઓની લેવાનો, અને તેથી બીખાજ્યાએ અંતઃકરણથી ચાર વરસનાં બુદ્ધિમાં સહી દુવા માંગી કે તે તમાસો ખુદા કરે ને કદી બી ખુરો શાબજ નહીં, ને તેઓ ઘેર જાવજ નહીં તો વાકુલાહ !

તે તમાસો તો ખચારા મન મુકીને જોવા બી પામ્યા ન હતા. રાંડ પેલી દુકતીએ અવલથીજ ધડકધુનરો ચાલુ કીધો હતો, ને ચીઠી માસ્તરના હાથમાં જવા પછી તો ડોસાજીને ‘દુન્યાદારી ઝેર જેવી’ થઈ પડી હતી, તો તમાસો તે શું જોવા ગમે ?

‘એ બધો વાંક અધુરી કેરવણીનો છે,’ બીખાજીયા મનસે ખરખડયા; ‘એવી છકેલી દુકતીઓની એવી હીલુપ્તી વાસ્તે તેઓનાં માખાપ જવાબદાર ગણાવાં જોઈએ. તે હેમકોને પોતાનાં બચ્ચાંને આબરૂદાર તરખીયત અથવા તાલીમ આપતાં આવરે નહીં તેનું એ પરીણામ છે, અને પછી છુટાછવાયા એવા ચદલુચાઈ દાખલાઓથી ટોલાને ખરાબ લાગે તેમાં નવાઈ શાંતી ?’

હયાં બીખાજીયા તદ્દન ખરા હતા. એ દાનાવ ડોસાજીના પાકા અનુભવ ઉપર રચાયલા ઉપલા વિચારોને અમો તદ્દન એકમત છીએ એમ કેહવાને અમોને ખુશી ઉપજે છે.

બીખાજીયાનાં સારાં નસીબે તેઓની એ નામેશીની—પેલી ચીઠીની—વાત બીજા કોઈ તેઓના શત્રુઓનાં દીકામાં ન આવી હતી; નહીં તો તેઓ કે ? એ ખચારા ડોસાજીની ફજેતીના વાવ-ટેવાવટા ઉઝારતે !

અંતે તમાસો ખલાસ થયો, ને સૌ ઘર ચાલ્યાં. આખે રસ્તે બીખાજીયા એડીયાંતો તરતનોજ જોલાળ લીધો હોય અથવા કુડું કુડું થઈ રહીને ઝોય રડી દેવાના હોય તેવું મેં લઈ ચાલતા હતા. તેઓની અતી અંદરખાંતેથી મિનીટના સતરસો ધપકારા ગણાવતી હતી !

જેમ ઘર નજદીક આવતું તેમ તેનાં પ્રમાણમાં બીખાજીયાનો ગભરાત વધ્યો જતો, તે એટલે સુધી કે રકુલનાં મકાંનની સીડી ચઢતાં તો જાણે હુમ દાર પીધો હોય તેમ તેઓના ટાંટયા લટર-પટર થયા ને ગુંઠણુ તો અકેકસે ઘેરના રમતાં હતાં !

“ડગલો કાઢીને મારા ઓરડામાં આવજો રે, દુકર,” માસ્તરે ઘરમાં જતાંને વાર બીખાજીયાને તતરાવીને કહ્યું.

અને બીખાજીયાને આજે ડગલો કાઢતાં જોડલો વાર થયો તેટલો આટલી ઉમરમાં કદી કોઈ દિવસ થયો ન હતો; પણ અતે ડગલો નીકલી રહ્યો એટલે માસ્તરના ઓરડામાં લથરતા પથરતા જ્યાં વના આલ્યુંજ નહીં.

ત્યાં માસ્તર હતો નહીં; ઓરડામાં કોઈ હતું નહીં. બીખાજીયા થોળ્યા.

તેવામાં માસ્તર આવ્યો. તે કમળખતના હાથમાં તો એક લાંબી નેતર હતી ! તે મુવાંની પાયદસ્તે નીકલેલા પાદરીના રોળથી ચાલીને અંદર આવ્યો, ને ધરમગુરનાજ તોરથી પોતાની ખાસ ખુરસીમાં બેઠો, જ્યારે બીખાજીયા એક કેદી પેરે તેની સાંમે ઉભા રહીને બીતરે ધુળ્યા કરતા હતા.

“તું ભોકોની છોકરીઓ સાથે ઘેલી ગાંડી ચીઠીપત્રીનો વેહેવાર રાખેય ?” માસ્તરે ડોલા કાઢી કહ્યું.

“નહીં, હું હા-માસ્તર છોકરીઓ નહીં, હું નહીં, હું-હું-” બીખાજીયા તોતરા બોળરા થઈ બોલોનો ખુરદો કરવા લાગ્યા.

અરે મુવારે એવણુ ઓઠાંણી ! એમાં તે શું એટલું બીહીવાનું હતું ? તરત ત્યાં તડ ને ફડ સધળી. ખરી હકીકત નેણુ ફેરવીને કહી દેતે, ને પછી તાપમાં ને તાપમાં ત્યાંથી પોતાને ઘેર જતે ! પણ એટલી હીંમત કોણુના બાપની લેવા જાય ?

તેઓનાં તોતરાબોળરા થવાથી માસ્તરનો વેહેમ વધારે મજબુત થયો.

“આએ ચીઠી બોલેબોલ્લી તારાપર છે,” માસ્તરે કહ્યું;

“ તારાં નામ નીશાંજી સાથે છે ને તું નામુકર જવાની કોશેશ કરવા જાએય ? વાંચ એ.”—ને માસ્તરે બીખાજીખાનાં આંગપર ગજવાં-માંથી તે ચીઠી કાઢી ફેંકી.

ગુંમતાં મગજે ને ધુજતા હાથો સમેત બીખાજીખાએ તે ચીઠી વાંચી લીધી. તે એક ઘેલું ગાંડું પ્યારપત્ર હતું !

“ કેમ સાહેબ ?” માસ્તરે અનકાથી પુછ્યું.

“ હા, સાહેબ,” બીખાજીખાને શું બોલવું તે નહીં આવડવાથી જો બોલાયું તે બોલ્યા.

“ હવે એ ચીઠી વિશે ને તેની લખનારી વિશે તમારું શું મત છે ?” માસ્તરે પુછ્યું.

“ ઘણુંજ ખરાબ, સાહેબ, ઘણુંજ ખરાબ !” બોલા બીખાજીખા માસ્તરની તકોર સમજ્યા વના તેઓનું મત માંગ્યું એટલે ઉસ્કેરાઈ આવી મત આપવા પડ્યા ! “એ પારસીઓમાં પેલા કેહવાતા સુધારાની મોહકાંજી છે, સાહેબ, ને જો પારસીઓ હજી એતરે ને ચોંકશે નહીં તો હજી તેઓ ઘણા પસ્તાશે. તેઓના આખા દેલાની ખરબાદી ને ધુલધાંણી થશે, ને એવી નામદુખાઉ દુકતીઓથી જરથોસ્તી શીરકાનાં ખુલ્લું નામને ઝાંખ અને એળ પોહોંચશે.”

માસ્તર તો આ ખુન્નેર્ગીની દાનાઈ—દુરઅદેશીની કાબેલ્યત-બરેલું છટાદાર બાખાંજી સાંભળી છક થઈ ગયો ! અરદેશર જેવો અબજી નાદાન કમઅકકલ પોરયો આવી દાનાઈની વાત કરે ને એવું ઝહાપણું બાશાંજી સંભળાવાની હીમત કરે એ ખ્યાલથી તે સાંમે હબકી ગયો.

“ એ જમાનાની તાસીર છે, માસ્તર,” બીખાજીખાએ માસ્તરપર પોતાનાં બાશાંજીની અસર થયેલી જોષ ધણી ખુશીથી આગલ હાંક્યું; “ મારીપર એવી એક ચીઠી આવે તેમાં મારો કસુર શું ?

એ તો તે લખાવનાં બેળમાં આયું તો આજે મારીપર ચીડી ફેંકી-કાલે વરી દીલમાં આવે તો તમારીપર ફેંકશે ! એ તો ચાલ્યું જાય ! ”

માસ્તર બીખાજીયાને ઠોકવાનાજ વિચારથી નેતર લઇને આવ્યો હતો, પણ ડોસાજીને વળી તેઓનાં કીસમતે ચારી આપી. તેઓનાં ભાષાંણથી માસ્તરને તેઓને ખાત્રીપૂર્વક તકસીરવાર ઠડાવતાં ને સજ કરતાં શંકા થઇ, ને સરકારના કાયદા પ્રમાણે તે પોતાનો વેહેમનો લાભ તે પોરયાને (?) આપવાને તેઓએ ઘટીત વિચારયું. “ હું તારાં આએ બધાં લાંબાં લાંબાં બોલવાથી કાંઇ દધાઈ જતો નથી, ” માસ્તરે કહ્યું, “ પણ આએ તારા વાંક સાર તને ખચ્ચીત સખત સજ કરવાના મારા ઠરાવ છતાં હું તુંને જતો મેલુંચ તે એટલા વાસ્તે કે એમાં તારો વાંક છેજ, ને તે છોકરીને તે એવાં લખાંણ કરવા ઉત્તેજન આપેલું છે એમ મારી ખાત્રી નથી. ”

બીખાજીયાને ખોદાયજી પાયા !

તે બચારા ડોસાજીને હવેજ પુરતી ધીરજ આવી, ને હવેજ તેવણે છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો.

પણ એ ધીરજ પામવા સાથેજ તેઓને એક બીજો ખ્યાલ થયો.

માસ્તરને પોતાપરની વીતેલી વાત કહી દેવાને આના જોવી ફરી તક ક્યારે મલે ? માસ્તર હમણાં એકલો હતો—પુરસદે હતો, તે વળી ઠંડા સ્વભાવમાં હતો, તો એથી વધારે શું જોઇએ ?

“ જાં સાહેબને પુરસદ હોય ને મને ધીરજથી સાંભળો તો હું એક ખુલાસો આપવા માંગુચ, ” બીખાજીયાએ જેમ તેમ જાંનાં પર કાબુ મેલવી ઓસકાતાં ઓસકાતાં કહ્યું.

“ હું જોઈચ કે તારે મને કાંઈ બી અગતવું કેહવું છે ખરું, ” માસ્તરે માયાથી કહ્યું; “ તું આવોચ તે દાહરનો એ રદનપાટલો

લેઈ બેઠેલો છે, એટલે બાતેનમાં કાંઈ બી જાણવાનોગ હોવું જોઈએ; પણ હાલ તો મને રોકાણ છે. રાતે જમીને તું મારા પાસ અહીં એકાંતમાં આવજે, ને તું ને શું કહેવું છે તે હું સાંભલશ.”

આ કેટલી ધીરજ ! આ કેવી ખુશાલી !!

માસ્તર હવે સાંભળશે ત્યારે તો તેઓ જરૂર કહેશે. માસ્તરને તેઓ સંભળાવવાની ધીરજમાં લાવી શક્યા એજ શું આપણા બી-ખાજીયાની નાહનીસુની ક્ષતેહ હતી ? તેઓ હવે સધળું કહેશે ને રાતની ટ્રેનમાં તો જરૂર ઘેર જવા પામવાના ને ફર પામવાના !

આએ વિચારમાં આખી દુન્યાનું સુખ આપણા બીખાજીયા માટે સમાયલું હતું. એ વિચારની ખુશીએ—તેના ખ્યાલની મોજોએ તેઓને આજેજ કરી મેલ્યા.

પ્રકરણ ૨૦ મું

“કવાળમાં હાડકું” !”

બીખાજીયા બાહર આવ્યા અને રાત પડવાની વાટ જોતા બેઠા. તેઓને ધડીઆલપર ગુસ્સો છુટવા માંડ્યો. વખત એટલો હઠીલો—એટલો ધીમો ક્યારે હતો ?

તેવણ એ પ્રમાણે બેઠેલા હતા તેટલામાં પેસુ ભેંસ—તેવણનો હરડતો શત્રુ—તેવણની પાસે આવ્યો. “બચ્યા અહી,” પેસુએ દોસ્તીના પટામણા સાહદે પુછ્યું, “એ માસ્તરને આજે રાતના જમીને તું શું કહેવાનો છે ?”

“તેમાં તારે શું છે રે ?” બીખાજીયાએ મિનન ખોધ દબને કહ્યું; “તે હસાએ ત્યારે તું લોકોની ખાંતગી વાત બારણું પછવારે બરધને સાંભરેયની ?”

“તે તો જે હોય તે, પણ એ વાત હું તુંને આજ ને આજ માસ્તરને કહી દેવા દેવશ નહીં,” પેસુએ સત્તાની ઢપછપથી કહ્યું.

“એટલે, તું કાણુ મારા જીવનો ધણી થાયજ ને તું કેહવા ને નહીં કેહેવા દે ?” બીખાજીઆ વધતા ઉશ્કેરાયા; “તું શું જાણે હું શું કેહવાનો છેલ્લે તે ?”

“હું બહુ જાણુંજ,” પેસુએ કહ્યું. “બચ્ચા, તું મને કાંઈ ખુશુ સમજેજ કે ? પણ હું તુંને સાફ કહુંજ કે હું આજ ને આજ એ વાત તુંને માસ્તરને કેહેવા નહીં દેવાનો. જરા હજી વધારે થો-જ્યાથી વધારે મળ પડશે.”

“મળ પડશે ?” બીખાજીઆએ આ દુકતો શું કેહેવા માંગતો હતો તે સમજ્યા વના કહ્યું; “મારાં કલેજાં બરીને એ પર થાય ને તમો લોકને મળ પરે ? વાહ !”

“તે જે હોય તે,” પેસુએ ઠરાવથી કહ્યું; “એ વાત તો માસ્તરને હું પોતે કેહેવાનો છેલ્લે.”

“તું ?” બીખાજીઆએ તુચ્છકારથી કહ્યું; “હું પોતે જો તે બરાબર સમજમાં આવે તેમ સમજવી નહીં શકું તો તું શું કેહવાનો ? વાસ્તે જરે એ પેસુ બેલ-પેસુ બેંસ, શું નામ બરયુંજ તારું? હું તુંને સાફ કહુંજ કે બચ્ચા મારાં કામમાં વગર કાંઈ માયું બારયુંજ તો તારી વાત તું જાણે !”

“તે વરી મારી વાત હું નહીં જાણું તો બીજો કાણુ જાણે?” પેસુએ બીખાજીઆની સુકડી ધમકડીપર પેટ બરીને હસીને કહ્યું— “પણ હં: સમાલ, સામેથી પેલું ધરણુ (માસ્તર) આવેજ—અખારા ફરી જ.”—ને પેસુ બેંસ કશાંમાં હોય નહીં તેમ ત્યાંથી ખસી ગયો.

બીખાજીઆ આ નવી નડનો બલાપો કરતા બેઠા. એ વળી

કવાળમાં હાડકું ક્યાંથી કુટી નીકળ્યું ? એ કમળખતને કાને કાંઠાં માસ્તર સાથે થયેલી વાતચીત આવી ગઈ !

પણ બીખાજીયાને તે ટેંગણુ જોટલા પોરયાની શી પરવાહ છે ? તેઓ માસ્તર પાસે રાત્રે ખાનાં પછી જશે ને ફર જશે, ને પોતાનાં વીટબજારની સઘળી વાત વીગતે કેહશે ને ફર કેહશે !

પણ માસ્તરનાં તે બાજુએથી પસાર થવા પછી પેલું કવાળ-માંનું હાડકું તો પાછું આવ્યું.

હયાં કાંઈક ખુલાસો કરવો જોઈએ. પેસુ બેંસને સ્વપને બી વધી ન હતી કે બીખાજીયા તો પોતાના કમનસીબ રોદરા રડવા માસ્તર પાસે જવાના છે. તે એમ સમજતો હતો કે જે ચાર પોરયાઓએ મલીને એકની કેસરી કીધી હતી તેની ચારી ખાવા બીખાજીયા માસ્તર પાસે જનાર છે; અને માસ્તરનો વાહલો થવા એ ચારી ખાવાનું માન ખાટવાની તેની પોતાની ઉમેદ હતી, તેથી તે બીખાજીયાને અટકાવા માગતો હતો.

“પણ હું તુંને કેહુંય કે તું મને નથી અટકાવી શકવાનો,” બીખાજીયાએ ધીરજ ખોઈ દબને કહ્યું.

“હવે ત્યારે તમે મરવાજ માંગોય ?” પેસુ બેંસે બીખાજીયાની મુંડી તેના હાથમાં હોય તે ઢપથી કાંઈ ખાત્રીથી કહ્યું.

“એટલે ?” બીખાજીયાએ શકમંદ થઈ પુછ્યું.

“એટલે એમ કે તારી મુંડી મારા હાથમાં છે,” પેસુએ કહ્યું.

“માસ્તરે આજે જે દુકતીની ચીઠી પકરી તે દુકતીને તું ચોરખ-તોજ નથી એમ તેં કાને હાથ મુક્યા ને તું બચી ગીયો, પણ તેં એ ચીઠી લખીતી, અને માકુ એન પાસે તેનાપર મોકલાવીતી તે માકુએ તેને આપવાને બદલે મને આપેલી છે ! જો આએ.”—અને, ખરેખર, બીખાજીયાએ જોયું કે તેના હાથમાં તેઓના લુચ્છ દુકતા અદીને

હાથની અને તેનીજ સહીની એક ચીઠી તેજ દુકતીને નામની હતી !
આ નવું વાદળ હતું !

“એ ચીઠી હું માસ્તરની આગલ મુકશ,” પેસુ બેંસે કહ્યું.
“જો તું માસ્તરને આજ ને આજ બધું કહી દેવાની મારા સાથ
બોંહસ કરશે તો હું એ ચીઠી તે ધરણને આપશ, ને પછી તારો
રકાસ જોવાની અમોને મળા છે.”

“જા, બચ્ચા, તારેથી થાય તે કરજે,” બીખાજીઆએ તદન
છેડાઈ પડીને—છેક છેલ્લે પાટલે ખેસીને કહ્યું.

“ઠીક છે ત્યારે જોઈશું કે કાણ જીતેય તે,” પેસુએ ઠંડે
કબેજે કહ્યું,—ને તે તે વખતે વાત વધારવા ખુશી ન હોવાથી ત્યાંથી
ખસી ગયો.

તે પછી રાત પડવા આવી ને પેસુ બેંસ ને બીખાજીઆ
એકેકપર છુપી અને ખારીક જીસ્તેજો રાખવા લાગ્યા. દરેકને ફકર
હતી કે રખેને પેલો પેહેલો માસ્તર પાસ ધુસી જાય ! તેવામાં
માસ્તર પેસુ બેંસ પાસ આવ્યો, ને કહ્યું, “લે પેસુ, આજે હમ-
કરો છે તે આજે પાવલાતું સુખર અગીઆરીમાં આપી આવ.”

બીખાજીઆને આ સુખન સાંભળતાં બેહદ ધીરજ આવી, ને
પેસુ બેંસતું મોં ઉતરી ગયું. પેસુ બેંસે ખતાવેલી ધમકીથી સઘળા
ધાંન બગડવાની વકી રાખી નાહિમેદ હાલે અને ગુસ્સાથી ઉકળતી
છતીએ બીખાજીઆ બેઠેલા હતા, તેવામાં તે કવાબમાં હાડકું દુર
થવાની આ નહીં ધારેલી તક મલવાથી તેઓ ખુશ ખુશ થઈ ગયા.

પણ પેસુ બેંસ કાચો ન હતો. “સાહેબ, હું સાચે અદીને
બેઈ જોઈ ?” તેણે કાંગલો થઈને રળ માંગી.

“અરે નહીં, નહીં, માસ્તર,” બીખાજીઆએ ચમકી ઉઠી

ધુમ પાડી, “મારે જવું નથી—મારો તો જીવ બગરેચ—માથું દુઃખેચ—મને તાપ આવેચ—પેટમાં દુઃખેચ.”

“ઠીક છે ત્યારે તું એકલો જ,” માસ્તરે પેસુને કહ્યું—“અને, અહીં, તું મને કાંઈ કેહવાનો છેની?”

“હાજી સાહેબ,” બીખાજીબાએ ઉલટમંદ થઈને કહ્યું—“કે જ્યારે પેસુ બેંસનાં પેટમાં કુતરાં બીલાડાં દોડતાં હતાં!

“ઠીક છે ત્યારે, હું અરધો કલાક બાહેર જઈ આવું પછી તું આવજો મારી પાસે,” માસ્તરે કહ્યું.

હવે વળી પેસુ બેંસને ધીરજ આવી. અરધા કલાકમાં તો તે બી પાછો ફરશે!

બીખાજીબાની ઉલટ પાછી મરી ગઈ, તોપણ તેવણ છેક નાઉમેદ ન થયા હતા. માસ્તરના અને પેસુ બેંસના જવા પછી તેઓ માસ્તરને પોતાની કાંઠાંણી માન્યામાં આવે તેમ કેહવાની તૈયારી કરવા બેઠા. તેઓએ જોયું કે તેઓની વાત એવી હસવા જેવી છે કે અક્કલમાં ઉતરવીજ મુશ્કેલ છે, ને તેથી શરૂઆતમાં તેઓ ગભરાઈને તોતરા બોખરા થઈ જશે તો વળી તક જતી રેહશે. એટલાવાસ્તે તેઓએ એક વાક્ય સ્લેટપર ઘડી કાઢ્યું, ને માસ્તર આગલ જતાંને વાર તે પેહેલાં બપકામાં બોલી જવા મેંને ગોખવા માંડ્યું. પેહલું વાક્ય જો અસરકારક ને છટાદાર હશે તો માસ્તર બધું બાકીતું જરૂર સાંભળશે એવો તેઓનો ખ્યાલ હતો. તે વાક્ય નીચે મુજબ હતું:—

“તમે માનશો નહીં, માસ્તર સાહેબ, પણ કુન્યામાં નહીં મનાય એવા અચ્ચુચ એાચબાના એતેકાંકો હજારો વખત હજારો થાય છે, અને મારા બાપમાં બનેલા અકસમાતનો એાચબો તમેને અચરતીમાં મરક કરી નાંખશે—અબજબીમાં દાટી નાખશે, ને તમારાં રૂવેરૂં ઉભાં કરી તમેને પાણી કરતાં પાતલા ખનાવી રેશે.”

આ તેવણું ધડી કાઢેલું ફક્ક અસરકારક વાક્ય હતું, જે તેઓએ હજારો છોકાછોકના સુધારા વધારા ને ઘટાડા પછી તૈયાર કરીધું હતું, અને હવે પેસુ બેંસની આગમ્ય માસ્તર આવી જ્ય એવી અંતકરણની દુવા ચાહતાં તેઓ એ તોફા વાક્ય મોંઢે ગોખતા બેઠેલા છે.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

કવાળમાં હાડકાંએ કીધેલું કારજ.

અંતે તે વાક્ય મોંઢે થઈ રહ્યું, અને માસ્તરે જે અરધા કલાકમાં પાછો ફરવાની અવધ આપી હતી તે અરધો કલાક બી આખર થવા આવ્યો, પણ તેનું આવવાનું ઠેકાણું લાગ્યું નહીં એ બીખાળ્યાનો મોટો અફસોસ થઈ પડ્યો. તેવણુ ધાસ્તીથી ધુજતા હતા કે રૂબેને કમખખત પેસુ બેંસ જે માસ્તરના હોકમ મુજબ અગ્યારીમાં હમકારાનું સુખડ આપવા ગયો હતો તે પેહેલો પાછો ફરે, અને આવીને સઘળો ધાન બગાડે; ને તેથી થતી અધીરતાની ચીંતામાં તેઓ પોતાની જગ્યા ઉપર તહરેવાર અકરવકરો કરતા બેઠા હતા.

બીખાળ્યા એ પ્રમાણે જોનારને નહીં અદેખાઈ ઉપજી શકે એવી મગજની સુખી હાલતમાં બેઠેલા હતા, તેવામાં માકુ ચેન આવીને પટામણી ઢપે તેવણનાં પાસાંમાં ગોઠવાયો. “દોસ્ત અદી,” તેણે કાંઈક ગભરાયલે અવાજે પુછ્યું, “એ તું આજે હમણાં માસ્તરને શું કેહવાનો છે ?”

“હે, વરી આએ કમખખત અધુરો ઉતો !” બીખાળ્યા અરધું મોટે—અરધું મનસે બરબડયા, અને પછી ડોલા કાઢી પ્રગટ ધીકકારથી તેની બણી જોઈ કહ્યું, “કેમ વાઈ, મુરખી, તમોને બી કંઈ માસ્તર સાથે હું વાત કરું તેની સાંબે વાધો છે ખરો કે ?”

“વરી મારી સાથે છીકી પરચો કે, દોસ્ત ?” માકુ ચેને બીખાળ્યાને પટાવી-પસવારીને કહ્યું. “હું જાણુંએ કે હું તારા સાથે તે દહારે રાતે સુવાના ઝોરખમાં ધણો આરો ચાલ્યો, પણ મને માંદ કર, મારા સમ !”

“ચાલો, એ બી અક્કલની વાત છે,” બીખાળ્યાએ ટકોર ચલાવી, “પણ પછી ?”

“મારી સાથે આજે એમ કાંચ કરેચ, અદી ?” માકુ ચેને કાંગલોકુંગલો થઇને કહ્યું, “હું શું તુંને ચાહતો નથી ?”

“અરે લે ! ખરાં દીલથી, જીરો જાનથી, મારા દોસ્ત !” બીખાળ્યાએ આજે ટકોરની લેહેરમાં પોતાના ટીકાના ચોખા જરી રાખ્યા; “તારા પ્યારનું તો પુછવુંજ શું ? તે દહારે મારો માંસરો બાંધ્યોતો ત્યારે મારા ટાંટયા પકરનાર તો તું, પેદાનમાં બધાઓએ મલીને મને મેથી ઝીલાવી ત્યારે ધમાધમ ધુમ મલીદમાં આગેવાન હાથ તો તારો, તો પછી તારો મારાપર પ્યાર નથી એમ કોણ કમ-બખત કેહવાનો ?”

“હા, પણ ત્યારે તેનો ખાર લઇને તું આજે મારી ચારીજ ખાવાનો કેની ?” માકુએ કહ્યું, “જો બચ્યા, તું મને આજે વખત બચાવી લે, ને પછી હું તારો ધણોજ દોસ્ત થવશ. પછી કોઇ તુંને બેજર કરવા આવશે તો હું તારા તરફથી તેનાં હારકાં ભાંજ નાખશ.”

“તારી એ દીલસોજી તુંનેજ મુખારક,” બીખાળ્યાએ કહ્યું, “પણ જા બાપુ, તું ગબરાયા ના કર અમથો; હું કાંઇ તારી ચારી ચારી ખાવાનો નથી.”

“ખરેખર ?” માકુએ ધણી ઉલટમાં આવી કહ્યું. “ખરું કેહેચ, દોસ્ત ? સોગન ખા !”

“હવે જા બાપુ, ખોદાને વારતે જા,” બીખાજીખાએ તદ્દન કંટાળીને કહ્યું, “હું કેહુંય તેમાં ફેર નહીં પડે. હું તો મારે લગતીજ એક વાત કેહવાનો છેલ્લું.”

માકુ ચેનની છાતીપરથી એથી એક મોટો ભાર ઉંચકાયો, ને તે હરખના કુદકા મારતો ત્યાંથી ઉઠી ગયો. હવે ચકુલમાં આગની ધુમ પેરે પોરયાઓમાં વાત ફેલાઈ કે અઢી આજે ભારતરની આગલ કોઈ એક જણની ચારી ખાવાનો છે, ને તેથી દરેક જણ પોતે પોતાને પોતાનાં મનમાં તે ‘એક જણ’ ઠોકી બેસાડતો હતો ને ગભરાયા કરતો હતો. દરેકે કાંઈ ને કાંઈ વાંક તો કરેલોજ, એટલે સૌ પોતે તે ‘એક જણ’ને લગતી ટોપી પેહેડી લેતા ને ગભરાતા !

એનું પરીણામ એ થયું કે જોવા માકુચેન બીખાજીખા પાસથી ઉઠ્યો કે કાઉ કાકરી આવીને પટાવા બેઠો, ને બીખાજીખાએ તેને જેમ તેમ ધીરજ આપીને ઉઠાડ્યો, કે મંચુ માકરી આવીને બેઠો. ટુંકમાં, બચારા બીખાજીખાની ધીરજ તમામ ખપી ગઈ ત્યાં સુધી એક પછી એક સઘળા છોકરાઓનું ડેપ્યુટેશન આપણા બુનેર્ગ બીખાજીખા આગલ આવી ગયું.

પણ વળી કોઈ તો તહરેવાર બેટ સોગાદોથી બી બીખાજીખાને મનાવા આવ્યા હતા. કોઈ કોચરાનાં સાલની ધસાયલી કીટાયલી બાંગેલાં પાણીની એકાદ છરી, તો કોઈ ચાર પાંચ પેનના ટુકડાનો એક ઢગલો, તો કોઈ પંચોતેર કટકાની એકાદ સુખડપેન છત્યાદી છત્યાદી જેને જેવું સુજ્યું ને અક્લમાં આવ્યું તેવું લેખને બીખાજીખાને પટાવી લેવા આવ્યા !

આ લશ્ચકરનાં લશ્ચકરને તેઓની ‘કીમતી બેટ સોગાદો હેસાન સાથે ના પાડી’ પટાવી સમજાવી ધીરજ આપી પાછાં કાઢતાં આપણા ડેસાજી બીખાજીખાને જીવપર આવ્યું—બધકે જીવનેજ

પુછવું પડ્યું, અને એ ગરબડગોટામાં બીજો અરથો કલાક વહી ગયો, તોબી નહીં માસ્તર કે નહીં પેસુ બેંસ પાછા આવ્યા ! રખે માસ્તરને કોઈ સતયાનાસગીયો જમવા રોકે કે રાખે !

પણ નહીં. અંતે માસ્તરનો સાહાદ આગલા ખંડમાં સંભળાયો, ને તે બીખાજીયાએ જોયું કે પાધરો પોતાના ઝોરડામાં ડગલો પાધડી કાઢવા ચાલ્યો. ત્યાંથી પાછો ફરતાં તેને ઝાઝો વખત લાગ્યો નહીં, જોકે બીખાજીયાને તો તે ચાર પાંચ મિનીટ બી ચાર પાંચ જમાના જેવીજ લાગી. તે પછી તે છોકરાઓના ઝોરડામાં આવ્યો, બીખાજીયાને જોઈ કાઢ્યા, ને તુરત “ ચાલ, અદી, આવ હવે, તારે મને શું કેહેવું છે ? ” કરી તે બીખાજીયાને પોતા પછવાડે પોતાના ખાનગી ઝોરડામાં લઈ ગયો.

બીખાજીયાના ટાંટયા હયાં પાછા લટરપટર થઈ ગયા !

આ કટોકટ અગતની પલેજ તેવણનાં માથાંમાં કાંઈ ગભરાટનો ઘોંટાલો પાછો સર થયો, અને પેલાં મોંઢે ગોખેલાં વાક્યના બોલોની અથડાઅથડી થવા લાગી.

માસ્તર જમને પુરતી પુરસદની ઢપે “ છઝી ચૅર ” પર લાંબો થયો, અને પોતાના હાથમાં હાથ મેલવીને બીખાજીયાને એક ‘ ચલાવ ! ’ ફરમાવ્યું.

પણ બીખાજીયાનો અવાજ તેવણનાં ઘાંટાંમાં ગુંગલાઈ ગયો. તેવણના ટાંટયા ધ્રુજવા લાગ્યા, ને હોઠ ફફડવા લાગ્યા.

આથી તેવણે બેસવા માંગ્યું, ને માસ્તરે હીંમત આપીને બેસાડ્યા. “ કાંઈ નહીં, બેસ,” માસ્તરે ધીરજ આપી; “મને હમણું પુરતી પુરસદ છે. ગભરા ના, ધીરજથી મને કેહે કે એ શું બનાવ છે.”

પણ માસ્તરે ધીરજની વાત કરી ત્યારે બીખાજીયાને તો

હતાવલની એવડી અગત જણાઈ. દરેક પલે હવે પેલા પેસુ ભેંસની આવી પુગવાની વધી હતી. તે જો આવ્યો તો કમખખતીના પારા-વાર, ને ત્યારે ? ત્યારે તો જેમ બને એમ જલદી સઘળી વાત કહી-ને પુરી કરી દેવાની અવસય જરૂર હતી ?

પણ ક્યાં શરૂ કરવું ને પેહેલું શું બોલવું તેજ તેવણુ બચા-રને યાદ આવી શક્યું નહીં, તોખી અંતે તેવણે જેમ તેમ માંડ્યું : “ માસ્તર,” તેવણે કહ્યું, “ આએ દુન્યામાં—આએ દુન્યામાં—આએ દુન્યામાં—”

“ તું હજી ગભરાયા કરેય, છોકરા,” માસ્તરે ખરેખરી અ-ચરતીથી કહ્યું; “ તુને છે શું ? જરા જીવ ઠેકાંણે રાખ ને જે હોય તે કહી દે—મારો અરથો કલાક તો એમજ જતો રહ્યો.”

“ હવે કેહુંય, માસ્તર, હવે હતાવલથી કેહુંય,” બીખાજીયા જેમ વધતી હતાવલની વાત કરતાં તેમ વધતા શુંચવાતા ! “ અસલ વાત એમ છે, માસ્તર સાહેબ—”

હયાં માસ્તરે અલગું બંધ કરેલું તે ઝોરડાનું બારણું બાહેરથી ચોકાયું, ને “ સાહેબ, માસ્તર સાહેબ,” કરી પેટમાં કલેજ નહીં હોય તેમ પેસુ ભેંસે બાહેરથી ધીમે અવાજે સાહાદ માર્યો.

બીખાજીયા ચમકી ઉઠ્યા.

“ માસ્તર,” તેવણે જીવ કાઢી નાખ્યો, “ માસ્તર એ ચંડ-લને તમે અંદર ના આવવા દેતા; એ મારો ધાંણુ બગારશે. એ હુચ્ચાને હાંકી કાઢે—લાત મારીને હાંકી કાઢશે.”

“ હું નાજ કેહેવા જતોતો કે હું કામમાં છેલ્લે વાસ્તે પછી આવજે,” માસ્તરે કહ્યું, “ પણ આએ તારા બેહદ ગભરાતપરથી જણાયય કે તારી કાંઈ મોટી તકસીર છે ને તે તું છુપાવા માંગેય,

વાસ્તે મારે એને હવે તો અંદર તેડવોજ જોઈએ. પેસુ, અંદર આવ.”

પેસુ બેંસ મનમાં ફોતેહની મગફરીથી મલકતો પણ બાહરથી માસ્તર આમલ બકરાં જેવો—બચારાનાં માથાંમાં આંગલી નહીં ખુચે તેવો—અંદર આવ્યો, ને બીખાજ્યા મુરડાં જેવા થઈ ગયા.

“કેમ ?” માસ્તરે પેસુ અંદર આવ્યા પછી પુછ્યું.

“સાહેબ, આએ અદીએ તમેને કાંઈ કહ્યું વાઈ ?” પેસુએ પુછ્યું.

“નહીં, હજી તો કેહવાનો છે; કેમ વાઈ ?”

“ત્યારે, સાહેબ, એનો ધણો મોટો વાંક છે,” પેસુએ કહ્યું; “એણે તમે સાહેબને ઠગ્યાય.”

“તું જુઠો છે, હુતરા, કુતરા,” બીખાજ્યા પોતે પોતાને બુલી જઈ હવે ધીરજ નહીં રહી શકવાથી પેસુનાં આંગપર ધસ્યા.

પણ માસ્તરનો એકજ ગગડાત તેવણુની સુધ્ધ ઠેકાંણે લાવી તેવણુની જગ્યાપર તેવણુને પાછા નીસોસ બેસાડવા બસ હતો, ને ત્યાર પછી પેસુ બેંસે સધળી વાત માંડીને કહી, ને વળી વચ્ચલાંમાં સાંમે પેલો કાગળ બતાવ્યો.

હવે તમામ રંગ બદલાયો. કમબખ્ત અદીતું પાપ બચારા બીખાજ્યાને હયાં બી—હમણાં બી નડ્યું.

માસ્તર ગુસ્સાથી ઘેલો થઈ ગયો.

તેણે પેસુને સાંભળી લીધો—બીખાજ્યાની તે કેહેવાતા વાંકની શાહદત—પેલું એક કાગળ તે બી વાંચી લીધું, ને પછી આરઘમાંથી પેસુને પેહલાં બાહર કાઢ્યો. તે પછી તેણે બીખાજ્યાનો ‘હથો’ લીધો.

“હુઆ, ઠગારા, ખરાબ દુકતા,” તેણે પાર વનાના ગુસ્સાથી કહ્યું, “તારી ઠગાઈથી મારી અકક્કા હેરત રહેય. તું કેવો સાધુ થયો તે હવે હું ખરાબર જોઈ શકુંય. એવા ભારી વાંકની શું સળ કરવી જોઈએ તે હું સમજી શકતો નથી. તુને બાંધીને જર-બંધ માર માર્યો હોય તો તે બી પુરતું નથી.”

‘નખખોદગીયો ફાંસીયાંસી દેશે કે કમ ?’ બીખાજીઆ મનમાં ગભરાયા.

“હા,” માસ્તરે દમ ખાઈને જોસ્સામાં પાછું ચલાવ્યું, “એવા તારા જેવા એક બદમાશ દુકતાથી મારી આખી રકુલ બગરશે, ને તેનો વેહેલો અટકાવ કરવાની મારી પેહેલી ફરજ છે. તેથી મને નુક્સાન જશે ને તારા લાયકીવાલા બુજોર્ગ બાવાનું દીલ દુઃખાશે તો તે સૌ બરબાદનમ, પણ હવે હું તુંને મારી રકુલમાં રાખવાનો નથી.”

“નહીં?” બીખાજીઆએ કુદકો મારી ઉઠતી ઉઠી પુછ્યું.

“નહીં; તારા જેવા ઠગારા ઢોંગી દુકતાને ગમે એટલી સળ કરે તેથી બી તું શોખ બેશરમ કાંઈ સુધરવાનો નથી,” માસ્તરે કહ્યું, “વાસ્તે હું ઠરાવ કરુંય કે આવતી કાલે અહીંથી હું તુંને તારે ઘેર મોકલી દેવશ. આજે હમણાંજ કાઢરી મુકતે, પણ હવે ત્રેનને ફક્ત દસ મીનીટ છે તેટલાં પોહોંચી નહીં વરાશે. હું આજે રાત્રે તારાં બાપપર એક લંબાણુ ખુલાસાનું લખી રાખશ ને સહવારના સાત વાગ્યાની ટ્રેનમાં હું પોતે જાતે આવી ટીકીટ કરાવીને તુંને મોકલી આપશ કે એવા એક ખરાબ છોકરાનાં મારે ત્યાંથી જવાથી મારી રકુલ પાક થઈ જાય.”

અને માસ્તરે બ્યારે આ બોલતો હતો ત્યારે બીખાજીઆને બીતરે જે ચાલુ હજારોહજાર ગીલગીલ્યાંની ખુશાલી પેદા થતી તે વચ્ચે-

વવાની કોઈ કલમમાં તાકાત નથી—અને તોખી રખે હવે માસ્તર આ પોતાનો નેક વિચાર ફેરવે તેથી બીજાજીમાં જાણે એ સજને ઘણી માહાબારત સજ સમજતા હોય તેમ—અમોને લખતાં બીજરમ આવેછે કે—મોંનાપર ઢોંગથી ખેડ હાથ ઢાંકી નાધલાં બુચાંની માફક મોટે મોટે રડવા પડ્યા !!

“ તું ગમે એટલો રર, ” માસ્તરે તેથી પાછું ચલાવ્યું, “ પણ હવે હું મારો વિચાર ફેરવવાનો નથી. તું મારા બીજા સારા છોકરાઓને બીજગારશે, તેથી આજે રાતવાસો તું મારાં ઘેરમાં રહે ત્યારે બીજું તુંને તેઓ સાથે ભેટાવા નથી દેવાનો. તારે વાસ્તે ચાલમાંના પેલા અઢાલેલા ઓરડામાં એક કોચ મુકવામાં આવશે, ને ત્યાં તું એખસો ઘોંટાળે, જ્યાંથી સહવારના તુંને સ્ટેશનપર લઈ જઈ ટીકીટ કરાવી હું પોતે ટ્રેનમાં ચઢરાવી આવશ—હવે કાલું કર મારી સાંખેથી ! ”—અને બેહેલીગુરદા બીજાજીમાં મોટે મોટે સાહદે રડતા રડતા ઓરડામાંથી બાહાર ગયા.

પણ તેવણનાં મનમાં તો માસ્તરે તેવણને કરેલી સજથી કેવા ધી મદીલા હતા તે વાંચનારને વીગતે સમજાવવા જરૂર નથી. તેવણનો હરખ તેવણની છાતીમાં માયો સમાયો જતો ન હતો. તેવણ કાલે આખાદ ધર જશે એ વાત તેવણની અકલ્પ કબુલ નહીં કરે એવી હતી, ને તોખી હવે તે કેટલી બધી ખરી હતી ! એ ખુશાલીના ખ્યાલમાં તેઓ પોતાની સધળી વીપત વીસરી ગયા. પેસુ ભેંસપર પેહેલાં તેઓ એવા બીજવાયા હતા કે તેને જીવતો ફાડી ખાય, પણ હવે તો ઓર પેસુ ભેંસપર ગોયા મરી શીટવા જેવું થયું હતું, કેમકે તેણે કરેલી યુગલીથીજ વગર મેહેનતે બીજાજીમાં ઘેર જતા હતા ! જે તેવણે પોતાની કાંઠાણીની વાત માસ્તરને કહી હોતે તો તે તે હસી કાઢતે—માનતેજ નહીં, ને હરકાટીને કાઢી મુકતે, પણ આ તો જે મક્કસદ સર તે બેઠુંદી વાત

તેને કેહેવાની હતી તેજ મકસદ આખા વગર મેહેનતે બર આવી ગઇ એ શું આપણા કમનસીબ બીખાજીયાને માટે જેવી તેવી ખુશાલીની વાત હતી ? તેઓ હવે હીંમતથી—કાંઈના ડર કે દરકાર વગર—ઘેર પોહોંચી અદીને ચાંધ ને બેહોરમત કરી શકશે એ શું નાહનો સુનો સંતોષ હતો ?

અને તેથી જ્યારે સુવાના ટાઇમે બીખાજીયા પોતાના સુખદાયક ઓરડામાં એકલા પડ્યા—ચીખાવલા ચેડા દુકતાઓની મસ્તીથી બી મોકલા ને વેગલા તેઓ માસ્તરે તેવણુ સાર ખાસ તૈયાર કરાવેલા અલાહેદા ઓરડામાં એકલા પડ્યા, ત્યારે તેઓની ખુશાલી ખચ્ચીત જોવાજોગ હતી. તેઓ બારણું અંદરથી ખંધ કરી તમામ ફત્તેહની ખુશાલીને હવે બેઅખત્યાર રસ્તો આપતા હતા. તેઓ એવાં ચેડા થઇ ગયા હતા કે પોતાની બુજેર્ગી, પોતાનો ગંભીર મરતબો ને સરેસ્તાનો ચરસો વટીક જીલી ગયા, અને એ ખુશીના ખ્યાલના બારે હરખમાં ને હરખમાં કોયપરથી બોંયપર ને બોંયપરથી કોયપર એક દસ વરસના બુચાની પેઠે ધમાધમ કુદકા જીસકા મારવા પડ્યા !

અકરાણુ રર મું.

નવી નાસીપાસી !

બીજી સહવારે બીખાજીયા ઉંઘમાંથી બેદાર થયા ત્યારે તેમને મધ રાત્રે માસ્તરે હાંકી કાઢવાની આપેલી ધમકી યાદ આવી, અને તેઓ રાતે જોમ તે ખ્યાલની ખુશાલી વચ્ચે નાચી કુદીને સુતા હતા તેવાજ નાચતા કુદતા હરખબેર હઠીને તેઓ તુરત ઉભા થયા. તેઓ ધારતા હતા કે હવે તેઓ હીંમતથી આજે બપોર સુધીમાં તો ઘેર પોહોંચી જશે, અને ત્યારે અદીને એટલું ચાંધ લાગશે—તેવણુને પાછા ફરેલા જોઇ તેવણુની કુનેહ ને કાબેલ્યતથી અદી દંગ થઇ જતાં એટલો

ગભરાઇ જશે કે તેના પાસે પેલો પથરો પડાવી લઇને સઘળું પાછું અસલ પેરે સમાધાન કરવાનું તેવણુને ધણુંજ સેહેવ થઈ પડશે. જો તેમ થયું ને અડી પાછો તેનાં અસલ ને અવલ રૂપમાં ફેરવાયો તો બીખાળ્યા તેને શું સળ કરશે તે કેહવાને અમો અશક્ત છીએ. બાળે વખત એ બચારા આપણમાં ફસી પડેલા ડોસાળને તે નારવા દુકતાપર એવો ખાર આવતો હતો કે હાથમાં આવે તો પકડીને તેઓ તેની મુંડીજ મરડી મેલે; વાસ્તે બાળે ધરે ગયા પછી તેઓ તેને કેવી સળ કરશે તે તો હવે હજી જોવાનું રહ્યું છે.

તેવણુને ધર ગયા પછી કેટલુંક બધું કરવાનું છે ! પેહેલાં તો તે ઘેરનોજ ટાલો સુધારવાનો છે. ત્યાં ખાનાખરાબીની જે ધમાલ ચાલતી હતી તે અટકાવીને ઘેર આગલના જેવું આબરુદાર ને શાંત કરવાનું હતું; તેઓની ઑશીસ જે હાથથી ગઈ હતી, ને જેનો પાયો ધસી પણ ચુક્યો હતો તેને બી પાછી ઠેકાણે લાવી મેલવાનું હતું !

એ સઘળા વિચારોના વમલમાં વિંટલાયલા બીખાળ્યા ઉઠ્યા, દાતણપાણી કીધું, ને તૈયાર થવા લાગ્યા, અને એ પ્રમાણે છેલ્લે ન્યારે તેઓ પોતાના નાધલા પગનાં નાધલાં બુટની વાંકા વલી દોરી બાંધતા હતા તેટલાંમાં માસ્તર રાતના જેવાજ ગંભીર ઠોરથી તે ઓરડામાં આવ્યો.

બીખાળ્યાએ જોયું કે માસ્તર હવે નકકી ઠરાવ કરી ચુક્યો છે એટલે તો તે બાળે અહીંથી તેવણુને મોકલી આપ્યા વના રહેવાનોજ નથી, ત્યારે દેખાવને ખાતર જરાતરા ગ્રહયા થવુંજ જોઈએ; નહીં તો માસ્તરને વેહેમ પડી જશે તો તે કદાચ પોતાનો એ મુબારક વિચાર ફેરવી નાખશે. એ ઉપરથી જેવો માસ્તર ઓરડામાં આવ્યો કે બીખાળ્યા પોતાનાં બુટની સ્ત્રીંગ બાંધવાનું કામ પડતું મેલીને

તેના પાસ દોડી ગયા, ને તે— ઠગારા ડાસાજી— એક બુચારી કાંતી ઢોંગથી રડી દધ ઝાલ્યા થવા બોલ્યા, “ માસ્તર, જોવ, જોવ મને માફ કરો; મને સ્કુલમાંથી કાઢરી ના મેલોઃ ઘેરમાં બાવા મને ઘણું મારસે. તમારે પગે લાગું, એટલો મારો વાંક માંફ કરો; ફરીથી કબી એવું નહીં કરશ. ”—અને બીખાજીબાનું એ ઝાલપણુ તેઓનેજ ભારી પડી ગયું! તેઓના ઢાંટયા તેઓએ જાણીબુજીને—હાથે કરીને પોતે પોતાનાંજ ગલાંમાં આલવ્યા !

માસ્તરપર બીખાજીબાની આ ટુંક પણ અસરકારક કાકલુદીની તેઓ ધારતા હતા તેથી ઉલટીજ અસર થઈ

“ રાત્રે મેં તુંને હાંકી કાઢારવાનો ઠગાવ કીધો, ” માસ્તરે હવે દુખ્ખળાથી કહ્યું, “ ત્યાર પછી ઘણાં જણ તારા તરફથી વચ્ચે પરયાં છે. હમાબાઈ અને દીતુ (માસ્તરની ઘણીઆણી ને દીકરી) એ બી મને ઘણું સમજાવ્યું, પણ મેં કોઈનું કાંઈ માન્યું નહીં હતું, ને હું હમણાં તુંને અહીંથી લેઈ જવાજ આવ્યો હતો, પણ જ્યારે હું તુંને પોતાને એટલો બધો પશોમાન થતો ને પસ્તાતો જોઉંચ, ત્યારે હવે તુંને માફ કરી એ બધાંની કાકલુદીપર ધ્યાન આપવાની હું મારી ફરજ સમજુંચ.”

અને બીખાજીમા માસ્તરનો આ નવો ઠગાવ સાંભળી એટલા આજેજ થઈ ગયા—નવેસરની જખમાવનારી આ નાસીપાસીથી એટલા બધા દુઃખી થઈ ગયા કે તેઓ જેસુધ્ધ થઈને પુટી નહીં પડ્યા એજ એક અચરતી હતી !

“ જ્યારે તું પસ્તાએચ, ”—માસ્તરે આપણા કમનસીબ બીખાજીબાનો ગભરાત જોયા વના જરા થોખીને પાછું ચલાવ્યું, “ ત્યારે હવે હું તુંને કાઢરી નથી મુકતો; પણ તોખી તારો છેલ્લો વાંક એવી ફીસમનો છે કે જે સજા વગર તો નહીંજ પસાર થવા દેવો

જોઈએ. એટલાવાસ્તે આજે હું તુંને બર કલાસમાં એક દળન ફટકા મારવાની સળ કરશ, ને કાહરી મુકવાની સૌથી સખખત સળ કરવાનું માફ ને મોકુફ કરશ. જોઈએ વારું હજી બી તું સુધરેય કે નહીં.”—ને માસ્તર આવ્યો હતો તેવાજ રોખથી હવે ત્યાંથી ચાલી ગયો.

બીખાજીખા ખુરસીમાં બેસી પડ્યા—ફસડાઈ પડ્યા ! તેઓ વળી બલતા બલાપાનાં આંસુએ રડવા લાગ્યા. તેઓ પોતે પોતાનીજ નાદાંન્યતથી ગહપણુ લગાવા જવાથી આવે ફેજે પોંદોંચ્યા હતા તે ઉપર તેઓને એવો જલેમ અફસોસ ને પસ્તાવો થયો કે જાણે દેવાલસે માથું અફાલી જીવપર કરે !

માસ્તરે કહ્યું તે ખરું હતું. બીખાજીખાપર મેહેરબાંની કરતાં હોય તેમ હમાયજી, દીનુ ને બીજા છોકરાઓ તેમને કાઢી નહીં મુકવા માસ્તરને ગઈ રાત્રે વીણવી ચુક્યાં હતાં, પણ ત્યારે તે એકનો બે નહીં થયો હતો, જ્યારે હવે ફક્ત બીખાજીખાનીજ કાકલુદીથી તેનું મન પીગદ્યું હતું. એ પ્રમાણે ગરીબ બચારા બીખાજીખા પાછા મરવા પડ્યા તેમાં તેવણનાં અમાર્યાં નસીબનોજ વાંક કેની ?

“એ મને દળણુ ફટકા મારશે !” બીખાજીખા દધાઈ વધાઈને વિચાર કરતા બેઠા; “કમબખત છ ફટકા મારશે તેટલાંજ હાથ તો લોહીછટ થવાનો ! છટ, એ નામોસી—એ હીણપસ્તીને હું કંઈ તાબે થવાનો નથી. હું સાંખો થવશ એટલે કદાચ ત્યારે એ હેમક મને કાહરી મુકશે. નીચાલોમાં હેવાંન્યત કીસમે છોકરાઓને ફટકાવામાં આવે તેની હું અવલથીજ સાંખે છેડું. એ ધાતકીપણું વિશે પ્રાંણીઓપર થતું ધાટકીપણું અટકવાને ઉભી થયલી મંડલીના સેફ્ટરી પર હું લખી વારશ, ને ટાઈમ્સ ને કોનીકલમાં ચરચાપત્રે મારફતે મોટા ઘોંઘાટ મચાવી નિચાલોમાંની એ નાબેશીને હું દુર કરાવશ.”

એ અનુભવનું પરીણામ હતું ! બીખાળખા જ્યારે કરારથી પોહોળા થઇને પોતાની ઇઝીઝરમાં સુઈ રહેતા હતા, ને દાદી પસ-
વરયા કરતા અથવા આઇસપાણી સીપ કરયા કરતા હતા ત્યારે તેમને એવો દયાહુ ખ્યાલ કદી થયો ન હતો; ત્યારે તો સાંભા તેઓ અદીને ‘ખુબ ફટકાવીને સખત સળ કરીને સુધારવા’ માસ્ત-
રને દમપર દમ લખતા હતા, ને હવે આજે પોતાપર આવી પડ-
વાનો સમો આવ્યો ત્યારે તેઓ લાયક ઠેકાણે ઘોંઘાટ મચાવી નેતરનો ઉપ્યોગ નિશ્ચળોમાંથી દુર કરાવા તૈયાર થયા ! એ પથ્થરના પ્રતાપ છે !

પ્રકરણ ૨૩ મું.

નાસ્તો.

બીખાળખાને માસ્તરે હોકમ કહેવાડ્યો કે સળ કરવાનો વખત થશે ને રકુલ ખેસશે એટલે તેડું આવે ત્યારે તેણે હેઠે આવવું; ત્યાં-
વેર નીચે નાસ્તાપર ખી નહીં આવવું ! નાસ્તો તેને માટે ઉપર મોક-
લવામાં આવશે.

અને તે પ્રમાણે નાસ્તો આવ્યો. તે માસ્તરની પેલી ચદણુ-
આઇ દુકતી દીની પોતે લઇ આવી. તે અસલ અદી સાથે પરણવા
અદરાવાની ઘેલીચેડી વાતો કરતી હતી, ને બીખાળખા સાથે તેવી
વાત કરવા જતાં બીખાળખાએ તેને હડધુત કરી હાંકી કાઢી હતી
તે માટે તે રીસાયલી તો હતી, પણ સલ્લાહ કરી નાંખવાની આવી
સરસ તક ફરીથી હાથ આવવાની નથી એમ સમજી દીની પોતે
નાસ્તો તેમને વાસ્તે ઉપર લઇ આવી.

“જે,” તેણે નાસ્તાની ઠાલી ઉતારીને ખુરશીપર મેલતાં પટામણા
સાહદે કહ્યું; “આજણ પાસે બોંહસ કરીને તારે વાસ્તે હું નાસ્તો લઇ

આવી. જો આજે એક અખબેલ ઇડું બી છે. પેહેલે તે પી જા કે જરા કૈવત આવશે તો બાવા મારશે ત્યારે ધણું વાગશે નહીં. ”

બીખાજીયાએ તે મારની ધાટકી ચાદથીજ એક હાથ મારી.

“લે ચાલ, એમ ચેરાં ના કાર,” દીનુએ બીખાજીયાની આગલ આવી તેવણુને પસવારીને કહ્યું. “બાર ફટકા ખાતાં કંઈ ધણો વાર સાગવાનો નથી. બાર મીલીટમાં તો મુવું બધું બલાસ થશે, ને પછી બીજી બાર મીલીટમાં તો હાથ બી ઝણુઝણુ થતો પુરો થશે. વરી બાવાની નવી નેતર તો મેં સાંતીય, એટલે પેલી વચ્ચેથી ચીરાઈ ગયલી જુની નેતર છે, ને તે તો કંઈ ધણી વાગશે બી નહીં. ”

“ઓ ખોદા ! ઓ ખોદા ! ” બીખાજીયા વચમાંથી ચીરાયલી નેતરના મારની હેબતથી ફાલ ખાઈ બબઝ્યા.

“બલા જાંજોરે, મુવું કોણુ જાંજો કેવુંક વાગશે, ” કાંગડી દીનીએ ચરત ચલાવ્યાં. “લે આજે ગોટેક ચાએ પી જા પેહેલે કે ઉસ્યારી આવે. મદદનો જીવ બગરતો ઓશે.”—ને તે ચાનું પેઆણું બીખાજીયાનાં મોં આગલ લઈ ગઈ.

પણુ બીખાજીયાને આવા વખતે પીવા બી ગમે ? તેઓને સાંમી ઉબક આવી ને તેથી માસ્તરનો બાર તેઓએ માસ્તરની દીકરીપર કાઢ્યો. તેઓએ તેના હાથમાંથી અછાત મારીને પ્યાલું ફેંકી દીધું, અને દીનીને તેઓ આગલથી એકદમ ‘કાણું’ કરી જવાનો હોકમ ફરમાવ્યો ! “તું ધણીજ બેઅદમ દુકતી છે,” તે ડોસાજીએ ખરાં દીલના ધણા ગુસ્સાથી કહ્યું, “ને તારી માયને કે તારા બાપને છોકરીઓને કેમ તરબીયત આપવી તે બીલકુલ આવરતુંજ નથી. તેઓએ તુંને છગાવીને બેહકાવી મેલેલી છે. નીકર મારી પાસેથી ! ”

“ઓ તું મરેરે મુવા ! ” દીની જે બીખાજીયાની આ ધાતકી ચાલથી પેહલાં દધાઈ ગઈ હતી તે હવે ધણીજ ગુસ્સે થઈને ધરર દધને કટકા મોરતાં બોલી; “મુવા ચાએ નહી પીવાનો ઉતો તો ના કાંય નહીં

ભોંસી મુવો જે સુનાં જેવાં અમારાં પેચાલાનાં કટકા કીધા? તારાં માય-
બાપ મરે, ઉની ઉની ચાએ બધો મારો હાથ દાજી ગીઓ ! જે મુવો
દોજખમાં ગીઓ, હું એની કદર ખાઉંચ ત્યારે મુવો સાંભો મારાપરજ
રોપ કરેચ. મુવાને લીધે મેં બાવાને સમજાવી પઠાવીને કારી મુકાવાનો
વીચાર માંડી વરાવ્યો, ને હવે જીવખાધો જે તેનો શુભ આપેચ
તે ! પણ કંઈ નહીં, મુવા, તું જોયા તો કર. હું બાવાની નવીજ
નેતર આગલ મુકશ ને જીની સાંતી દેવશ. પછી ખોદાએ કરશે
ને બાવાને એવું તો શુર આવશે ને તેવજુ એવો તો જોરખંદ માર
મારશે કે મરી ગીઆના હાથ બધા લોહી ઝઝરતા થશે. મુવા, તારી
સાથે વાત કરવા કોણ અહીં કારો કુતરો ખેસી રેહયોચ કે જે
અમથો અમથો એમ અફરાઈ ઝીકાઇને પુરો થાયચ ?—” અને
જ્યારે ગાલ દેતાં તે દુકતી થાકી આવી ત્યારેજ ત્યાંથી ના-
સ્તાની ઠાલી—તે માંહેલાં પેલાં અખબેલ ઈડાં મુધાં !—લેખને
ત્યાંથી જતી રહી.

બીખાજીબા તો દીનીના ગુસ્સાથી ને તેની ગાલોના વરસાદથી
થસ થઈ ગયા ! તેવજુ પોતાની આટલી આખી જીંદગીમાં એની
અરધી ગાલ બી કદી ખાધેલી તેઓને યાદ ન હતી !

પ્રકરણ ૨૪ મું.

બાર ફટકાની સજા !

દીનીનાં ગયા પછી બીખાજીબાને વખત ધણો બારી પડ્યો,
ને તેટલો વખત તે બાપડા પોતે પોતા સાથે સારી પેઠે મરાયા
કીધા. અતે એક નોકર ૧૦૧ કલાકે તેડવા આવ્યો કે નીચે રકુ-
લમાં માસ્તર બોલાવે છે, ને ત્યારે તેઓ ચાલતા નહીં પણ ધાસ્તી-
ના મારેલા ગળડતા હેઠે ઉતરયા.

ત્યાં રકુલમાં કલાસ ચીકાર બરાયલો હતો, પણ છોકરાઓના હાથમાં ચોપડી ન હતી. તેઓ કાંઈ તમાસો જોવાને અથવા કાંઈ અગતનું બાશણ સાંભળવાને તૈયાર બેઠા હોય તેવી સધળી તેમની દૃષ્ટિ હતી.

માસ્તર ખુરસીપર તાઘત ટટાર બેઠેલો હતો, અને જાણે તે બી-ખાજ્યાનાં રવાંનની ઘેઠે સારવાનો હોય એટલો બધો ગંભીર હતો !

“ વચ્ચે ઉભો રહે, ” બીખાજ્યાને જોતાંજ તેણે સરેસ્તાના ધાડા જડા સાદે ગગડાત કીધા; “ બરાબર મારી સાંખે મોંનું કરીને વચ્ચે ઉભો રહે કે આખો કલાસ તુંને તારા ફેસ્તા વચ્ચે બરાબર જોએ. ”

બીખાજ્યા શરમથી ને ધાસ્તીથી લાલ પીલા થતા નીચી મુંડીએ વચમાં ઉભા. તેઓનાં પેટમાં કલેજીજ ન હતી !

અને પછી માસ્તરે ઘેઠેસારણું માંડ્યું:—

“ છોકરાઓ ! ” તેણે ઘેઠેસારણુંનાજ ઘોરસ્તાન સાહદે ચલાવ્યું, “ તમારી સાંખે તમે એક એવા બેળદામ બદમાસને ઉભેલો જુઓચ કે જેણે મારા બાપદાદાથી ચાલતાં આવેલાં આએ મારાં નામીયાં ફેલવણીખાતાંને એળ અને ઝાંખ પોંદોંચારીય—માસ્તર તરીકેની મારી હોરમતની ધુલધાંણી કીધીય, અને વરી પોતાનાં નામને ખી ધણી નામોસી લગારીય. ”

હયાં માસ્તરે એક મોટો દમ ખેંચ્યો, ને પછી પાછું ચલાવ્યું:

“ મારે ત્યાંની તરખીયતમાં સૌથી પેહેલી તાલીમ એ છે કે બાંનુઓ તરફ તમારે ધણાંજ માનથી વરતવું, અને તેમ બધા વર્તેચ એમ હું વીશ્વાસના બરોસાથી માનુંચ, ત્યારે આએ સાંખે ઉભેલો દુકર જે દેખાવે માત્ર જવાંન છે પણ વરસે ને અકલે તો ધરડા ડોસા જેવો છે (હયાં બીખાજ્યા ચોંક્યા !) તે બદમાસ

લોકોની ઠોકરીઓ સાથે ખેમહલાજી ઘેલાંચેરાં પ્યારનાં કમલપત્રો ચલાવેચ. એ તકસીર ધણી મોટી છે, ને એ મોટી તકસીરની મોટી સખ આજે એને મલવાની છે.”

હયાં વળી માસ્તરે ખીજે મોટો દમ ખેંચ્યો.

“એના વાંકની વીગતો,” તેણે પાછું ચલાવ્યું, “તમારા આગલ રજી કરીને તમેને કમકમાવા મારી મરજી નથી, પણ તે વાંકની સખમાં આજે એને બાર ફટકા આ બર કલાસમાં મારવાનો મેં ઠરાવ કીધોય !”—અને તે રોજમાંજ ઉઠીને ચોરડામાંથી બાહર ગયો.

અને માસ્તરની ત્યાંથી પીઠ ફરી કે પોરચાઓ કે જેઓ એટલો વખત મીનનાં પુતલાં હોય અથવા મુવાં મુરદાં હોય તેમ દાંયબાંધ ખેસીને સઘળું સાંભળતા હતા તેઓનો ગરબડખોરો ઘોંઘાટ સર થયો. સૌ વાત કરવા-મત આપવા-ટીકકા ચલાવા પડ્યા. માસ્તર નેતર લેવા ગયો તેટલાં કોઇ કોઇ તો બીખાજીયાનું આગલ આવી પાકવવા પડ્યા. કોઇએ બચારા તેવણુ વચ્ચે ઉભા હતા ત્યાં આવી તેવણુને પાંસરામાં આંગલાં ભોકી ધીલી ગાલી, કોઇએ કમલો ખેંચ્યો, કોઇએ ટપલો માર્યો, કોઇએ કાન ચીમટ્યો, વગેરે, વગેરે !

બીખાજીયાએ છતીપર પથરો મુકી તે બધું ખમ્યું. ખમે નહીં તો શું કરે ? એ તો પડતી પર પચાસ !

વળી કોઈ પોરચાઓ તો દયા ખાઇ દીલાસો દેવા પડ્યા. કેટલાક વળી માસ્તર કેમ મારશે તેનો બીખાજીયાને ખ્યાલ આપવા બેઠા. તેઓએ હાથમાં ફલર લીધું, ને ગજવું પકડી ઉછલી ઉછલીને ચો-પડીઓપર ધમાધમ ફટકા લગાવ્યા, ને પછી બીખાજીયાને પુછ્યું કે તેવણુ તેટલા જોરના બાર ફટકા ખમી શકશે ના નહીં !

માસ્તરને નેતર લઇ પાછો આવતાં જરા વાર લાગ્યો તો પોરચાઓએ તે ઉપર હવે તરફ ચલાવા માંડી. કોઇ કહે કે નેતર

સખત વાગે તેથી તેને તે માન ચોપડતો હશે, કાંઈ કેહજે નેતર બોહવાઈ ગઈ હશે તે સોહોધતો હશે, વગેરે, વગેરે, વગેરે.

અંતે માસ્તર આવ્યો.

તેના હાથમાં નવી નેતર હતી.

તે ‘બકરા જેવી જાડી’ હતી.

તે પાધરો બીખાજીયા આગળ આવ્યો, ને બીખાજીયાને ‘હાથ કઢાવ્યો.’

હાથ કઢાવી માસ્તરે પોતાનાં પુર બલથી નેતર ઉગ્રમી, પણ તે ફટકા હેઠે આવે તેટલાં—બીખાજીયાના બાપદાદાનાં કરેલાં પુણ્ય આડે આવ્યાં હશે કે—એક નોકરે દોડી આવી ખખર આપી કે બીખાજી શેઠ (ખરેખર તો અદી) માસ્તરને મલવા આવ્યા હતા !

માસ્તર તેથી મારવાનું માંડી વાલી—બલકે તુરત વેલા મુલતવી રાખી તે ડોસાજીને (ખરેખર તો તે પોરયાજીને) આબરૂથી મલવા ગયો.

બીખાજીયા એ સમાચાર સાંભળી ધણું ગુંચવાયા. તેઓને સમજ નહીં પડ્યું કે નાપાક અદી વળી નફ્ટ નાકે રકુલ વેર ખી આવ્યો તો તે વાતપર તેઓએ રાજ થવું, ગુસ્સે થવું કે શરમાવું !

થોડા વખતમાં માસ્તર પાછો ફર્યો. “તારા લાયકીવાડા બાપ તારા તરફથી માફ માંગી લીએય,” તેણે કહ્યું, “ એટલે વરી તું બચી જાય. હાલ તો તું જ; તેવણુ જન્મના ઓરડામાં બેઠેલા છે ને તુને મલવા માંગેય. ”

બીખાજીયા ધડકતી છાતીએ પોતાના ટંગણુ જેટલા દુકતાને મલવા આપ્યા. તે દીકરો બાપનો બાપ થઈ આવ્યો હતો, ને બચારા બાપ તે દીકરાના દીકરા થઈ નીચી મુંડીએ ખીલીતા ધુજતા તેને મલવા ગયા !

એવી આ ફરવાતા જમાનાની તાસીર છે ! એવો, યાગે, આ કલજુગનો જમાનો છે ! એવા, વાંચનારાં સાહેબો, એક પથ્થરના પ્રતાપ છે !

પ્રકરણ ૨૫ મું.

બાપ અને બેટા.

બીખાજીયા ઝોરડામાં દાખલ થયા ત્યારે અદી તેવણનાં બુ-
જોર્ગ રંગરૂપમાં એક વાંદર સરખો એમથી તેમ અકરવકર કરતો
દોડ્યા કરતો હતો, પણ બીખાજીયાને પેહેલી નજરે જે કમકમાટ
પેદા થયો તે એ જોધને કે અદીએ તે બુજોર્ગને ધનસાદ મલે
એવો તેવણનો સદાનો સાદો સરેસ્તાનો પોશાક પેહેડવાને બદલે
એક ધ્યમજીને શોભે એવો એશકો ને એક બચ્ચાને શોભે એવો
બીખાવલો પોશાક પેહેડેલો હતો ! તેણે ચકચક થતો મખમલનો તો
ડગલો પેહેડેલો હતો, પગમાં વારનીસનાં છુટ ને ફેંચ કટનું કેશ-
મીરનું પાટલુન હતું, ને વળી માથે તેવણના સરેસ્તાની કપાલવેર
હતરી આવતી પાધડીને જગ્યે ફેંટાનુંજ ડુગડુચું હતું !

એ બધું ગરીબ બચારા બીખાજીયા કેમ ખમે ? તેવણનાં
એ જોધને ભીંગ ફરી ગયાં, ને આંખે તમ્મર આવી ગયાં. તેવણને
અદી જે આ પોશાકથી લાઇબલ કરતો હતો, અને પોતાની છોક-
રવન એબથી તેવણની જૈશીને હીણપગી આપતો હતો તેના સંબંધમાં
તે બીચારા ડોસાજીનું પાકીને પલેથર થઇ ગયું.

તેવણનાં મકાનમાં તેવણનામાં પેલા અભાગ્યા પથરાએ જે
કમનસીબ ફેર નીપજવ્યો હતો ત્યારે તેઓ અદીને પોતાનાં રૂપમાં
ફેરવાયલો બરાબર જોધ શક્યા ન હતા, અને તેથી હમણાં તેને
આવી તખેહ ને રીતભાતમાં જોધ તેઓને સમજવાને મુશ્કેલ લાગ્યું

નહીં કે તેઓની બોહલી પીછાંણવાલા દોસ્તો ને લાગતાંવલગતાં તેઓને એકદમ મગજથી બેમગજ થઇ ગયલાજ સમજતા હોશે !

માણેકજી માસ્તર બી તેમજ સમજ્યો હતો. તે બીખાળ્યાના ગંબીર ટેક માટે હંમેશા મોડું માન ધરાવતો હતો, કે જે ગંબીર ટેક ખડી ને ખડી અસ્તરીની તેવણની ચુંધની ડગલી ને ફક્ત હાલ પાજની ઇજરથીજ જેવો જોઈએ તેવો સદા જલવાઈ રહ્યો હતો. એટલાવાસ્તે અદીને બીખાળ્યાનાં રૂપમાં પણ વિચીત્ર ચીખાવલા પોશાકમાં અને નસકારી વાતચીત સાથે જોયો ત્યારે માણેકજી માસ્તરને બી જે ‘શોક’ લાગ્યો તેનું વર્ણન કરવું બેજાનું છે. ટુંકમાં એટલુંજ કે એજ હાલ બીખાળ્યાની ઓપીસના કલાર્ક્સ અને દોસ્તો અને તેમની બોહલી પીછાંણવાલાં સઘળાઓનો સમજવો. ખાતેનનો ખરો બેદ કોણ જાણુવા કે સમજવા પાંખે ? સૌ ગરીબ બીચારા બીખાળ્યાની એકાએક ‘બાવરી ચસકી’ ગયલીજ સમજતાં હતાં.

પણ બીખાળ્યાને અદીનો હાલ જોઇ જ્યારે અસહ્ય ગુસ્સો, ધીક્કાર અને કમકમાત પેદા થયો ત્યારે લુચ્છ અદીને બીખાળ્યાનો છોકરવન હાલ અને બચરવાલ દેખાવ જોઇને બેઅખતયાર ગમત અને રમુજ મલી, જેથી તે પેટ ધરીને બેઅંદાજે હસવા પડ્યો. આથી તો બીખાળ્યાનું જાસ્તી પાકી ગયું. “લુચ્છા, ચોર, ઠગારા,” તેઓએ બરાડ મારી, “મારાં કલેજાં બરેચ ને તુંને હસું આવેચ !”

“પણ હસું નહીં તો શું કરું જો, બાપા !” અદીએ હજી હસતાં હસતાં કહ્યું; “તમે લાગેચ એવા ઓદાંણી જેવા !”

“કમબખ્ત, મુંગો મર,” બીખાળ્યાએ કહ્યું; “તારું નાખ્યોદ જાય, તે મને કંઈ જેવી તેવી જલમ વીપતમાં નાંખ્યો નથી.”

“કાંએ, કાંએ ?” અદીએ ટકોર ચલાવી; “મને બાવાજી

કરી ને તમે દીકરાજી થઈ પેલું ઇસ્કાલમાંથી જે કાગલ લખ્યુંતું તે તો તમે ધણું મજેહતું લખ્યુંતું, ને તેમાં તો તમે કહેજે હું ધણો સુખી સુખવાસી છું ?”

“અરે નાપાક, તે તો માસ્તર લખાવી મુવોતો,” બીખાજીખાએ માસ્તરનો ધાક બહાલ રાખતાં શરમાઈ શરમાઈને કહ્યું, “બાકી હું લખતે તો તારાં છલ ઊરયાં ઉઘરી નાખતે, સમજ્યો ? પણ વાઈ તું અહીં શું ધકેલા ખાવા આયો ?”

“જરાક ફેડોને મલવાનો શોખ થયો,” અદીએ બેદરકાર ઢપે કહ્યું—જોકે વાંચનારથી અમો ખરું કારણ છુપાવા માંગતા નથી કે તેની આવવાની મોતેજર મતલબ તો પેલી ચદ્દગુચ્યાઈ દીનીને મલવાની હતી. “પણ વાઈ તમારું ટકુ અહીં કેમ આવેય ?” અદીએ પુછ્યું.

“ધણુંજ સરસ;” બીખાજીખાએ અનકાનાં દુઃખથી કહ્યું. “તારા કમળખત સાથીઓ મુકીએ મુકીએ મને ગીપેય, ને હું પુટબોલ હોઈ તેમ લાતે લાતે મારો રાઇરોટલો કરેય. તું મને નરતોજ આવેલો છે તે અહીં બી નરી મરેય. તાહરી મોહકાંણમાં સત્યાનાસ-ગીયો કોઈ સસલું ગરે પરેય, તો કોઈ કુતરું માંગી મરેય, ને પછી નફામાં મારાં ગજવાં ખાલી કરી લઈ ઠોલઠપરાક કરી હાંકી કરેય.”

અદી આ રસીલો હેવાલ સાંભળી વળી પેટ ધરીને હસ્યો.

“ને પેલું મેં ધરણુ (માસ્તર)ની ટેબલપર મારું છરીએ કરીને નામ ઘેર જતી વખતે કોતર્યુંતું તેનું બી કંઈ વાદલ તમારીપર આયું ખર કે ?”

“તે હજી તો નથી આયું,” બીખાજીખાએ એક હાથ મારીને કહ્યું, “ને હજી પછી આવશે તો તારો ને મારાં નસીબનો બેઠનો હું ઉપકાર માનશ.”

“અરે એમાં શું દમ બરચોય જો !” અદીએ પ્યારથી હીં-મત આપી; “ધણું થશે તો ધરણુ છ ફટકા મારશે, એજ કેની ? મને તો ફટકાતું જરા બી દુઃખ નહી ઉતું ! ઉલટું ફટકા મારવાની ધરણુને જે મેહેનત પરતીતી ને હું કલેજાં ખેંચાઈ આવે તેમ તેને ખુમ મરાવી મરાવીને હાથ કરી આપતોતો તેથી મને તો આર ગમત પરતીતી !”

“પણ મને ગમત નથી પરવાની, સાહેબ,” બીખાજીખાએ ચીડથી ચીંચવાઇને કહ્યું; “હું એક માહાબારત મારમાંથી હમણાંજ બચ્યો—”

“તે મેંજ તમુને બચાવ્યા કેની ?” અદીએ માન ખાટયું.

“અરે મુંવો તું,” બીખાજીખાએ કહ્યું. “હવે હું તુંને સાદુ ચેતાઈય કે હવે એ દુઃખ હું ખમવાનો નથી. જો તું આજ ને આજ સમજુતીપર નહીં આવશે તો તું પરતારો.”

“અરે સમજુતી કાણુના બાપની લેવા જાય !” અદીએ બીખાજીખાનું ગેરબ્યું. “મારા સાહેબ, તમે બી શું નરમ થી જેવી વાત લઇ આમાય ! હમણાં મને દુઃખ શું છે જે હું સમજુતી કરું ? નહીં લેસનની ફકર, નહીં બાવાનો ધાક, નહીં માસ્તરની ધમકી ! બસ ખાવું, પીવું, ફરવું, હરવું, જોવું જવું ને મળ કરવી; એવી જીંદગી કાણુને નહીં ગમે ? વરી ખોદા તમોને સલામત રાખે તે ધસરખોરો કરી કરીને તમે પધસા એટલા એકઠા કરી મેલ્યાય કે પધસાને કાંકરાની જગ્યે વેરૂંચ તોબી હજી તો તમારી દોલતનું અરધું તલ્યું બી આયું નથી !”

“અરે બસ, બસ કર !” બીખાજીખાએ ધણાજ ગુસ્સાથી કહ્યું. “હુટારા, તું ઉભો રેહ, તારો આએ વાંક હું પોલીસમાં જાહેર કરશ, ને ખોટી સહી કરવાના વાંક કરતાં બી ખોટું રૂપ ધા-

રણ કરવાનો આએ તારો અપરાધ વધારે મોટો છે, એટલે હું તુંને બટ'બેજ મોકલાઉંય."

"હા, પણ મારું રૂપ ધારણ કરવા સારું હું તમને બી બટ'બે સાથે લેતો જવશ તેની કંઈ તમને સુધ્ધ છે?" અદીએ હસ્તાં હસ્તાં કહ્યું. "પેહલે તો તમે હું થઈ ગયા ને મારાં રૂપ પર તમે મારી વગર રજાએ તરાપ મારી ત્યારેજ હું તમે થયો, વાસ્તે મારી આગમ્ય સંપર પેહેલાં બટ'બે તો તમને જવું પરશે!"

બીખાજીઆ ચુપ થઈ ગયા. આ તકરારે તે બીચારા ડોસાજીને માહાત કીધા, અને તેથી હવે અદી સાથે ગુસ્સે થવા કરતાં તેને બીધરાવીને કે પટાવીને પોતાનું કામ કાઢી લેવાનું તેઓએ બેહેતર જોયું.

"જો," તેઓએ સમજાવીને કહ્યું, "તું તો નાદાન છે. તું મારાં રૂપમાં ને બુદ્ધાપામાં છે તોબી એવી રીતે ખાવાપીવા પરચોય, પણ કંઈ વિચાર છે કે કુમરું કલેજી આજકાલ કોહી જશે તો મરી જશે? આવા બુદ્ધાપામાં એવો રોજનો ઉગ્ગરો તે કેમ ચાલે? મરી જતો રેહશે મરી! તું હાલહવાલ એટલો લાગેય કે એવો ને એવો તું મહીનો બે મહીના બી જીવશે નહીં એમ મને તો લાગેય!"

અદી આ બચબીત ચીત્રથી પેહલાં કાંઈક તરખાયો ખરો, પણ તુરત બેપરવાહ થઈ કહ્યું, "અરે પણ તેમાં બીહવાનું શું? આપરે હાલ તો પેટ ભરીને મજાહ કરી લઈજીએ, ને પછી જોયું કે ખરીઆખરખર થઈ રહ્યા તો પેલો પથરો નાજાને આપીને ઇચ્છાવશું કે હું પાછો આગલો અદી ચાઉં, તો પછી તે થયલુંજ છે ને સૌ સમાધાન?"

"પણ વારું તું આંરીસમાં જાયય કે?" બીખાજીઆએ વાત ફેરવી; "ત્યાં કેમ ચાલેય?"

“બધું જેવું જોઈએ તેવું;” અદીએ કહ્યું. “વરી કેમ? કલારકો ગમે તેઆરે આવેચ ને ગમે તેઆરે જાએચ ને રમીજમીને દાહરા કારેચ! આપરે બી કલારકોને તેરીને કોઈ દહારે પાનાં તો કોઈ દહારે ચોપટના દાવ ચલાવીએચ. એક દહારે તો કોઈ ધણુ જેવો તમારો કોઈ દોસ્તદાર તમોને પુછતો મલવા આયો, તે આપરે તો તેનો એવો રકાસ કીધો કે તે તો ફરીઆદી સૌ માંડવા નીકર્યો. મેં તો કલારકો પાસે તેને બોચીમાંથી પકરાવીને તેવું સહીએ મોતું રંગ્યું ને તરેહવાર કીધું, જેથી તે કમબખત તો એવો છરાયો કે નરો જાંણે ભામરો છુત! ફરીઆદી તો માંડતે જો, પણ બધાંએ તેણે સમજાવ્યું કે અમરથું કામ વધશે, ને બીખાજી તો બચારા થોડુંકના ઘેલા થઇ ગીઆચ વગેરે, તેથી બધું ઠંઠુ થઇ ગીયું!”—અને અદી તે ગમતની યાદથી પાછો ધ્રુમ હસવા પડ્યો.

“અરે કમબખત, પણ તે મારો ફ્રેંડ કોણ હતો?” બીખાજીએ ધણાજ અકલાઈને પુછ્યું.

“કોણ જાંણે કોઈ અથ્થા જેવો ઉતો તો ખરો,” અદીએ કહ્યું.

“અરે તારું ખાતું ખરાબ થાયરે,” બીખાજીએ અફસોસથી કહ્યું, “તું શું મારું નાખ લેવા બેઠોચ!”

“અરે હવે તમોને શું છે જે?” અદીએ કહ્યું, “હવે તમે તમારે અહીં મુંગા મુંગા મરી રેઓની?”

“પણ ત્યારે તું શું મને મારું અસલ રૂપ કદી આપવાનોજ નથી?” બીખાજીએ ધણાજ ગભરાઈને પુછ્યું,

“ખચ્ચીત નહીં,” અદીએ કહ્યું; “તમે એમ ને એમ જો મોટા થાઓ તો હજુર પછી કેવા લાગશે તે જોવાની ગમત છે.”

“બસ થઇ ચુક્યું તેઆરે,” હવે બીખાજીએ સઘળી ધીરજ ખોલી દેતાં છેલ્લે પાટલે બેસી કહ્યું; “જે થવાનું હોય તે થાએ;

પણ હવે હું તુંને કાવી જવા દેવાનો નથી. નીચ એબલગામણા દુકતા, હમણાં માસ્તરને દુકતાઓનાં દેખતાં હું તુંને ઉધારો પારસ, ને તારું બધું તરકટ તેઓને કહી દેવશ, પછી જોઈએ કે મને જુઠો પારવાની તું કેમ ને કટલી તાકાત દેખાશે ? ”

અદી હવે વળી ગભરાયો ખરો—જોકે બીખાજીયાનો તો એ સધજો સુકકોજ દમ હતો—પણ હજી તે પોહોંચી વલે એમ હતું. “એ બધું ખરું,” તેણે પોતાનો બીતરનો ગભરાત બાહેરથી છુપાવી કહ્યું; “તમે મને ફસાવસો તો તમારી મરજી, પણ હું ખી તે તમારી ચંડાલ ચાલનો બદલો લીધા વગર રહેવાનો નથી. હું તું કરશ તે તમેને કેહું ? હું અહીંથી પાધરો ઘેર જવશ, ને પથરો નાજાનાં કે કોઇનાખી હાથમાં આપી ઇચ્છવા કેહવશ કે માસ્તર વાંદરો બની જાય, તમે ગધેડા થઇ જાઓ, ને છોકરા બાકુતી રેંદી-ચાલ ધોરા બની જાએ, ને પછી બધાંનો રકાસ જોવાની મને મળી થશે. જોવ, તેથી તો આય પથરો હું સાથનોસાથ લેઇને ફરું.” —અને, ખરેખર, અદીના બતાવ્યા પ્રમાણે કમનસીબ બીખાજીયાએ જોયું કે તે કમબખ્ત પથરામાં આંધરું પરાવી લુચ્છો અદી તે એક નાહની લોકેટ હોય તેમ પોતાના ધડીઆલના સોનાના છેડામાં લટકાવેલો રાખી તે સાથે લેઇ ફરતો હતો !

બીખાજીયાએ અદીને તો સુકકો દમ આપ્યો, પણ તેના જવાબમાં અદીએ આપેલા દમથી તેવણુ બચારા ખરેખર ગભરાયા. તેવણુ જોયું કે અદી એક એવો ચરેલો ચીખાવલો ઘેલો ચેડો દુકતો છે કે તે જે ઘેલું ગાડું બોલતો હતો તે ખારનો મારેલો નહીં બળવે એ વાત માનવાજોગ ન હતી, અને તેથી વળી તેને થટાવી સમજાવી લેવાને બીખાજીયાએ અવસ્ય અગત જોઇ.

“હે-હે-હે”, દીકરા અડુ, હું તો હસ્યો જો ! ” બીખાજીયાએ તે નાખલા સેહેતાંને ઠડો પાડ્યો. “હું એમ કંઈ કરું ? ચાલ

તુંને એમ ગમેય તો એમ. જેમ તું કહે તેમ, પણ ખોદાને વાસ્તે આએ પથરો છેરામાં લટકતો ના રાખ ! કદાચ તે તુટીને કેડે પરી જશે—પરીને બાંગી જશે.”

“અરે તેની તમારે ફકર કરવી નહીં,” અદીએ ધીરજ આપી. “આપરા મગન સોનીએ બેસારેલો છે ને તે કાંઠાં કાંચે છે જે તેની વાત ? હવે તેઆરે આપરે એજ સમજીતીપર આયાય કે તમો છેઓ તેમ તમે રેહો, ને હું છેઉં તેમ હું રેહેવશ. જો તમે એમ ગરીબ થઇનેજ ચાલશે તો હુંબી તમારી સાથે બાવા તરીકે ધણો સારો ચાલશ. આવતે વરસ તમે કેહશે તો એ ઇસ્કોલથી ઉઠારી લઇને તમો માંગશે તે સ્કુલમાં મોકલશ. તે કરતાં તમારે ગમે તો ઘેરમાં માસ્તર રાખીને ઘેરમાંજ શીખજો. વરી તમુને એક નાધલું જેવું ટડુ બી અપાવશ, તે પર બેસીને રોજ ફરવા જજો. તમે મારે વાસ્તે કીધી તેમ હું કાંઈ તમારે વાસ્તે પછસાની વાંચુ કરશ નહીં. આપરે તો બા દુલ્લું દીલ દેખારવાના; કેમ, તમુને ટડુ કુદાવા ગમશે ?”

“અરે મુવો તું લડુ ને બરી ગીયું, તારું ટડુ,” બીખાજીઆએ હવે ગુસ્સાથી નહીં પણ ધણાંજ દુખથી કહ્યું.

“વારું અહીં કંઈ ખરચને વાસ્તે જોઇએય ? અદીએ બ-લાઇથી પુછ્યું.

બીખાજીઆ આ સવાલથી ચોંક્યા. તેઓ હયાંથી નાહસી જવા ધણાજ ઉમેદબર—કેવા ઉમંગબર હતા, પણ પાસે પુટી બદામ નહીં એટલે પૈસેજ લીધા વના જમ્મ ન શકતું હતું તે વાંચનારને રોશન છે, અને તેથી અદીએ પછસા આપવા કાઢ્યા તેથી બીખાજીઆ ચોંક્યા, ને પ્રદીપ્ત થતો પોતાનો હરખ છુપાવા તુરત ફરી ગયા.

“કંઈ આપે તો સારું,” બીખાજીઆએ પોતાનાં મનનું સ-

માધાન કરી બેઠકારીના દેખાવથી કહ્યું. “ મારી પાસે જે હતું તે તો તારાં સસલાં કુતરાંનાં પેટાંમાં ગરે ખરીને સત્યાનાસગીયા દુકતાઓએ લુટી લીધું, અને હવે તો ઝેર ખાવાની અરધી બી નથી.”

“તો લેઓની,” દુલ્લા અદીએ લુટ ચલાવી, “એમ ગરીબ થાઓ તો કાણુ ના કેહેય ? લેઓ આએ વીસ રૂપ્યાની નોટ છે.” —ને અદીએ તે આપી.

ફતેહ ! બીખાણુમાની ફતેહ ! ઘર નાહસી જઈ હવે સધળું સમાધાન કરવાની આ આખાદ તક પાછી હાથ આવી !

અદીએ નોટ આપી તે બીખાણુખાએ અધીરામ્મથી ખુંચી લીધી—એટલા બધા તેવણુ હરખમાં આવ્યા હતા—જોકે ખરેખર તે પછસા તો હલાલ પરસેવાથી પેદા કરેલા તેવણુના પોતાના હતા !

તેવામાં માસ્તર તે ઓરડામાં આવ્યો.

માસ્તર આવ્યો કે અદીને ખુદરતી ગભરાત ને અકસ્વકર થવા માંડી. તેનો ચેહરો લાલ થઈ આવ્યો, ને તેણે નીચેથી ઉપર નહીં જોયું.

“તમે તમારા દીકરાને મારની સજ્જમાંથી બચાવી લીધો તે વાસ્તે હું ખુશી નથી, બીખાણુ શેઠ,” માસ્તરે ગંભીર રાખથી કહ્યું.

“અરે ધુર ને ધુમાસો,” અદીએ હવે હીંમત કરીને કહ્યું. “રકુલમાં પોરયાઓ શીખવા આવે તેને મારે શાંના ? ઓકરાઓને હસાવી બોલાવી રમારી જમારીને ઘેર મોકલવાના !”

માસ્તરે તો ડાલા ફાડીને અદી બણી જોયું !

“પણુ માસ્તર, તમે હજી મને એનો વાંક નથી કહ્યો ?” અદીએ હસતાં હસતાં કહ્યું.

“વાંક ધણેજ કમકમાટભરમો છે,” માસ્તરે કહ્યું. “સાહેબ,

તે નહીં માફ કરી શકાય એવો છે. પારકી છોકરીઓપર ઘેલાં ચેરાં પ્યારનાં કાગલો લખવાનો એ વાંક છે ! ”

અદી તો આ વાંક સાંભળી ખડખડ હસી પડ્યો, ને માસ્તર તો કોહુંજ જોયા કરે !

“અરે એ તે કંઈ વાંક હોય, માસ્તર ?” અદીએ કહ્યું. “એ તો જીવાંન લોહી તે એમજ ! હું રકુલમાં હતો ત્યારે મેં બી કંઈ સેંકડો વખત એવાં કાગલો લખેલાં !”

“સાહેબ !” માસ્તરે ઠપકાની ઢપે કહ્યું.

“હા, એ વાંક તો ખરો,” અદીએ માસ્તર આગલ કાચું કપાયલું જોઈને ગભરાઈને તુરત ફેરવી તોલ્યું; “એ દુકતો પોતાની એવી ચાલથી મારો કોઈ દહારે જીવ લેશે. એવી ચાલને વાસ્તે તો એને નાગો લટકાવીને મારવો જોઈએ.”

ગરીબ બચારા બીખાજીયા ! ઘરડેઘડપણુ આ કેવું નહીં તાંમોસ થાય એવું અપમાન, ને તે બી વળી પોતાના ગુઠણુ જેટલા દુકતા તરફથીજ !

“વારં પણુ માસ્તર, દીની કાંઠાં છે ?” અદીએ હવે કાંધક આતુરતાથી પુછ્યું.

“દીની ? દીની કાણુ ?” માસ્તરે અચરતીથી કહ્યું, “મારી દીકરી ? તેને તમો કાંઠાંથી ચાલખોય ?”

“હો તેને કે ? હં : હા—” અદી લઠડી પડ્યો; “નહીં મહું જે તે બુચીને જરા મહું. મારી આગલ આએ દીકરો વાત કરતોતો કે તે ધણી ગરીબ છોકરી છે.”

“કેંક યુ,” માસ્તરે પોતાની દીકરીની તારીફથી કાંધક રાજ ચક્રને કહ્યું, “પણુ હમણાં તે તેની માએ સાથે બાહેર ગયલીછે.”

અદી નાસીપાસ થઇ ગયો.

“વારું તેઆરે આપરે જરા પોરીઆઓને મલ્યે !” અદી પોતાના ગોઠયાઓને જોવા અને મલવાનો પોતાનો છોકરવન શોખ દાખી નહીં શક્યો એટલે તેણે દરખાસ્ત કરી.

“હાજી, જે તમારી મરજી છે તો,” માસ્તરે બીખાજીયાની આજની એકેકેક વરતાણકથી મનમાં બેશુમાર અચરત ચતાં કહ્યું; “આએ રસ્તે.”—અને પછી તે ત્રણે જણાતું સરખસ ગંબીર દબદબાથી કલાસો જોવા નીકલ્યું.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

અદી અને દીની.

પોતાના ગોઠયાઓને મલવા અદીને છોકરવાદી ઉલટ થઇ આવી હતી, અને તેથી તેણે કલાસોમાં ફરવા માંડ્યું, જે માંગણીમાં ધ્યાન ખેંચનાર કશું નહીં હોવાથી જરા બી વેહેમ ખાધા વના માસ્તરે ધણાજ ગંબીર ઠાઠથી ને ધણું માનથી તે પોરીઆને પોતા સાથે લઇ ચાલ્યો, કે જ્યારે તે એઉની પછવાડે જાણે ખરેખર નાધલા ધુવ્વા હોય તેમ જરાતા છુપાતા આપણા માનીતા બીખાજીયા ચાલતા હતા.

કલાસો આગલ જતાં કલાસની બાહેરથી તો અંદર દોડદોડ, ધમાધમી ને વાતચીતનો પુશ્કલ ધેરાયલો ઘોંઘાટ કાંને આવતો હતો, પણ જ્યારે તેઓ કલાસના ઉંબરપર પોંહોંચ્યા ત્યારે એકેએક છોકરો ચોપડીમાં માંડ્યું ખોસીને ધ્યાનથી લેસન કરવા પડેલોજ જણાયો.

હવે અદી કલાસ જોવા આવ્યો તો ખરો, પણ જ્યારે પોતાના મસલતી મલત્યા ને ગોઠયાઓ સાંમે તે આવી પોંહોંચ્યો ત્યારે તેને સ્વભાવિક ગભરાત ને અકરવકર થવા માંડી. તેને ફકર લાગી કે રખેને તેઓમાંથી ઝોક બી તેનું પાપ પકડી કાઢે ને તેનો રક્ષસ થાય !

પણ બીજા પહે તે સમજી શક્યો કે એ તેની શીકર બીલ-
કુલ નાપાયદાર ને ખોટી હતી. તેનાં ઘેરમાં જો કોઈ તેને અદી
તરીકે પીછાણી શક્યું ન હતું તો અહીં કેમ તે પકડાઈ આવવાનો
છે? એ ખ્યાલથી તેને ધીરજ ને હીમત આવી, ને તેથી તે વળી
પોતાના છોકરવાડી ખવાસપર ઉતરી પડ્યો.

“કેમ, પેસુ બેંસ, બચ્ચા તારૂં કારખાનું કેમ ચાલે?”
માસ્તરની, પેસુ બેંસની ને આખા કલાસની અચરતી વચ્ચે બીખા-
જ્યા (અદી) એ પેસુ જે આગલથીજ બેઠેલો હતો તેને એક ધખ્ખો
લગાવી પુછ્યું.

“તમો સાહેબ એને ચોરખતા જણાવ્યો?” માસ્તરે પેસુને
પડેલા ધખ્ખાની વાત નહીં ગમતી હોય તે ઢપે તેવે સાહેદે કહ્યું.

“હાજી,” અદીએ પોતાની એ મુરખાઈ માટે મનમાં કાંઈકે
પસ્તાતાં કહ્યું—“પેસુ બેંસ, માકુ એન એ બધા મારા—અરે નહીં
રે, મારા અદીના જુના દોસ્તો થાય.”

અહીં વળી અદીએ જોયું કે તે બીજું કાચું કાપતો હતો.
તેનાથી કહેવાઈ જતું હતું કે પેસુ બેંસ ને માકુ એન વગેરે તેના
પોતાના દોસ્તો થતા હતા, જે તેણે સારી સમયસુચકતાથી ફેરવી તોલ્યું
હતું, પણ હવે એવી રીતના જોખમો ખેડવાનું તેને ગમ્યું નહીં,
વાસ્તે કાંઈક અગતનું યાદ આવવાનું બાહજ્યું કાઢી તે ત્યાંથી રજા
આહી તથા બધાને સલામ કરી જતો રહ્યો.

તેના જવા પછી માસ્તરને તેને વિશે ખ્યાલ થયો કે ‘ગરીબ
બચ્ચાનું નરયું અચખુચ ખસી ગયલું જણાય છે. એની આગલની
ને હમણાંની હાલતમાં આસમાન જમીનનો ફેર છે!’ વળી તે મુજબ,
બીજા હાથપર, પોરચાઓને તેના વિશે જુદોજ ખ્યાલ થયો.
તેઓએ ચુકવ્યું કે ‘અદીનો બાપ કોઈ જગ્યાએ ઠાલ્યો ને હસમુખા

સ્વભાવનો ખુદો છે, ને અદી તેના કરડા ધાક ને મોટા ગુસ્સાની જે લાંબી લાંબી વાતો કરતો હતો તે બધી થું હાંકતો હતો !

હવે અદી રકુલ છોડી થોડુંએક આગલ ચાલ્યો ત્યારે તેણે દુરથી માસ્તરની દીકરી દીનીને તેની માવતર સાથે આવી જતાં જોઈ. આથી તે ધણો ખુશીમાં આવી ગયો ને ખુબ મારતો ને સીટ સીટ કરતો તેનાં ખુન્નેર્ગ આંગ સાથે જોટલી ઝડપથી દોડાયું તેટલી ઝડપથી તે તેઓ તરફ દોડ્યો.

તેઓ પેહેલાં તો તેને કોઈ દીવાનો અથવા છાકટો સમજ્યાં, પણ પછી મારતરના ધણીઆંણીએ ખેશુમાર અચરતી વચ્ચે તેને ખુદા બીખાજીયા તરીકે ઓલખ્યો, ને તેથી તેઓ સભ્યતાને ખાતર ઉભાં રહ્યાં.

ખીજ પક્ષે અદી ધણું જોરમાં દોડેલો હોવાથી પાણી પાણી થઈ ગયેલો ને ચાકી આવેલા ઘોડાની પેઠે પુંકારા મારતો તેઓ પાસ આવી ઉભો. “તમે કેમ છો?” તેણે હાંફતાં હાંફતાં પુછ્યું; “દીની, તું કેમ છે?”

“અમે સારી કાંની છઈએ,” માસ્તરનાં ધણીઆંણીએ સોર નીંદર વેર ખેંચીને કહ્યું, “પણ જી તમે ધણા હાંશી આમાય. ઘેરમાં આવોની? જી બરાયા માણેકજી ખી ઘેરમાં છે ને તમારા અખમ્મ રેહયા દીકરાને ખી મલતા જવો.”

“હું ત્યાં જઈનેજ આવ્યો,” અદીએ કહ્યું, “ને તમો લોકને દુરથી જોયાં તેથી મલવા દોડી આવ્યો.”

“જી, વારં મરં,” ને માસ્તરનાં ધણીઆંણીને બીખાજીયાનાં આજનાં સણુક જેવાં જોઈએ તેવાં ગમતાં નહીં હોવાથી તેવણુ હવે તાઠાં પાંણીએ કસળ કાઢવા ચાલવા માંડતાં હતાં.

“કેમ, ઉતાવળમાં છો?” અદીએ કાંઈક નાસીપાસીથી

કહ્યું; “ દીનુ—અરે મકુંજે ને બાઈ દીનબાઈ, આવોની, આપરે જરા ફરીયે ને વાત કરીએ.”

“ નહીજી,” દીનુએ દધાયલે સાહાદે કહ્યું;—ને અદી ખરેખરે કોઈ છાકટો હોય તેમ બીહીને તે વધારે તેની માનાં પાસાંમાં ભરાઈ.

“ આવો, આવો, હું તમોને કાંઈ સારું સારું અપાવી લાઉં,” અદીએ કહ્યું.

“ કંઈ નહીં, જા દીની, હું ઘેર તરફ તેટલાં ધીરે ધીરે ચાલુંચ, ” માસ્તરનાં ધણીઆંણીએ કહ્યું, ને પછી દીનીના કાને લાગી વધારયું, “ ધણી દુર ના જતી; હું તુંને પછગારેથી જોયા કરશ. તું નહીં જશે ને એ મુવો રીસાઈ જઈને દીકરાને આપરે તાં-હાંથી ઉઠારી ખુઠારી લેશે તો તારા બાપ વહરશે.”

આ ઉપરથી દીની નીચી નજરે અદી સાથે ચાલી. પેહેલાં તો કેમ વાત કાઢવી તેજ અદીને સુઝ્યું નહીં, ને તેથી તેને અકર-વકર થયા કીધી. અંતે તેણે બોલવા માંડ્યું: “ આપરે છે તે, કેમ તું કાંઈ બોલતી નહીં, દીના ?”

“ પણ જી હું તમારા સાથે શું બોલું ?” દીનીએ અચરતીથી કહ્યું.

“ જાંણે હું તારો આગલો અદી હોઉં કેની તેમ તું મારા સાથ વાત કર,” અદીએ દરખાસ્ત કરી.

“ હાજી, પણ હું કંઈ તમારા અદી સાથે બોલતી નથી,” તેણે રીસાયલી ઢપે કહ્યું.

અદીને સમજ નહીં પડ્યું કે દીનીના આ જવાબથી તેણે રાજી થવું કે દલગીર. તે દીનીને ઘેલા ચેડા ચઢણ્યાઈ પ્યારથી ચાહતો હતો, ને તે પ્યારમાં તેનો બાપ હરીફ થઈ નીકલે ને અ-દીના અવતારમાં તે દીની સાથ પ્યાર નહીં કરે વાસ્તે દીની તેના-સે રીસાયલી હતી તે તો ઠીકજી હતું; પણ તેમ વળી દીની

બીખાજીખાને અદી સમજીને રીસાયલી હતી એટલે તેનાસે દીની રીસાય એ બી કીક નહીં હતું !

“ તું કાંય તેનાસે બોલતી નથી ? ” અદીએ વાતમાં રસ લાગેને પ્રુછ્યું.

“ તો શું કરે ? ” દીનીએ છણકો કરીને કહ્યું. “ હું બોલાવા જાઉં તો બોલે નહીં કે પાધરી વાત નહીં કરે. એક સૌ કશાંમાં પાધરીની કાંની વાચન કરી જાંછેય. કંઈ એબલગામણા જેવો તો બની ગીયોય ! ”

“ હા, પણ હું તો તેવો નથી ? ” અદીએ પોતાની માંગણી રજુ કરી.

“ હા, પણ તમે તો ખુદા છેઓ, ને વરી તેના બાવા છેઓ, ” દીનીએ દલગીરીથી કહ્યું.

“ નહીં, નહીં, એમ નહીં, ” અદીએ સુધાર્યું; “ હું એમ કેહેવા માંગુંય કે ખરો અદી તું ફરયાદ કરેય તેવો નથી. તે તો તુંને હજી બી ચાહેય. ”

“ હા, ચાહેય, ધુર ને ધેફર ! ” દીનીએ થોખરો ચઢાવીને કહ્યું. “ એ તો કેહજે હું તો તુંને ઝોરખતોજ નથી. બધા છોકરાઓ બી હવે તો એને નામે રરેય. એકેએક છોકરો કેહજે અદી ચારયો છે. ”

“ તે એકેએક છોકરાના હું દાંત તોરી પારશ, ” અદી આંખે ધનસદટથી પોતે પોતાને વીસરી જઈ ખીજવાઈ પડી બોલ્યો, “ મેં કે દાહરે ને કોણની ચારી ખાધી ? ”

“ ઓ વાચ ? ” દીની છછણી પડી બોલી, “ તમે બી શું સમજ્યા સાંભરયા વગર અમથું બેજાંતું દહી કરોય જો ? મેં ક્યારે કહ્યું જો તમે ચારયા છેઓ ? હું તો તમારા દીકરાની વાત કરુંચા ! ”

અદીએ પોતાની જુલ જોઈ, ને તે ચુપ થયો.

“ હવે અહીં કાંઠાં મારું ખાસરું એના વગર બેસી રહેયું,” બેહેકેલી દીનીએ દીલનો ઉભરો કાઢી નાખ્યો. “ એ નહીં બોલતો તો બલા બેતો. માકુ એન કેવો છે ! હું તો હવે તેની સાથેજ વાત કરું.”

“ હં: ખબરદાર ! ” વળી અદેખો અદી આ નવા સમાચારથી ફફડી પડ્યો; “ તે ગદ્દાતું મોહત ગુમ્મુંય કે તારાસેદ્દોસ્તી રાખે?”

“ ઓ ભેરે, તેતું તમુને શું ? ” દીની બી હવે છેડાઈ પડી; “ તમે કંઈ મારા જીવના ધણી બણી છેઓ કે ? ખબરદાર જો ફરીથી મારા માણેકને એક ગાર બી દીધીય તો. હં: જો વરી ! ભે ચાલો, ખીસી જાઓ મારાં માએ વાર જોતાં હોશે ! ”—ને દીની જખમી થયલા અદીની દયાથી દરકાર કર્યા વના તેના પાસથી જતી રહી, ને તેની માયને જઈને મલી.

તેની માય બીખાજીયા (?) એ તેની દીકરી સાથે કરેલી ષેલી એડી વાત સાંભળીને ધણી અજબ થઈ, ને રખે એવા ચગડોલ ખુટા સાથે વાત કરવા દેવા ખાતર માણેકજી માસ્તર તેનાપર ગુસ્સે થાય તેથી ડહાપણથી ચુકવ્યું કે “ એ બધાં વીશે તું તારા બાપ આગલ કંઈ બોલતીજ ના.”

ખીજા હાથપર અદી આએ નાસીપાસી ને અપમાનથી એટલો ખીજવાયો કે છેરાયલાં ઉંટની પેઠે લાંબી લાંબી ફલગોએ તે એક-દમ સ્ટેશનપર ગયો, ને ટીકીટ કરાવી ફફડેલો ચટકેલો મુંબઈ જવા નીકળી પડ્યો.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

મુશકેલીઓ અને ફતેહ.

હવે આપણે ફરી એક વાર આપણા કમનસીબ બીખાજીયા તરફ નજર ફેરવ્યો.

વાંચનાર યાદ કરશે કે તેવણનાં મળવાંમાં હાલ વીસ રૂપ્યાની નોટ છે, કેમકે તેમના નાલાયક દીકરા અદીએ તેવણને દુલ્હું દીલ બતાવી એ રકમ આપી હતી, અને તેથી હવે તેઓનું સઘળું ધક ધ્યાન એકલા એકજ ખ્યાલ ઉપર રોકાઈ રહ્યું હતું, ને તે હયાંથી આજ ને આજ ડુટ થઈ જવાનો ખ્યાલ હતો.

અદીનાં ગયા પછી તેઓ જ્યારે કલાસમાં જઈ બેઠા ત્યારે પોરચાઓએ તેમને પળવવામાં કાંઈ બાકી રાખી નહીં. કોઈ તેઓના બાપે શું શું કહ્યું તે પુછવા લાગ્યું, કોઈએ તેઓનો બાપ કેવા સ્વભાવનો હતો તેપર દીકરા ચલાવ્યા, કોઈએ તેઓની ને તેઓના બાપની ઠેકડી ચલાવી, ઇત્યાદી; પણ ભીખાજીબાના કાન તે સઘળી મસ્તી સાંભે બંધ અને બેહેરા હતા. તેઓનો સઘળો ધખારો ફક્ત ત્યાંથી નાહસી જવાની ગોઠવણો કરવામાંજ સમાઈ રહ્યો હતો.

પણ તેઓ શું સલામત નાહસી જવા પાંમશે ? આજવેર હજારો હોનારતોએ તેમની એવી હજારો યોજનાઓ ને ઉમેદોનો ભંગ કરેલો છે, તો આજની એ તેમની જોખમભરેલી—જીવસતો સત ઉમેદમાં તેઓ પાર ઉતરશે ?

સઘળી હીંમતની હીંમત છે, ને હીંમત એવી નાસીપાસી પેદા કરનારી લાગણી છે કે જ્યારે અગતકરીને તેને આપણી કુમકે બેલાવાની ફરજ પડે છે ત્યારેજ તે વધારે દુર નાહસે છે ! ભીખાજીબાને તો તેનો ધણો અનુભવ હતો. તેઓ સેંહેંકડો વખત હીંમત કરી માસ્તરને સઘળી ખરી વાત કેહવા દોડ્યા હતા, ને સેંહેંકડો વખત તે સઘળું કેહેવાની પાધરી હીંમત નહીં આવવાથી છપરડો કરીને પાછા આવ્યા હતા !

હમણાં બી તેમજ થયું. તેઓ અહીંથી દરેક પક્ષે નાહસવાની તૈયારી કરતા, ને દરેક પક્ષે હીચકારાપણું તેમનાપર એવું સાબેત

ગાલેબ આવતું કે જોષ્ટી હીંમત ને સીફતની ગેરહાજરીમાં તેઓ તેમ કરી શકતા ન હતા !

અતે સાંહજની છુટીનો ઘંટ થવા પછી તેઓ કલાસમાં એકલા હતા તે અરસામાં તેવણને યાદ આવી કે ચદ્દણચાઇ અદુએ માસ્તરની ટેબલપર કાંઈ પોતાનું નામ કોતરેલું હતું તેની તેઓને ખબર આપી હતી. આથી તેઓ ખીહતા ધુજતા તે ટેબલ આગલ ગયા, ને તપાસ્યું તો ખરેખર ! ખાસ્તું વંચામ તેવું ખોલ્લે ખોલ્લું છરી વડે તે ટેબલપર નામ કોતરેલું હતું કે “ આ ટેબલ અરદેશર બીખાજીની છે.” વળી કમખખતે તે દસકતો એટલા ઉંડા કોતરેલા હતા કે આજવેર તેપર માસ્તરનું ધ્યાન નહીં ખેંચાયું એ એક અન્યથા—ખરેખર મોજેજોજ હતો !

પણ આજ વેર તેનું ધ્યાન નહીં ખેંચાયું તો હવે પછીખી નહીંજ ખેંચાશે તેની જમીનગીરી શી ? બીખાજીખા તેનો ખ્યાલ કરતાંજ ધુજ્યા. નખખોદગીયો માસ્તર એક તો તેઓપર જુદા જુદા સેંહેંકડો સખખથી ખીજવાઇ રહેલો હતો, તેવામાં જો તેનું એ ટેબલપરનાં કોતરકામપર ધ્યાન ખેંચાયું તો પછી તો ખાનાખરાખીના પારાવાર ! તે કમખખત હવે તો તેવણને માર્યા વના મુકેજ શાનો ?

પણ હવે ત્યારે એ દસકતનો નાશ કેમ કરવો ? બીખાજીખાની મમરાયલી અકકલે તુરત એક રસ્તો સોહધી કાઢ્યો. તેઓ જઇને એક ચીકાર બરેલો સાહીનો ખડીઓ લાવ્યા, ને કુખલના પીછે પીછે તે કોતરકામના ગાલામાં તેઓએ સાહી પુરવા માંડી !

પણ નખખોદ ! તેથી તો કામ સાંમું ખેહેંકયું ને બગડ્યું ! સાહી લગભગ પુરવા પછી તેઓએ જોયું કે નામ તો સામું વધારે ધ્યાન ખેંચનાર ચદ્દ પડ્યું. હવે તેથી સાહીપર ધુજરાંની દોડાદોડ વચ્ચે તેઓએ ખ્લાટીન લગાડી લીધાં, ને તેમ તે નહીં જુસાયું ત્યારે

ટેબલને પાણીથી ઘોઈ કાઢી. સારાંશ, રખેને કોઈ આવી જાય તેની ધાસ્તીની ધમાલમાં બીખાજીયાએ એવો પેહેલાં નંબરનો ટેબલપર ઘોંટાલો કરી મેલ્યો કે માસ્તર કે કોઈ બી ટેબલવાલા ચોરડામાં આવે ત્યારે ત્યાં થયલી કચુબરપર નહીં ધ્યાન ખેંચાતાનું બી હવે તો ખેંચાયા વના રહેજ નહીં !

હવે તેથી બીખાજીયા ખરેખર ધણા ગભરાયા. એક ખુની ખુન કરીને પોતાની છુરીના ભોગને દાટવાના પછાડા મારે ને તે સુરકું પાકું ને પાકું જમીનમાંથી ડુટી નીકળે તેથી તેને જોટલો ગભરાત થાય અને થવો જોઈએ તે કરતાં બચારા બીખાજીયાને આ તેમની આંદાંની સુંઠથી જરા બી ઓછો ગભરાત થયો નહીં.

પણ એ ગભરાત તેવણની ચારીએ આવ્યો. એ ગભરાત વચ્ચે તેવણે જોયું કે ટેબલના સંબંધમાં આવો ભયભીત ઘોંટાલો કીધા પછી તેઓ ત્યાં રહે એ ખરેખર ભારે જોખમભરેલું હતું, અને તેથી જે થયું હોય તે થાય, પણ હમણાં ને હમણાંજ ત્યાંથી તેઓએ નાહસી તો જવું ને જવુંજ.

બીજા છોકરાઓ ચોગાણમાં રમતા હતા ત્યાં બહુ ચોકકસ ને સલામત હતું કે નહીં તે જોવા ને જોગવાઈઓ તપાસવા તેઓ બી હવે ચોગાણમાં ગયા.

સૂર્ય અસ્ત પામી ચુક્યો હતો, ને ઝંઝકલું આખર ચતાં લગભગ અંધારું થવા આવ્યું હતું, એવા અરસામાં ચોગાણમાં રમત બી લગભગ પુરી થઈ હતી, પણ રમત દરમ્યાન કોઈનાં ‘પસરવા’ સંબંધી કાંઈ વાંધા પડ્યો હશે તેની હમણાં જુસ્તેજો આલતી હતી. આ જુસ્તેજોમાં એકેએક છોકરો રોકાયેલો હતો, તેથી બીખાજીયા માટે કોઈનું ધ્યાન ખેંચાય એવું હતું નહીં.

આ એક સોના મોહર જેવી તક હતી, ને બીખાજીયાએ

છાનાઈથી તે હાથ કીધી. તેઓ તુરત જોડેના નાધલા દરવાજા આગલ ગયા. તે અલગોજ હતો. તે ઉઘાડ્યો, ને પછી આગલી બાજુ થઇને રસ્તાપર પડ્યા !

ફતેહ ! ફતેહ !!

લડાઈના આજવેર થઈ ગયલા ને હવે પછી થનારા કોઈ માહા શુરવીર યોદ્ધાને એકાદ જખરી લડાઈમાં ફતેહ મેલવવાથી જેટલો હરખ ઉત્પન્ન થઈ શકે તેથી એવડો ને ચોવડો વધારે હરખ અમારા બીખાજીબાને થતો હતો. તેઓ હવે રસ્તાપર હતા—ધુટા-પણામાં ધુટા હતા—ધર તરફ જતા હતા—અને ત્યાં જઈ પેલા અદીની કમળપત્ની કરનાર હતા ! અમો તેમને ફતેહ ઇચ્છીએ છીએ, અને અમારી એ મુખારકબાદીમાં અમારો એકેએક વાંચનાર દીલો-જાનથી ભાગ લેશે એમ વીશ્વાસથી માન્યે છીએ.

પણ બીખાજી નિશાળથી એક સો વાર દુર ગયા પછી ધીરજથી હવે એક ખુણામાં વિચાર કરવા થોપ્યા. તેવણે જોયું કે એકદમ ટૂંકપર જવાનું ધણું જોખમભરેલું હતું. તેવણે એમ રેશનપર જાય, ને તુરત મુંબઈની ગાડી મલી જાય તો તો વાહ વાહ, પણ જો મુંબઈની ગાડીને વીંધાળ હોય ને તેથી તેવણે રેશનપર ખોટી થવું પડે તો ત્યાં તેવણે સલામત રહે નહીં. થોડા વારમાં નિશાળમાં તેવણની નાહાસ પકડઈ આવશે, ને ત્યારે જ તેવણની ધડપકડની પેહેલી દોડ પોંહોંચશે તે રેશનપરજ પોંહોંચશે, વાસ્તે ગાડીના ચોક્કસ ટાઈમની તલ્લાસ રાખ્યા વગર રેશનપર જવું હેમકાત હતી.

આ ઉપરથી પોંહોંચેલખુટી બીખાજીબા—જેવણની ખુદ્ધી હાડમારીઓના અનુભવથી આ વખતે વધારે તીક્ષણ થઈ રહી હતી તેવણ—અંતે એક નવો રસ્તો સોહધી કાઢી શક્યા. તેવણે ખ્યાલ કીધો કે રસ્તા ઉપરની એકાદ દુકાણમાં જવું, ને કાંઈ ખરીદવાને

અસે ટાઇમટેબલ ત્યાં હોય તો ગાડીનો ટાઇમ જોઈ લેવો. એમ કરતાં જો જણાય કે હમણાંજ ગાડી મલી શકશે તો દોડીને સ્ટેશનપર જવું, ને નહીં તો સ્ટેશનપર જવાને બદલે સ્ટેશનની આસપાસ અંધારામાં ભરાઈ રહેવું, ને પછીની ટ્રેનને ટાઇમેજ સ્ટેશનપર જવું.

એ ખ્યાલથી તેઓ એકાદ દુકાંણુ તરફ ચાલ્યા. તેઓ ચાલતા હતા તે બાજુએ તહરેવાર દુકાંણોની એક હાર હતી, કે જે માંહેલી પેહેલીમાં તેઓ ધુસ્યા.

અકરણુ ૨૮ મું

નવી હરકતો—નવી નાઉમેદી.

તે એક પારસી રમકડાં અને પરચુટણુ સામન વેચતો હતો તેની દુકાંણુ હતી. ત્યાં જઈ બીખાજીયા ગમરાઈ ગયા કે શું વેચાતું માંગવું તે તો તેવણુ મનમાં નક્કી કરી મેલવાને વીસરી ગયા હતા, ને તેથી તેવણુ લગાર ગમરાઈને ઉતાવલમાં કહ્યું કે “મને—મને એક મને—એક સ્ટીલપેનનું કચનું હોલડર જોઈએ.”

બીખાજીયાને લાગું કે તેવણુ જેવા બુચાને એવીજ ઠાંઈ ચીજ માંગવી ઘટે, ને તેથી એ ઠીક બાંણુ આવ્યું.

પેલો દુકાંણુવાલો બીખાજીયાની ગમરાવલી અકળાયલી અછ ઉપર અચરત તો થયો, પરંતુ પછીથી તેમના આગલ તહરેવાર હોલડરોનો એક બાકસ સુકયો.

“તમે માણેકજી મારતરની સ્કુલમાં છેઓ કે ?” બીખાજીયા હોલડર પસંદ કરવાનો દેખાવ કરવા એમથી તેમ બધાં હોલડરો ગળણવતા હતા ત્યારે દુકાંણુદારે સેફેજ પુછ્યું.

પણ બીખાજીયા આ સવાલથી ચોંક્યા. “હું હં: હા, નહી,”

તેવણુ તોતરા બોખરા થયા; “તે સ્કુલમાં હું કંઈ જતો નથી. પણ વાઈ તમે ટાઈમટેબલ રાખો?”

“હા,” તેણે કહ્યું, “મને ગાડીઓ મેંને છે. કોઈ મુંબઈથી આજકાલ આવવાનું છે કે કેમ? જોવાની, ખુદ તમોને સલામત રાખે તે એક ગાડી હવે ખરકાથી ઉપડેલી રાતના પોના નવ કલાકે અહીં આવશે, ને બીજી—”

“નહીજ, મને મુંબઈથી આવતી ગાડીનું કામ નથી,” બી-ખાજીઆએ બીહતાં બીહતાં કહ્યું, “હું તો—હું તો અહીંથી મુંબઈ જતી ગાડીને વાસ્તે પુછું.”

“હ:” તે દુકાણુદારે તેનાં “હ:” પર ઘણા બાર મુકીને કહ્યું—જાણે કે તે બીખાજીઆની મતલબ સમજી ગયો હોય તેમ; “પણ શું માણેકજી માસ્તરને ત્યાં ટાઈમટેબલ નથી?”

“નહી, ટાઈમટેબલ તો છે,” બીખાજીઆ ગભરાતમાં થાપ ખાઈ ગયાજ, “પણ તે જુનું છે તેથી માણેકજી માસ્તરે ટાઈમ તમોને પુછવા મને મોકલ્યો.”

“માસ્તરે ટાઈમ પુછવા મોકલ્યો,” પેલાએ અનકાથી કહ્યું, “ને તું હમણાં તો કેહજે હું માણેકજી માસ્તરની સ્કુલમાં છેલ્લું નહી?”

બીખાજીની છતી ખેસી ગઈ. તેવણુ આવા ઘોંટાલાની વકી ન રાખતા હતા. તેવણુના બીહીકણા સ્વભાવે તેવણુને વળી ફસાવી દીધા.

“ચાલ નીકર, લુચ્ચા ચોર,” તે દુકાણુદારે ગરબગત કીધો, ને આપણા બીખાજીઆનું હાડેહાડ ધુન્ધું, “આવો કોઈ જુઠો ને ફગારો દુકતો છે. હજી ભોંયમાંથી કુટેય તેટલાં એવો છે તો આગલ જતાં કેવોક નીકરવાનો?”

“ નહીંજી, નહીંજી, માફ કરોજી,” બીખાજીયા જે બોલાયું તે બોલ્યા, અને નામોશીની શરમથી લાલ પીલા ને આતશીયા થતા ગયા. “ નહીંજી, ત્રેન નથી જોઈતીજી, માફ કરજોજી.”—ને તેવજી ત્યાંથી નીચી છુસે ચાલી જવા કરતા હતા.

“ વાઈ, ચાલ સખર કર,” બીખાજીયાની એ લાચારીનો હાલ જોઈ પેલા દુકાંણદારને દયા આવી તેથી તેણે ઠંડો પડી કહ્યું, “ સખર કર, ને મને ખરેખર જે હોય તે કેહે.”

તેનાં એ બોલવામાં એટલી બધી તો સાદાઈ ને સચ્ચાઈ લાગી કે બીખાજીયાએ તેણે જે કહ્યું તે સધળું માન્યું, ને તેને જવાબમાં સધળું કહ્યું. “ માસ્તર મારાપર ધણોજ જીલમ કરેય,” તેવજી કહ્યું, “ તેથી હું મારા બાવાને ઘેર જતો રહેવા માંગું.”

“ ત્યારે એમ પેહેલેથી કેહેની,” પેલા પારસીએ હસીને કહ્યું. “ વાઈ ચાલ ત્યારે, હમણાં અરધા કલાકમાં એક ગાડી છે. તું ધીરે ધીરે જશે તોખી તે ગાડી તુંને મલશે. જા વેહેલો ચા, ને જોરે, એમ કરતાં તું સપરાઈ જાય તો સાથે મારું નામ લઈ મને ના ફ-સાવતો, કેમકે એ ઇશકાલની મને સારી ધરાઈ છે, અને તેથી માસ્તર પોરયાઓને અહીં આવતા બંધ કરશે તો મારું ટકુ ચાલતું કુતી પરશે.”

“ તે વાસ્તે તમારે ફીકર નહીં કરવી, મેહેરબાન,” બીખાજીયાએ કહ્યું. “ તમારી આએ મારા સાથની સહકાઈ તમોને શોખા-બરેલી છે.”

અને હવે વળી એક વાર ઉમંગથી ઉભાતી છતી સાથે બીખાજીયા સ્ટેશન તરફ ચાલ્યા—બલ્કે દોડ્યા. ઝાડો, ઘેરો, મોહલ્લા ને રસ્તાઓ વટાવતા તેઓ છેક સ્ટેશનની લગોલગ પોહ્યાંચ્યા—એટલે સુધી કે ત્યાં જનટીંગ કરતાં એનજીનની ચીસો ને ગાડીના ખખ-કાતો વગેરે બી તેવજીના કાને આવવા લાગ્યું.

ઓ ખુશાલી ! ખુશાલી ! ! ખુશાલી ! ! !

હવે બીખાજીયા એવડી ઉલટથી દોડ્યા, પણ દોડતાં દોડતાં
—અરે કમનસીબ ! કોઈ ત્રણ દુકતાઓ હાથમાં હાથ ભેરવી ચાલતા
હતા તેમનાસે અથડી પડ્યા !

તેઓ કોણ હતા ? કોઈજ નહીં પણ માકુ ચેન, પેસુ બેંસ
ને ખસર ખીશકોલી !

વળી આ ભેટા બી ક્યાં થયો ? જ્યાં એક દુકાણુમાંની બહુક-
દાર રૌશણીએ તે રસ્તાપરનાં અધારાંને હટાડી રસ્તો તેજસ્વી કરી
દીધો હતો ત્યાંજ !

બીખાજીયા આ નહીં ધારેલા સંજોગથી—નહીં વક્રી રાખેલા
કમખખત કમનસીબ મેલાપથી નીરાશ-નાસીપાસ-નાઉમેદ બની ગયા.

“અરે, એ તો અદી છે ?” પેસુ બેંસને બીખાજીયાનો
આંચકો લાગ્યો હતો તેમાંથી સાવધ થતાં તેણે બીખાજીયાનો હાથ
પકડી કહ્યું.

“કેમ બચ્યા, અત્યારે રેશન તરફ ઉતાવલમાં કાંઠાં વટેય ?”
ખસર ખીશકોલીએ ખરી વાતનો જરા બી વેહેમ લાવ્યા વના તે-
બી દમમાંજ પુછ્યું.

“હે,” બીખાજીયાએ બની એટલી હીંમત બતાવી કહ્યું,
“પણ બચ્યાજીઓ તમે કહેશો કે તમે અહીં કાંઠાં ઉતરી પર્યાતા ?”

“અમે ?” માકુ ચેને કહ્યું, “અમે તો માસ્તરને વાસ્તે ગઈ
કાલનું ટાઈમ્સ રેશન પર લેવા ગીયાતા. માસ્તરે તો મને એકલાને
જવા કહ્યું, પણ મેં સાથે આએ બેઉને બી માંગી લીધા.”

“ત્યારે હવે સેવક બી કેહે કે સેવક અહીં શું કરવા આયા
તે ?” બીખાજીયાએ જબરી હીંમત કરી સમયસૂચકતા વાપડી.

“ સેવકને બી માસ્તરેજ મોકલ્યો. માસ્તરે તમો લોકપર કેહવાયુંય ને તેવણુને ટાઇમ્સ જોઇતું નથી. તમે લોક કોનીકલ લેતા આવજો.”

“ ત્યારે પેહલેથીજ એમ બોલસની ?” અને તે ત્રણે પોરયાઓ હસી પડ્યા. “ ચાલો ત્યારે પાછા સ્ટેશન તરફ !” —અને હવે તે ચારે જણા સ્ટેશન તરફ ચાલ્યા.

પણ એ પોરયાઓ સાથની રકજીકમાં લગભગ પાંચ સાત મિનીટ વહી ગઈ હતી, ને તેથી મુંઝાઈની ટ્રેનનો ટાઇમ થયો હતો. એકાએક એજ વખતે “ ટોંગ ! ટોંગ ! ટોંગ !” કરતો સ્ટેશન ઉપર ઘંટ વાગ્યો, ને બીખાજીયાને સરપે ડંખ માર્યો હોય તેમ તેવણુ ચોંક્યા. બીજીજ પલે અંધારાં વચ્ચે સ્ટીમનો એક સફેદ રેલો આસમાનપર મોકલતાં એનજીનના ધમધમાત વચ્ચે ટ્રેન સ્ટેશનમાં દાખલ થઈ તે બીખાજીયાને દુરથી દેખાયું.

પેલા પોરયાઓ તો તાહેલાં કરતાં ધીમે ધીમે ચાલતા હતા. બીખાજીયાએ ફકરમંદ થઈ તેઓ બણી જોયું. એમ ને એમ ચાલતાં તો દસ મિનીટ જોઇએ, ને તેટલાં તો ટ્રેન ઉપડી બી જાય !

“હઃ પેસુ, આપરે બધા દોરીએ તો કેમ ?” બીખાજીયાએ અંતે હીંમત પકડી દરખાસ્ત કરી; “મજેની કસરત થશે.”

“છટ, હમણું રાતપરી શું દોરે,” પેસુએ તુચ્છકારથી કહ્યું; “અમારે તો નાંી દોરવું. તારે જોઇએ તો તું કાંય નહીં દોરતો ?” —અને તે ત્રણે પાછા પોતાની વાતમાં પડ્યા.

બીખાજીયાને તો એજ જોઇતું હતું કેની ? તેઓ બીજી વાર પુછવા ચોખ્યા નહીં. બીજી પલે તો તેઓ વિનલીના વેગે તે ત્રણે પોરયાઓની હસાહસ વચ્ચે દોડ્યા !

દોડવા સામે તેઓએ જોયું નહીં. ગાંડા હાથી ને આંધળાં હુટની પેઠે દોડતાં તેઓએ કોણુને ટપકાવી દીધાં, કોણુકોણુને

કચડી નાંખ્યાં, ને કોણકોણસે ચડડી પડ્યા તે જોવા કે જાણવા તેઓ થોપ્યા નહીં. તેઓ દોડ્યા ! બસ તેઓ દોડ્યા ! આંખ વીચીને દોડ્યા ! !

અંતે સ્ટેશનની પગઠી આવી ! શુગર તે સાહેબના, હજી ગાડી સ્ટેશનપર હતી, ને એનજીનનો બાફ એક ગુંગલાયેલો ધોંધાટ ચલાવતો હતો. તે ઉપરાંત ગાડીનાં બારણાં ફટાફટ ઉઘડવાનો ને ધપાધપ બંધ થવાનો અવાજ બી આવતો હતો.

બીખાજીયા દોડતા આવ્યા તેવા ત્યાં થોપ્યા નહીં. તેઓ એક કુદકે ટીકીટઆશીસ તરફ ધસ્યા. સ્પર્શ નસીએ ત્યાં બીડ હતી નહીં. ફક્ત એક બુઢી પારસણુ (જે બેંસ જેવી જાડી ને ઠીકરાં જેવી કાલી હતી તે) ટીકીટઆશીસની આખી બારી રોકી ઉભેલી હતી, ને મોટે સાહદે કાંધ ખુરદો ગણી લેતી હતી.

તે કોષ વીધવા હતી. દીલમાં કાલી સાડી હતી, નીંદરવેસરનું માંથુંબાનું હતું, ને લોખંડની જાડી ક્રેમનો આંખમાં ચસમો હતો.

તે નખખોદગમ કાંધ આગે ગાડીમાં જવાની નહીં હતી; તે તો પુનાથી ઉપર આગલ જવાની હતી, ને તે ગાડીને તો વાર હતો, તેથી ધણાં ઠંડે કલેજે ખુરદો ગણતી હતી.

“મમાધ, મોટાંમાય, ડોસાં, જરા ખસી જાઓ તો,” બીખાજીયા તેના પાસ ગયા તેવા તેને નરમ આંચકો મારી કુતરાની પેટે હાંફતાં હાંફતાં બોલ્યા.

“ઓ તું મરેરે, મુવો વાઉ !” તે ડોસાંનો મિનજ જતો રહ્યો; “મુવો જાંણે એક વટાવા જવાનો છે ! મરી ગીઓ કોષ આવો બી અસાંસતે જીવનો પોરયો છે ! મુવાએ વરી હું છેક તેર આના વેર ખુરદો ગણી મેલીને આવી ને મને જુલાવી નાંખી !” —ને આફતોની આફત ! તે હડીલી ડોસીએ તો બીખાજીયાની

આટલી દોડદોડપર જરા બી ધ્યાન આપ્યા કે ત્યાંથી ખસ્યા વગર પાછો ખુરદો પેહેલેથી ગણવો સર કીધો !

“દેખ્યાની મરં સીકલેર મારતર,” તેણે કહ્યું, “આએ ઉંદર એક દોરીયાંકી છુલ આવેચાય. જોવ મરં, તુમ અમારે કુ ગણવા લાગ્યા. આએ એક, બે, તીણુ, ચાર, એક આના હોવીઆ—”

બીખાજીયાને તો એવો શુરસો આવ્યો કે તે ડાસીને ઉચકીને દેવાલસે અક્ષાળીજ મેલે !

“કોમ્પ આનેકા હય ?” એજ વખતે બાહેરના પ્લાટફોર્મ પરથી ગાઉં પોકાર માર્યો.

“અમ આતા હએ, મીં ગાઉં, આમ એમ કર્મીંગ,” બીખાજીયાએ ગભરાતથી રજેરગ ધુજતા કહ્યું,—અને પછી પેલી ડાસીના શુરસાની દરકાર કીધા વના તેની બગલમાંથી માથું મારીને તીકીટવાલાને કહ્યું, “મુ’બઈ; ફર્સ્ટ સીંગલ; જલદી, જલદી, પ્લીઝ.”

“મરેરે મુવો દેવ !” પેલી ડાસી વળી ચસમો ઉચો કરી બીખાજીયા પર ડોલા કાઢતી વચ્ચે પુરાઈ; “મુવાને લીધે મારો એક ધબ્બુ નીચે ગળરી ગીયો !”

“પુના તુ બોંબે, સીંગલ,” ટીકીટકલાઉં તે માનીતી ખ્યારી ટીકીટ આપતાં કહ્યું, ને પછી બીખાજીયાએ જે વીસ રૂપ્યાની નોટ આપી હતી તેનો બાકીનો હિસાબ તેમને પાછો આપ્યો.

પણ અરે કમનસીબ ! એજ વખતે “ટોંગ ! ટોંગ !” કરીને ગાડી ઉપડવનારા ધંટના બે જોરાવર થોકા પડ્યા, ગાઉં “શુ-રૂરૂ !” કરી સીપતી વગાડી, ને એનજીને “જાંજાં !” કરી ચીંચવાઇને સાદ આપ્યો, કે ગાડી પાણીના ધીમા રેલા માફક ચાલવા માંડી !

બીખાળ્યા, એમ છતાં, એક કુદકે કુદીને બાહર પ્લાટફોર્મ પર દોડવા ગયા, પણ તે દરવાજા આગલ ઉમેલા બેહેરેમ સીપાઇએ “અબે કીદર જાતે હો જી !” કરી પાંખડું પકડી તેમને અટકાવ્યા, અને બારણું બંધ કરી લીધું.

ગાડી પકડવાની આટલી બધી વેદનાઓ કીધા ને ખમ્યા છતાં અંતે ગાડી ઉપડી ગઈ, ને તેને કટેરાઓ આગલ ઉભા રહેતાં કટેરા વચ્ચે ચંપાઇને ચપટાં થયલાં નાક સાથે ઉપડી ગયલી જોવી એ આપણા ભાંગેલા નસીબના બીખાળ્યાને માટે કેટલું સેતમકરક હતું તે અમો સમજાવ્યે તે કરતાં વાંચનારેજ વિચારી લેવાનું છે. પેલા દુકતાઓનું નખખોદ વલે તે તેઓ નહીં મલતે તો ગાડી જરૂર મલતે—અને તેથી બી વધારે, પેલી રાંડ કોઈ ડોસી નડતી મરે તે જો નહીં નડતે તોબી ગાડી ખચ્ચીત મલતે ! તે ડોસી કે જોનો ખુરદો, બીખાળ્યાએ ધણા ગુસ્સા વચ્ચે જોયું કે, હજી ગણવાનો પુરો થઈ રહ્યોજ ન હતો !

અંતે ગાડી ઉપડી ગઈ, ને તે સઘળા પસાર થઈ ગઈ ત્યાંવેર આંખોમાં આંસુ સાથે બીખાળ્યાએ તે જોઈ. તેવામાંજ પેલા ત્રણ પોરયાઓ—પેસુ બેંસ, માકુ ચેન ને ખસર ખીસકોલી જે પછવાડે ધીમેધીમે ચાલતા હતા તેઓ સ્ટેશન પર અદી (1) નાં કેહેવા મુજબ ટાઈમ્સ બઢલીને કોનીકલ લેવા આવી પોંહવાયા, ને બીખાળ્યા સાથે એકઠા થયા.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

બીખાળ્યાની ઘેર પોહોંચવાની વેદનાઓ.

“કેમ, આગલથી દોડી આવીને શું લુમકો ખાધો ?” પેસુ બેંસે ગરીબ બચારા બીખાળ્યાની આંસુઓથી બીજાવલી આંખો જોયા વના આવતાંને વાર કહ્યું.

“ધુર ને ધુમાસો,” બીખાજીખાએ ધુખરાયલા સાહદે કહ્યું, કેમકે ફક્ત એકાદ બે પલને ખાતર ગાડી પકડવાનું તેઓ ખોલી બેઠા હતા તેના ખ્યાલથી પેદા થતી ખફગી અને નાઉમેદી તેઓ હવે છુપાવી શકતા ન હતા.

પણ બીખાજીખાનાં સારાં નસીબે એ તેઓના ધુખરાયલા સાહદ અને રસાયલી અદાએ તે ત્રણ છોકરાઓ—પેસુ બેંસ, માકુ એન ને ખસર ખીસકોલી—માંના એકનું બી ધ્યાન ખેંચ્યું કે રોક્યું નહી, ને તેથી તેઓ સઘળા ખરા બનાવોથી બીલકુલ બે-ખખર સ્ટેશનપર ઓપ્રીસમાં ગયા. વાંચનાર યાદ કરશે કે તેઓ ત્રણને તો માસ્તરે પોતા વાસ્તે સ્ટેશનપર “ટાઈમ્સ” લેવા મોકલ્યા હતા, પણ તેઓને બીખાજીખા સાથે અચાનક મેલાપ થતાં જ્યારે તેવણુ તે તરફ શું કામ જતા હતા તે તેઓએ જાણવા માંગ્યું, ત્યારે બીખાજીખાને બીજું કંઈ નહીં સૂઝવાથી એમ અડાવી દીધું હતું કે માસ્તરે કેહેવરાવ્યુંય જે ‘મને ટાઈમ્સ નહીં જોઈએ ને કોનીકલ લાવજો !’ બીખાજીખાએ પ્રથમ તેઓનો સ્ટેશન તરફ જવાનો સખખ જાણવા માગ્યો હતો, અને જ્યારે તે સખખ જાણ્યો હતો ત્યારે પોતાનાં તે તરફ આવવાનાં કારણમાં એમ પાટયાં ગોઠવી દેવાની તેમને સમયસૂચકતા સૂઝી હતી. ગરીબ બચારા ! તે વખતે તો જાણતા હતા કે તેમને એમ હાથતાલી આપી તેઓ ત્રેનમાં ઉપડી જશે, પછી ટાઈમ્સને બદલે પોરયાઓ કોનીકલ લઈ જશે તોબી કોઈ કશું કરી શકશે નહીં; મગર એ તેઓના ખ્યાલમાં તેઓએ થાપ ખાધી, કેમકે ત્રેન તો ચુકી ગયા, ને તેથી આ ત્રણ નાધલા દેવોની બાંહેધરી હેઠલ તેઓને પાછું માસ્તરના બસમાં જઈ પડવાનું હતું !

તેઓ ચારે જણા હવે સ્ટેશનની ઓપ્રીસમાં ગયા ને ત્યાં ‘ટાઈમ્સ’ પાછું આપી કોનીકલ લીધું. એ વખતે બીખાજીખાએ ઘણું બી

ચાહ્યું કે એ ‘આદાંની સુઠ’ થતી અટકાવે, પણ હવે બોલ્યું અબોલ્યું કરી હમણાંજ વાત વધારવા તેવણની હીમત ચાલી નહી, ને તેથી જ બને તે ખરી એમ સધળો આધાર ખુદાને સોંપી તેઓ ચુપ રહ્યા.

તે પેપરોની બદલી થઇ ચુકી, ને હવે તે ચારે પાછા સ્કુલ તરફ ચાલ્યા. બીખાજીબાને ચાલતાં લપેડા આવતા હતા, પણ બીજો ઉપાય—બીજું બાહાણુંજ નહી હાથ આવવાથી તેઓને બી તે ત્રણેની હરોલમાં પાછું ફર્યા વના ચાલ્યું નહી; અને તેઓ જ્યારે સ્ટેશનમાંથી પાછા જવા નીકળ્યા ત્યારે બુર્કીંગઆરીસ આગલથી પસાર થતાં બીખાજીબાએ ગુસ્સાથી ઉકળતી છાતી વચ્ચે જોયું કે રાંડ પેલી દબરી ડોસીનો ખુરદો હજી ગણાઈ રહ્યોજ ન હતો! બીખાજીબાએ, તેથી, ટીકીટ આપનારા તે બુર્કીંગ કલાર્કની ધીરજ પર મનમાં આફરીન કીધી, કેમકે આ કાતરયાંની ધસેલી ડોસીને હજી તે પટાવીને સમજાવતો હતો. ડોસી હવે રકજીક કરતી હતી કે તેણે આપેલો એક ધખ્ખુ ખોટો હતો, વાસ્તે તે તેણે બદલી આપવો! દુન્યામાં એ ડોસીની કીસમનાં પાકવીને પલેઠર કરનારાં આસામી-ઓ બી કેટલાં હશે!

“કેમ અદી, સ્ટેશન તરફ જતી વખતે વરી એમ દોરવાનો આજે શું તુંને પવન થઇ આવ્યો?” માકુ એને રસ્તે જતાં પાછી વાત કાઢી.

“નહીં, હું મકુજે જરા કસરત થશે,” બીખાજીબાએ અવલ આપેલા સખબને વલગી રેહતાં કહ્યું.

“અરે કસરત કોણના બાપની લેવા જાય?” ખસર ખીસ-કાલીએ ફફડીને કહ્યું; “આપરે કંઈ એમ દોરીને વગર ફાકટનાં હારકાં પાસરાં દોડરાં કરયે નહીં. હા, જો કંઈ પાવલા અરધાની સરત લેવાય તો હું દોરું.”

બીખાજીયાની આંખો આ સાંભળતાંજ ખુશીથી પાછી ચમકી નીકળી.

“એમ છે?” તેઓએ આશા નવી રવેસે તેમનાં જીવરમાં તાજ કરતાં કહ્યું. “ત્યારે ચાલો, આપરે અરધા અરધાની સરત બકીએ. છે કમુલ?”

“પણ તારા પાસ અરધો બરબોચ કાંઠાં ને?” પેસુ બેંસે વાંધો ઉઠાવ્યો.

“હું, એમ તે શું તારાં મનમાં તું ચાએ પીએય?” બીખાજીયાએ આ ઇનસલ્ટથી ગુસ્સે થઈ કહ્યું, ને સૌની ખાતરી કરવા ગળવાંમાંથી એક અરધો ખેંચી કાઢી બતાવ્યો.

આ રૂપાંનાણાંએ કરી સર્વનાં આંગમાં ગરમી આવી, ને સૌ દોડવા તૈયાર થયા.

“હવે સરત એમ,” બીખાજીયાએ જ્યાં ત્યાંથી આ પોરચાઓને ખેરવવાનાં પાટયાં ગોઠવ્યાં, “સરત એમ, કે હું ‘વન-દુ-ને થી!’ કરીને બોલું કે આપરે ચારે જણા દોરવા માંડ્યે, ને જે રકુલપર જઈને પહેલ્લો ઉભો રહે તે એક અરધો રૂપીઓ જીતે!”

આ વાત બધાને ગમી, ને તેથી ચોક્કસ પગલાં માપી તેઓ એક હારમાં એકેકને પકડી ઉભા રહ્યા, ને અકેક (જમનો) પગ આગલ કાઢ્યો. બીખાજીયા બી આ ચીલબુલી રમતમાં ઉમંગથી સામેલ થયા, ને પછી ગોઠવાઈ રહીને મોટે સાહદે તેઓએ “વન-દુ એન્ડ થી!” કરી પોકાર માર્યો, કે કમાનમાંથી છુટેલા તીરની પેઠે તે ત્રણ દેહકાંણી પોરચાઓએ આંખ વીંચીને દોડવા માંડ્યું!

બીખાજીયા બી પ્રથમ તો થોડુંએક વેર તેમના સાથ દોડ્યા, પણ પછીથી ધીમા પડી ગયા, ને રફતેરફતે તેમની નજર ચુકાવી બાજુ થઈ ગયા.

ત્યારબાદ પોતે એક ખુણામાં અંધારામાં સંતાઈ રહી તેઓએ તે ત્રણ દુકતાઓને દીલમાં આવ્યું હોય તેમ દોડતા જોયા. બીજી આગલથી પસાર થતાં તે ત્રણેના દોડતા આકાર તેમને નજરે પડતા, ને વળી તે બીજી આગલથી દુર થતા કે તેઓ દેખાતા બંધ પડતા. એ રીતે જ્યાંવેર તેઓનાં દુર ને દુર વધ્યાં જતાં પગલાંના અવાજ સાથે તેમના આકારો વટીક દેખાતા બંધ થયા, ત્યારે વળી ફોતેહની કાંઈક ખુશાલી સમેત બીખાજીખા સ્ટેશન તરફ ઉતાવળે પાછા ગયા.

મુરદાં બેહેસ્ત જાઓ કે દોજખ તેની તેમને દરકાર ન હતી. તેઓએ મંડાવેલી સરતમાં તે ત્રણ દુકતાઓમાંથી કોણુ જીત્યું તે જાણવાની તેઓને જરા બી કાલજી ન હતી. તેઓની મક્કસદ તો માત્ર એ રીતે તેમને ખેરવવાનીજ હતી, ને તેમાં તેઓ નહીં ધારેલી રવેસે ફાવવા ને ફોતેહમંદ ને બાગ્યશાલી નીવડ્યા તો હવે પોતાનું શું કરવું તે ઉપરજ તેઓએ ધ્યાન લગાડ્યું.

તેઓએ સ્ટેશનપર જઈ ટાઇમટેબલનું મોડું પાટીયું બાંકપર ચઢીને વાંચ્યું, ને તેઓને રોશન થયું કે બીજી બી એક ગાડી આજે રાત્રે મુબઈ જનાર હતી, પણ તેને હજી ૧૫ કલાકનો વીલંબ હતો !

હવે એ દોઢ કલાક ગુજરવો કેમ ને ક્યાં ? જો સ્ટેશનપર ગુજરે તો નહીં પકડાઈ આવે, કેમકે તે પોરયાઓ સ્કુલમાં પોંહોંચતાંજ ફોનીકલ ને ટાઇમ્સને લગતા ગોંટાલાથી તેમજ બીજા અનેક સબબોથી તેમનું પાપ પકડાઈ આવવાનું, ને તેથી તેમની ધરપકડની જે પેહેલી દોડ થાય તે સ્ટેશનપરજ પોંહોંચે ! બીજા હાથપર જો સ્ટેશનની આસપાસ રસ્તામાં બટકીને એ વખત કાઢે, તો તેમાં બી પકડાઈ આવવાનો જોખમ હતો. દુકાણોમાંની રોશની, રસ્તા ઉપરનાં ફાંણસો કે ઝીવી કોઈ બી રવેસે દેખઈ આવીને સપડાઈ જવાયા વના રહેવાએજ નહીં. વળી જો સ્ટેશનથી કેડે દુર નીકળી જાય તો તેમની પાસે ધડીઆલ ન હતું—વખત માલમ નહીં પડે ને એ બીજી

ટ્રેન બી કદાચ ઉપડી જાય, અને એ રીતે બીજી ટ્રેન બી જો છટકી ગઈ તો ખાનાખરાખીનાજ પારવાર કેની ?

તેઓ વિચારમાં ને વિચારમાં આખો પ્લેટફોર્મ ચાલ્યા. તેઓને કોઈએ જોયા નહીં. ટ્રેનને વીલંબ હતો એટલે પ્લેટફોર્મની બાજુપર કશી બી ધમાલ હતી નહીં.

પ્લેટફોર્મ આખો પુરો થતાં મેદાંનમાં ઉતરવાનો ઢલાવ આવ્યો કે જેની હેઠાંણુ માંહેલાં ઘાસ ને કાદવનાં પાંણીમાં દેડકાઓ ને કસારીઓ કાંનને ચાકવીને કંટાલો ખવાડનાર એકનોએક અવાજ કરતાં હતાં. તે ઢલાવ આગલ આવી બીખાજીયાએ જોયું કે બાજુમાં અંધારામાં કાંઈ માલનાં ખાલી ગાડાં પડેલાં હતાં. આ જેવી જોઈએ તેવી તક હતી ! બીખાજીયાએ ખ્યાલ કર્યો કે એ ગાડાં હમણાં ને હમણાં જોડવાનાં તો હોયજ નહીં, વાસ્તે તેમાં જો જઈને ભરાઈ એસાય તો ટ્રેન આવવાનો ટાઇમ બી ખરાબર ખબર પડે, ને તેને પકડવાને આવનારા તેના શત્રુઓ તેને કદી બી પકડી કાઢી શકે નહીં.

આ વિચાર તેઓએ ધણો મુખ્યારક માન્યો, ને ભરાવાની એવી સલામતીભરી જગ્યા શોધોધી કાઢવા ખાતર તેઓએ પોતાનાં તાલેનો તેમજ ખુદનો ઉપકાર માન્યો. તે પછી તેઓ સંભાલથી પ્લેટફોર્મ ઉતરી હેઠે મેદાંનમાં ગયા, ને પાટાઓના નીકલેલા ફાંટાઓમાંના એક ઉપર પાંચ સાત ગાડાં પડેલાં હતાં તે માંહેલાંએક પર મુશ્કેલાઈએ ચઢીને તેમાં તેઓ જઈ ભરાયા !

પ્રકરણ ૩૦ મું.

ધર પાંહોંચવાની વેદનાઓ. (ચાલુ).

તે કોલસાનાં ગાડાં હતાં. તેમાંથી કોલસો કાઢી લીધેલો હોવાથી જોઈ હમણાં તો તે ખાલી હતાં, તોયે કોલસાની મેસથી ને કાદવ

કચરાથી તે લપટાયલાં હતાં. એમ છતાં બચારા બીખાળ્યાએ તે ખી ગનીમત માન્યું. કપડાં ખરડાયાં ને હાથ પગ ને સધળું આંગ કાઢવ કોલસાથી લપેટાયું તો ખરજાંહનમ, પણ દેન આવે તેટલાં હયાં જે શુપચુપ મરી રહેવાય તોખી બસ !

તેઓ નિરાંત કરી બેઠા. રુકુલમાંથી નાહસ્યા પછીથી તેઓ ફેટલી જુદી જુદી પ્રકારની તનની તેમજ મનની રંજમાંથી પસાર થયા હતા તે વાંચનાર વીગતે યાદ કરવા તજદી લેશે તો તેવણુ ક્યા ચાકીને સુસ્ત થઇ ગયલા હોવા જોઇએ તેનો તેને સેહેલ ખ્યાલ થશે. એવા ચાકીને લોઠપોઠ થયલા તેવણુ તે ગાડાંમાં પલાંથો મારીને બેસી ગયા—બલકે અરધા સુતેલા લેટી પડ્યા તેમાં અચરતી કશી નથી.

પણ તેઓને નીરાંત કશી ન હતી. હયાં એકાંતમાં ખી તેઓ ઘોંઘાતથી કાંઇ અલગ ન હતા. માથાં ઉપર તારના તારો “ધું ધું” અવાજનો એક ઘોંઘાટ મચાવતા જતા હતા, ને હેઠે ઘાસમાં, અમોએ ઉપર કહ્યું તેમ, દેડકાઓ વગર ચાકવેતું એક ‘કટ-કટ’ ચલાવતા હતા, એટલે બચારા બીખાળ્યાનાં બેજાંતું જાંણે જરા વારમાં દહી થઇ ગયું ! પણ એ બધું તે ગંધીલાં ગાડાંઓએ બહેલી બેમુલી સલાંમતીની નીરાંત આગલ ખીલકુલ બેહસાજ હતું, અને બીખાળ્યા એટલીજ દુવા ચાહતા હતા કે દેન આવે તેટલાં એટલી નીરાંત તેઓને વાસ્તે સચવાઇ રહે.

પણ નહીં ! બીખાળ્યાનાં ફુટેલાં કરમમાં એવી નીરાંત સર-જેલીજ ન હતી. તેઓ અરધો કલાક એ રવેસે “ખુદા—ખુદા” કરતા પડ્યા હશે, તેટલાં સીગનલ બોક્સમાં તારના ઘંટના બે જના થોકા થયા, અને કોઇએ—ધણું કરીને રેશનમાસ્તરે—પ્લાટફોર્મપર નીકલી ખુમ મારી, “ચલા, માધ્યા શીતારામ, કાંતું, તે વર જાએચી ગારીલા તો સા વાગન જોડન ડેઆલા પાએજે, તે માહીત આહે કય?”

“હોય, સાહેબ, હોય,” કરીને કોઇએ સાહાદ આપ્યો, ને પછી

પ્લાટફોર્મનો જે દલાવ બીખાજ્યા હતા તેથીજ આખા હતા ત્યાંથીજ બીખાજ્યા હતા તેજ બાજુએ જે ત્રણ આસામીઓનાં ઉંઘાડાં પગલાં આવવાનો સણસારો થયો.

“તોજ કે નાય ?” આવી પુગતાં તેઓમાંથી એકે તેના સાથીઓને સલાહ કીધો.

“હોઈ,” બીજાએ જવાબ દીધો; “માધ્યા, તુંહમી માંગે રાહા. ચલા સીતારામ. હેલામાલી હોઈસા !” ને બીખાજ્યાએ ધુજતી છાતી વચ્ચે જોયું કે તેઓ જે ગાડાંમાં હતા તે ગાડાંએ તો તેને લટકતી સાંકડોના ખણખણાત વચ્ચે ચાલવા માંડ્યું !

નખ્ખોદ ! આ શું વળી નવી મોહકાંણુ ? મુંબઈ તરફથી ધસારાખંધ ગાડી આવી લાગશે તેને જો એ ગાડાં જોડી દીએ, ને બીખાજ્યા અંદર રહી જાય તો મુંબઈ જવાને બદલે સાંમુ મુંબાઈથી જતી દુર જવાનું થાય !

અને વળી તેઓ પ્રગટ બી કેમ પડે ? તેઓ તે પોરટરોને ગાડાંમાં કેમ આવી બરાયા તેના બચાવમાં કહે બી તે શું ? સઘળી જીવસતોસત ગબરાતની પલો હતી, ને બીખાજ્યા પોતાના જીવને હજારો કડુવા માંગતા તે ગાડાંમાં ધુજવા પડ્યા.

એટલામાં તો તે સીહા રાતની શાંતી વચ્ચે દુરથી ઝપાટામાં આવતી એક ટ્રેનનો ધમધમાત પણ કાંને આવવા લાગ્યો, ને વળી જરા વારમાં તેણે એક સીપતી આપી તેનો બી ઉંડો સાહદ આપ્યો ! હવે ત્યારે એક પલ બી ખોહવાની ન હતી. વખત જતો હતો તેમાં ત્રેન આવી પુગી તો બીખાજ્યાની પુરી કમળખતી, કેમકે તે ત્રેનમાં જો તેઓ પુનાની ઉપર ધસડાઈ ગયા તો માસ્તર અદીને બી સગવડથી ખખર કરે, ને સંધા એકઠા થઈને એવી રીતે કાવતું કરે કે તેવણુ ઘેર જવા પામેજ નહીં !

એટલાવાસ્તે જેમ તેમ હીંમત કરી તેવણુ તે ગાડાંમાં ગુઠ-
ણુપર ઉભા થયા, ને બાહેર ડોકાવી બીહીધેલા દધાયલા સાહાદે
અટકલે બોલ્યા, “ માધ્યા, ઓ માધ્યા ! ” પણ બીજી પલે તેવણુનું
હીચકારાપણું પાછું તેવણુપર ગાલેબ આવતાં તેવણુ ડપ દધને
પાછા બીહીતા ધુજતા ગાડાંમાં ફસડાઈ પડ્યા.

બીજા હાથપર સંજોગ એવો થયો કે બીખાજીઆવાલાં ગાડાંને
જે હડસેલી આપતો હતો તે માધ્યોજ હતો ! તેણે ગાડાંમાંથી તેનું
નામ પોકારાતું સાંભળી ચમકીને ઉચે જોયું, ને બીખાજીઆનો કાદવ
કચરા ને મેસથી લપટાયલો ચેહેરો જોઈ અધારાંમાં તે તેવણુને
જીત સમજ્યો ! વળી તેના એ હેમક ખ્યાલને બીખાજીઆ ફક્ત નામ
પોકારી પાછા ગાડાંમાં તુટી પડ્યા તેથી વધારે ઉત્તેજન મળ્યું, કેમકે
તેને લાગ્યું કે જીતમામા તેનાસે ચાલા કરતા હતા, ને નામ પોકારી
અભોષ થતા હતા !

આથી તે બાપડો ધાસ્તીથી બોબરો તોતરો ચર્ધ ગયો ! “ સી—
સી—સીતારામ, ધડે એયા બા લ—લ—લવકર એયા. મ—મમા-
લાતરી ખવીસને પોકારલા. અમી ગુપચુપ તે ચલાવતે હોતે તેનચે
મદી ‘ માધીયા-માધીયા ’ કરી પોકારન અમચી ઠેકડી કીલી, ને મંગ
અભોષ જલે ! ”

“ કાય ગોસ્ટી સાંગતોશ રે તુમી ? ” સીતારામ કે જે મા-
ધ્યાનો આ ગભરાત જોઈ કાનુ સાથે પોત પોતાનાં કામ તુરત વેલા
પડતાં મુકી બીખાજીઆના ગાડાં આગલ આવ્યો હતો તેણે માધ્યાનાં
હીચકારાંપણાંપર ગુસ્સો બતાવ્યો.

“ આઈ સપત, મી ખરી સાંગતોશ ! ” માધ્યાએ બચાવ
કીધો. “ અસે કાલે હોતેશ કે તેનચા તોંદા પરચંત મી પાચાલા

નહીં શકને. માલા તરી લઈ ડર લાગતોશ. અમાલા એ નોકરી નહીં પાચળે. અમી ધરી જતોશ. ”

“ અરે પણ પાછાયલા તો પાછીજે કે આંતમદી કોણુ આહે?” હવે કાનુએ હીંમત ચલાવી; “ ખસ, મી બગતો.”—અને કાનુ સાંકલપર થઈને ગાડાંમાં ચઢ્યો, ને અંધારામાં થયોસીને ભીખાજીમા મીનતું પુતણું હોય તેમ તેવણુને બોચીમાંથી પકડી બાહર ખેંચી કાઢ્યા, તથા ખીજઓની મદદથી હેઠે ભોંયપર ઉતારયા.

ગરીબ બચારા ભીખાજીમા ! તેવણુની તો ધાસ્તીથી છાતીજ એસી ગઈ. શું બોલવું તે તેવણુને સુઝ્યું નહીં. તેવણુની જખાંજ હિપડી નહીં !

હવે માધ્યાને ખી હીંમત આવી, ને તે ત્રણે ભીખાજીમા આગલ વાંકા વલ્યા.

“ તુમ્હી કોણુ આહેરે ? ” સીતારામે પુછ્યું.

“ અરે કોણુ આહે કાય ? ” કાનુએ ગુસ્સો કીધો, “ લોફર હાય, લુચ્ચે આહે, આંણુખી કાય ? લોફર તરી આણુ લુચ્ચા તરી નાએ હસ્તીલ તર ઇકરે ગાડી મદી નીજયલા કસા એલ ? ”

“ ઘેઉન ચલા માસ્તર જવલ,” સીતારામે દરખાસ્ત કરી; “ પોલીસાંત પાઠવુન દેશીજ કી જલા. તો આતાં ગારી એશીલ.”

“ નાહીં, નાહીં, સખુર કરાવા,” હવે માધ્યો કે જેની તમામ શીકર દુર થઈ ગઈ હતી તેણે ભીખાજીમાની પક્ષ ખેંચી; “ કોણુ આંગલા મનુષ્ય દીસતો. ઇકડે બધા, તો કોણુ પારસી આહે. ”

પારસી, પારસી આમ્હી કાંઈ સમજતેસ નાહી,” કાનુએ જીલ્લીધી. “ ત્યાલા ઇકડે એઉન નીજયલા કાંઈ જર નાહી હોતી. તુમી પકર સીતારામ ત્યાલા, જઈ નકે દેહાં. ચલ માધ્યા એયા, તો ગાડી આલી.”

સીતારામે, એ ઉપરથી, બીખાજીયાને એક જમાદારની સધળી અદા ને દપછપથી બાજુમાંથી પકડી બાજુ ઉભા કીધા, ન માધ્યો ને કાનુ તે આવી પુગેલી ગાડીને મજકુર ગાડાં જોડી આપવામાં રોકાયા.

તે કામને બહુ વીલંબ થયો નહીં. જેઓના હાથમાં જે જાતનું કામ રાતદીન રમી રહેવું હોય છે તેમને તે કામ આટોપી લેતાં કાંઈ વીલંબ થતો નથી, કે જ્યારે બીજાં ત્રાહીત માણસોને તે કામ વધારે મુશ્કેલ ને વખત લેનારું બેશક લાગે. એટલાવાસ્તે થોડા વખતમાં તે ગાડાં લઈને માલ ગાડી ઉપડી ગઈ, ને પછી કાનુ ને માધ્યો પાછો બીખાજીયા તરફ આવ્યા, કે જ્યારે ત્રણ કુંડાલું કરી ઉભા રહ્યા, ને બીખાજીયાને એક કેદી તરીકે વચમાં ઉભા કીધા.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

ઘેર પોંહોંચવાની વેદનાઓ, (ચાલુ).

“બાપુ, તુમ્હી લોક આમ્હાલા સમજતેસ નાહી તર મી કાલ સાંગાવ?” બીખાજીયા તે ત્રણ પોરટરો આગલ હવે કમગી પડ્યા. “અમચા માસ્તર લઈ ખરાબ હાય, તેનચે સાતી અમી તેનચી ઇસ્કોલમદીસી બાજુન જમવા આલે, પરંતુ ગારીલા અવકાશ હાય ને તેવરે વખત માજ માસ્તર ઇઠે એઉન માલા પરત ઘેઉન જા-એલ તેનચે સાતી અમી છકડે એઉન ખસલા. પણ બગા, જો તુમ્હી લોક ગાડી એસીલ તેવડા વખત અમાલા કુનીકડે ભરાયલા જમા દાખવસીલ તો મી તુમ્હાલા એક એક રૂપાયા દેસીલ.”

એ એક રૂપાની વાતથી તે ત્રણ પોરટરો લલચાઈ ગયા, અને તે કુટ્યાંની લાલચથી તે હવે ત્રણેને બીખાજીયા “લઈ ચાંગલા મનુશ ” દેખાવા લાગ્યા ! તેઓએ તુરત પોતાવચ્ચે કાંઈક મત કીધું, ને પછી રૂપ્યો રૂપ્યો માંગી કાનુ ને સીતારામ ચાલતા થયા,

કે બ્યારે બીખાજીયાને માધ્યાએ પોતાના ખાસ ચાર્જ ને આશરા હેઠલ લીધા.

“શેઠ, એયા તુમી અમચી સંગાત,” માધ્યાએ કહયું. “તુમી લઘ ચાંગલે મનુષ્ય આહે. તુમચા માસ્તરચા બાપ એસીલ તર તેખી તુંમાલા નહીં પાયલા શકેલ અસે મી તુલા બંધ કરતોશ, ને માગારી ગારી જવાં એસીલ તરજ મી તુલા બાહેર કાઢીલ. હાએ ચાંગલા?”

“લઘ ચાંગલા,” બીખાજીયાએ માંથે આવેલાં સંકટનું એ નવું વાદળ એટલું આસાનીથી વીખેરાધ ગયું તેથી તેમજ આ નવી ગોઠવણથી રાજ રાજ થઈને કહયું.

તે પછી માધ્યો બીખાજીયાને પાછો પ્લાટફોર્મપરથી સ્ટેશ-નપર લઇ ગયો, ને ત્યાંથી એક નાધલા રૂમમાં લઇ જઇ એક બાગી છુટી કબૂટ ઉંધાડી. “છઠે બગા,” માધ્યાએ બીખાજીયાને કાંને લાગી કહયું, “એ અમચી કબૂટ હાએ. તે મદી અમી લોક કચરા કારાયચે ઝર, આની બતી પુસાયચા કાપડ, આની ગ્લાસતેલચી બતીઓ ઠેવટેશ. લઘ ચાંગલા હાએ, તુમી જાં આંતમદી. છઠે કો-શીતરી તુંમાલા પાહાયચા નાહી.”

ટુંકમાં, આ કબૂટ સ્ટેશનોપર હોય છે તેવી ફક્ત કેરોસીન તેલના ડબ્બા ને સાવરણીઓ તેમજ તેલના દબ્બા નુછવાનાં મેલાં ચીઠ્ઠાં લટકવાની અખંડ (ફાંડીયાં વગરની) એક મોટી કબૂટ હતી. તેમાંથી જે વાસ આવતો હતો તેમાં કેરોસીન તેલનો વાસ સરદારી ભોગવતો હતો—બાકી કાદવ કચરાનો વાસ બી જેટલો જો-ધએ એટલો હતો—નહીં એમ નહીં.

પણ વળી એ બી ગનીમત ! બીખાજીયાએ જોયું કે ઘેર જવાની સલામતી આગલ એ બી કુચ્છ હસાયમાં ન હતું. કાલસાએ

કાલા થયા તો કેરોસીન તેલે લપટાવામાં બગાડ વધ્યો. શું જે તેની વાત ? ઝોખી ભીંગા ને ઝોખી ભીંગા !

ભીખાજીબા વગર આનાકાંનીએ કબ્બટમાં ભરાયા, ને માધ્યાએ તેવણુ સગવડથી ઉભા રહી શકે વાસ્તે ફાલુસો ને સાવરણીઓ એક બાજુ કરી તેમને જગ્યા કરી આપી. તે પછી માધ્યાએ કબ્બટ બંધ કીધી, ને બાહેરથી તાલું મારયું.

ભીખાજીબા ભરાયા ને માધ્યો હજી તો કબ્બટ આગલથી ખીસ્યો નહીં તેટલાં બાહેરથી કમબખ્ત માણેકજી માસ્તરનો અવાજ આવ્યો. તેના અવાજની અદા સઘળી ઘણી ગુસ્સાભેર હતી. તે ધસારાબંધ આવેલો જણાતો હતો. “ સ્ટેશનમાસ્તર કીદર હએ ? ” તેણે આવતાંને વાર પોતાના સરેસ્તાના રોબથી પોકાર મારી ત્યાં ઉભેલા પરદેસી સી-પાઇને પુછ્યું, “ અમ સ્ટેશનમાસ્તરકુ જલદી મંગતા, બોલા લેઆ.”

“ કોણુ હએ ? ” તેજ વખતે ભીખાજીબાને હવે સ્ટેશનમાસ્તરનો સાહાદ આવ્યો.

“ હોલો, ગુડ ઇવનીંગ, મીં સ્ટેશનમાસ્તર, ” અને હયાં માસ્તરે ઇંગ્રેજીમાં ‘ ટાક ’ ચલાવી; “ તમે મને પીછાંણુતા તો હોશે. હું હયાંની બોરડીંગ રકુલનો હેડમાસ્તર ને માલેક છઉં. મારે ત્યાંથી એક બેઅદબ દુકતો અહીં આળે સાંહજનો નાહસી આવેલો છે.”

“ ખચ્ચીત ? ” સ્ટેશન માસ્તરે અચરતીમાં પુછ્યું.

“ હા, ” માણેકજી માસ્તરે કહ્યું. “ તે હજી અહીં એટલામાંજ હોવો જોઇએ, ને મારે તેને પકડવોજ જોઇશે. તમે જોયોતો તેવા એકાદ પોરયાને ! મેં બુઝીંગઆપ્રીસમાં પુછ્યું ત્યાં તો તે લોક મને ચોક્કસ રીતે કાંઇ કહી શકતા નથી.”

“ મેં બી નથી જોયો, ” સ્ટેશનમાસ્તરે કહ્યું, “ પણ કલ્લય કાંઇ પોરટરોનાં દીક્ષમાં આવ્યો હોય. ઉભા રહો, હું પુછું.—કેણુ

આહેરે? માધ્યા, ઇંડે એ તુમી.”—અને સ્ટેશનમાસ્તરની એ રીતે માધ્યા સાથની વાત કરવાની રીતથી હવે બીખાજીબાની તદ્દન ખાત્રી થઈ કે સ્ટેશનમાસ્તર ખી કોઈ પારસીજ હતો; “તો શેઠ સાંગતોશ કે તેનચી સ્કુલમદીસી એક છોકરા પલુન ગેલેલા હાએ, તેલા ઇંડે તુમી પાહેલા હોતા?”

હવે માધ્યો શું જવાબ દેશે તે માટે બીખાજીબા કમટમાં અંધારાં વચ્ચે ચીંતાતુર થવા લાગ્યા.

“કસે છોકરા હોતા તો?” માધ્યાએ સ્ટેશનમાસ્તરના સવાલનાં જવાબમાં પાછો સવાલ કર્યો.

“પાતલ અને ઉંચા હોતે,” માણેકજી માસ્તરે ઇધાંણી આપી. “કાલા ડગલા અને પાટલુન પેહેરલેલે હાએ, ને અસી ગોલ પાધરી માથાં વરતી ઠેવલેલી હાએ. ઘાકતી ઘાકતી મુછ હાએ.”

“હાં, તરતો તેલા મી પાહેલા,” માધ્યાએ કહ્યું.

“કવાં?” માણેકજી માસ્તર ઉલટમંદ થઈ પુછ્યું.

“એક આધા ગંટાબર,” માધ્યાએ કહ્યું.

બીખાજીબા રગેરગ ધુન્યા. તેઓએ જોયું કે ચંડાલ માધ્યો રૂપીઓ ચાંપી જઈ હવે બેચક્રા થતો હતો, ને તેવણનો ધાંજી કાઢતો હતો!

“અથાં તરી કુઠે હાય તે?” માસ્તરે પોતાના ઉલટમંદ સવાલો જરી રાખ્યા.

“અથાં?” માધ્યાએ પાછી આવે તેમ કહ્યું, “સખુર, શેઠ મી માદ કરતો.”

“ચાલરે, માહીતી હસીલ તો સાંગ; તે શેઠલા લવકર જાન દે,” સ્ટેશનમાસ્તરે હવે દમથી માધ્યાને કહ્યું, ને પછી મા-

છોકજી માસ્તરને ઈંગ્રિજીમાં કહ્યું, “માફ કરજો, સાહેબ, જરા મને જવું છે, મને મારાં કામપર ધ્યાન આપવું જોઈએ.”—ને તેનાં ત્યાંથી ચાલી જવાના બીખાજીયાને પગલાં સંભળાયાં.

“ચાલરે તુમાલા માહીતી હસીત તો સાંગ લવકર,” માણેકજી માસ્તરે હવે માધ્યાને જુઠો દમ બરાવ્યો, “નહીંતર તુમચી નોકરીચી અમી ફરયાદ કરેન તુમાલા કારન ટકાવશીલ.”

“હાં, પણ તે લઈ ચાંગલે ધાકતે શેટ હોતે,” માધ્યાએ હજી જીદ કીધી; “તેની અમાલા પાવલી દીલી.”—ને માધ્યો હર્યો.

“ચાલ જો, આમાં મી આંઠ આને દેતેશ,” ને માણેકજી માસ્તરની પાકીટ ખખડી, એટલે બીખાજીયાએ જોયું કે માધ્યો એક ખીજ અરધો કમાયો.

“હાં, તુમી પછસા દેસીત તર તુમચા કામ કશાલા મી નાહી કરેન દેસીત ?” માધ્યાએ હવે ધીમે સાહાદ કરીને કહ્યું; ને બીખાજીયાની ખાત્રી થઈ કે આ પછસાનો ગોલામ હવે તેઓને આ ખીજ મલેલા અરધા રૂપ્યા સાર જરૂર સપડાવી દેવાનો. ! એ ખ્યાલની હેબતથી તે બચારા ડોસાજી તે કબ્જટમાં ખરેખર એટલા બધા ધુજ્યા કે આખી કબ્જટ તેવણુ સાથે ધુજવા લાગી, ને અંદરનાં બતીનાં ફાંજુસો ખણખણાત કરવા લાગ્યાં ઉપરાંત બે ત્રણ સાવરણીઓ જ્યાં એલવેલી હતી ત્યાંથી તેવણુના પગ પાસે તુટી પડી !

પણ બીખાજીયાનાં સારાં નસીબે કબ્જટમાંની એ ધામધુમ માસ્તર ઉંદરોથી થતી સમજ્યો હશે, (કેમકે તેઓ કબ્જટવાલા આરડાનાં ખારણાંની પાસેજ ઉભા રહી વાત કરતા હતા) અને તેથી તેનું ધ્યાન તે ઉપર ઝાઝુ રોકાયું કે ખેંચાયું નહીં.

“તર મી તુમાલા સાંગતોશ,” માધ્યાએ કહ્યું, “પરંતુ તુમી તેલા માહીતી નકે કરાવા કે મી સાંગીતલા,” માધ્યાએ માંગી લીધું.

“નાહી નાહી, તુમી એવરે ડરતેસ કસાલા ?” માસ્તરે માધ્યાને હીંમત આપી.

બીખાળ્યાએ જોયું કે હવે થઈ ચુક્યું ! કોલસાએ, કાદવે, કચરાએ ને રહ્યાં સહ્યાં કરોસીન તેલે લપટાવાથી તેવણુનો અવતાર તાપ્તુતના વાધ જેવો ખરાખર થયો હતો, ને તે નામોશી સાથે માસ્તરને વશ થવાનાં દુઃખથી તેવણુની છાતી ફાટી ગઈ. રેશનપર સે‘હે’કડો લોક તેઓને જોવા મળશે, ને તેઓની આવી ખુન્નેર્ગ ઉંમરે તેવણુની ફજેતીના વાવટા ઉડશે એ શું જેવું તેવું દુઃખ ? બીખાળ્યા એ ખ્યાલોથી એટલા અકળાયા કે જમને કપટનાં ખારણું સાથે અફલાધ ગયા, પણ સારાં નસીબે ખારણુંને તાલું હતું એટલે નહીં બાહેર નીકલી પડ્યા, કે નહીં વલી કપટ ઉંધી વલી ગઈ !

પ્રકરણુ ઠર મું.

ઘેર પાંહોંચવાની વેદનાઓ. (ચાલુ).

“તર મી તુમાલા સાંગતોશ,” માધ્યાએ ડાહાપણુની ગંભીરતાથી કહ્યું. “તે પોરા અમચી જવલ આલે, ને અમાલા સાંગીતલે કે ‘છે કુનીકરે માલા સાંતુન દેઆ.’ મી તેલા સાંગીતલા કે ‘તસે કાય હોયાયા નાહી, કસાલા જે તુમચા માસ્તર એસીલ તો તુમાલા જર પાઉન ગેસીલ. તેનચે સાતી તુમી છઠેસી ઘોરાચી ગારી જેઉન એકદમ આગોદર ખરકીયા થેશના વર જ. તે કાંઈ લામ નાહી, આની ગારીલા અવકાશ હાએ તે તીઠેસી તુમી ખરાખર તુમચે ગરી જયાલા શકીલ. તે આઈકુન તે પોરા ખરકીલા પલ્લા.”

“તર મી ખી ખરકી જાતેશ,” માસ્તરે ઉલટમંદ ઠરાવથી કહ્યું. “ગાડીલા કેવરા ટેમ હાએ ?”

“હજુન રેલગારીલા એક કલાકચે ઉસીર હાએ,” પકકામાધ્યાએ

કહ્યું, “તેનચી આગોદર તુમી બગીમદી ખરકીલા પોંહોંચુન જાએલ તો પોરા તીઠે હાથ એલ.”

“ઑલરાઈટ, ઑલરાઈટ,” માધ્યાની આ સલાહ એકદમ મન-જુર ને પસંદ કરતાં માસ્તરે કહ્યું; “અમકુ ખરકી સ્ટેશન જાનેકુ બગી ચમએ,” તેણે ઉતાવલે બાહેર જઈ સ્ટેશનની સીડીપરથી ગાડીવાલાઓને પોકારી કહ્યું. “કોણુસા ઘોડા જલદી જાએગા ? ઇદર મુબમ જાનેકી ગાડી આ પોંહોંચે ઇસકી આગુ જો અમકુ લે જાએગા ઉસકુ અમ દો રૂપ્યા દેગા.”

“સાબ, અમ લે ચલેગા,” “માસ્તર સાબ, અમારા ટકુ ખોટ અછા ચલનેવાલા,” “સાબ, ઇદર આમએ,” વગેરે પંદર ગાડીવાલાના જુદા જુદા સાહેદોનો ને ગાડીઓ સ્ટેશન લગોલગ દોડી આવવાનો એક પલ ઘોંઘાટ થઈ રહ્યો.

“ચલાવ, કાદર, અમ તુમારી બગી લેગા, એકદમ જાને દો,” —અને બીખાજીયાના બેસુમાર હરખ ને સંતોશ વચ્ચે તે ગાડી ધસારાબંધ ત્યાંથી ઉપડી ગઈ !

થોડા વારમાં માધ્યો બીખાજીયાની કબટ આગલ આવ્યો, ને ધીમેથી કબટપર હાથ મારી આસ્તેથી બોલ્યો, “શેઠ આંતમદી બરા હાથ કે નાહી ? તો માસ્તર ગેલા, હં: ગેલા.”—અને તે માસ્તરને હાથતાલી આપી એમ વટાવી દેવાની પોતાની કાબેલ્યતપર ધુમ ફસતો ત્યાંથી ચાલી ગયો.

તે કબાટના વાસ, એકાંતવાસ ને વળી અંધારાં વચ્ચે બીજો અરધો કલાક ગબડી ગયો, અને સ્ટેશન ઉપર ઉતાડોની ગીરદી થવા લાગતાં પ્લાટફોર્મ ઉપર ધમાલ જરૂરી થઈ તે સંધળું બીખાજીયા બાહેરનાં લોકોનાં પગલાંના તેમજ વાતચીતના સાહાદપરથી પામી જઈ શકતા હતા. એ પછી જરા વારમાં ‘ટાંગ-ટાંગ-ટાંગ-ટાંગ !’ કરીને

ધંટો થોકાયો—તે માનીતો ધંટો કે જે બીખાજીયાની માનીતી ત્રેન પાંચ મિનીટમાં આવી પુગવાની આવકારદાયક ખબર આપતો હતો !

તે પાંચ મિનીટ વહી ગઇ, ને ઘોંઘાટ ને ધમધમાટ સાથે ત્રેન સ્ટેશનમાં ઘખલ થઇ તે બીખાજીયાએ જાણ્યું, કેમકે તેણે ઉપજવેલા ધુળરામાં તેવણની કપટનું ખરખરયું બી એક બે પલ ધુળવા પડ્યું, અને તેની અંદરના બીખાજીયાના દોસ્તો—સાવરણી ખુતારા ને બાગાતુટા લાંપો—એકાદ બે પલ ‘ડાન્સ’ ની ગમત ભોગવવા પડ્યા હતા.

પણ માધ્યો ક્યાં મુવો ? ગાડી આવી લાગી, ફટાફટ ખારણું ઉઠડ્યાં ને ઠપાઠપ પાછાં બંધ થવા માંડ્યાં, ઉતારોએ ખેંસી ચુક્યા પણ કમખખત માધ્યો હવે મલે નહીં થઇ ગયો ! તે મુવો ક્યાં ? આ વળી શું નવી મોહકાંણ ! અચખચાં મરણો કાંઇ આ દુન્યાની અન્યથા નથી, ને તેથી બીખાજીયાએ ધણા ગભરાતથી ધુળતાં ખ્યાલ કીધો કે શું માધ્યો મરી ગયો હશે ? મરી નહીં ગયો હોય તો તેને કોઇ સ્ટેશનના સત્તાવલાઓએ કાંઇ કામે હાસેલી આપ્યો હશે ? કામે નહીં ગયો હોય તો કામની ધમાલમાં તે સત્યાનાસ-ગયો બીખાજીયાને વીસરી ગયો હશે ?

કામે તે હોય, પણ આટલું તો ખરું કે માધ્યો આવ્યો નહીં, ને ટ્રેનને ત્યાંથી ઉપડી જવાની ધરપકડ હવે સંભળાવા લાગી. ગરીબ ખચારા બીખાજીયા ! તેવણનાં ધણા ગભરાતમાં પડેલાં મગજથી તેમને દર બંને સેંકડે ગાડીની ગાડી ઉપડાવવાની સીપટી ને ધંટના થોકાનો અવાજ સંભળાતો !

પણ અંતે માધ્યો પોતાનાં મુખારક કદમ લઇ આવ્યો ખરો ! બીજી પલે બાહેરનાં તાલાંમાં આસેથી કુંચી ફરી, ને માધ્યાએ ખારણું ઉઠાડ્યું.

“ ઠેશનમાસ્તર ધઠેજ હોતે, તેનચે સાતી મી એવાલા નાહી શકત હોતે,” બીખાજીઆને કાંને લાગીને વફાદાર માધ્યાએ ખુલાસો કીધો; “ચલા, ચલા, લવકર, ગાડી અતાં જતોશ.”—અને તે કમ્પાટવાલા રૂમની સાંમેજ એક ફર્સ્ટ ક્લાસ હતો તેના એક ખાલી કંપાર્ટમેંટમાં બીખાજીઆને ઉચકીને ચઢાવી આપવાને માધ્યાને વાર લાગ્યો નહીં. “બગા,” માધ્યાએ વળી સલ્લાહ આપી, “તીઠે ખરકી વરતી તુમચા માતતર હાએ, તેનચે સાતી તુમી તે બાંકરાચી ખાલી ભરન જવા, આપકલા ? નહી તર તે તુમાલા પાઉનસી ગેઉન જશીલ; આની ગેઆ, તુમચી ગાડીલા મી ચાવી દેનેશ.”—અને બલા માધ્યાએ બીખાજીઆવાલી ગાડીને કલ બી દીધી, અને ત્યાંથી જતો રહ્યો.

બીખાજીઆ તે ગાડીની નરમ ગાદી ઉપર નીરાંત કરી બેઠા. પણ તેટલાં તેવણુને માધ્યાની સલ્લાહ યાદ આવી. માધ્યાએ કહ્યું કે ‘ખરકીનું’ સ્ટેશન આવે ત્યારે તે બેઠકના બાંકની તલે બરાધ જળે, કે માસ્તર જોય નહીં’ તેજ સલ્લાહપર ત્રેન ઉપડે તેટલાં અહીં બી—આ સ્ટેશનપર બી અમલ કરવામાં તેઓએ ડાહ્યપણુ માન્યું કે એ સ્ટેશનપર બી તેઓને કોઇ જોવા કે ઓલખવા પામેજ નહીં.

એ ઠરાવથી બીખાજીઆ કરવરકરે તે કમ્પાર્ટમેંટની બેઠકના એક બાંકની નીચે બરાયા, ને પછી બેઠકની નીચે જે શોબાયમાન ઝાલર લટકતી હતી તે એક પરડા તરીકે જેમ બને એમ તાંણીને હેઠે ખેંચી.

પણુ હજી તો બીખાજીઆ એમ બરાધ રહ્યા નહીં, તેટલાં તે કમ્પાર્ટમેંટની બાહરથી કાઢનો અવાજ આવ્યો—“ ઇધર આવ, પોરટર, મીં ગાર્ડ, ઓ ગાડીકા ચાવી લાવ,—દરવાજા ખોલો.”

આ સાહાદ કોઇ દમામવાલા રોખવાલા આસામીનો હતો, ને તોથી બીખાજીઆ અવાજ પીછાંણી શક્યા કે તે કોઇ પારસીનો હતો, ને સાહાદ જરાજરા ઓલખાંણુમાં બી આવતો હતો,

“ છડે એયા, શેઠ સાખ, ” તુરત માધ્યો દોડી આવીને વચ્ચે ધુરાયો, ને બીખાળ્યાવાલી ગાડી આગલથી તેઓને ખેરવવાને તેણે ચુકતી કરી; “ તે દુસરી ગારી આંત લઈ જગા હાએ.”

“ નહીં પાયજે તે, ” તે પારસીએ દમામથી કહ્યું. “ ઇકરેયા દાર ઉંધર. ”

માધ્યાને હવે એ હુકમ બજાવ્યા વના ચાલ્યું નહીં, એટલે તેણે કાંઈક આનાકાની સાથે તે ખારણું ઉંધાડી આપ્યું, ને તે પારસીઓ (જે જણુ હતા) ગાડીમાં ચઢ્યા. તેઓ સાચ કાંઈ જીજ્ઞાસામાન હતો.

“ હું હંમેશ મુસાફરીમાં વચલી ગારી પસંદ કરું, ” ગાડીમાં આવવા પછી પેલા દમામવાલાએ પોતાના સોબતીને કાંઈક હસીને કહ્યું. “ અકરમાતની વખતે વચલી ગારીમાં સલામતી જાસ્તી રહેવી જોઈએ. ”

હયાં તેઓ ખેડ હસ્યા, ને બીખાળ્યા જે બાંક તલે બરાયા હતા તેજ સાછડે સામે સામે બેઠા, એટલે એક તો જાણે બીખાળ્યાની પીઠપરજ બેઠો.

ખીચારા બીખાળ્યાને આ મોટી મોહકાંણુ નડી ! આ જે કમ-બખ્તોનાં આવવાથી તેવણુને બાંક નીચે સંકોચાઈને બરાધ રહેવું પડ્યું એટલુંજ નહીં, પણ તે બાજુએ બાંકનો એક પગ આવેલો હતો એટલે તેવણુ ખીચારા વધતી અગવડમાં આવી ગયા હતા. તેવણુ તો ત્રેન ઉપડે એટલે બાહર આવવાના હતા, વાસ્તે જેમ તેમ તુરત વેલા મિનીટ બે મિનીટને વાસ્તે અંદર બરાઈ ગયા હતા, તેવામાં આ પારસીઓનાં ગાડીમાં આવી લાગવાથી નહીં તેવણુથી હવે બાહર અવાયું, કે નહીં લગાર હીલીહાલીને અંદર સમું થવાયું !

“ પણ પછી પેલાની વાત કરતાં રેશન આવવાથી તમે

રહી ગીયા, મંચી ? ” પેલા રાજવાલાને—જેતું નામ મંચી માલમ પડ્યું તેને—તેના સોળતીએ હવે ગાડી ઉપડવા પછી સવાલ કીધો.

શું સંજોગ થાય છે ! બાળે વખત બની આવતા સંજોગો અચરતીબરેલા હોય છે તેવો એક અચરતીબરેલો સંજોગ આ વખતે થયો. આ બંને પારસીઓની નીચલી વાતચીત પરથી વાંચનાર જોશે કે તેઓ બંને બીખાળ્યાના ઓલખીતા હતા એટલુંજ નહીં —જીવજનન ને માનીતા દોસ્તો હતા એટલુંજ નહીં, પણ વળી હમણું તેઓ વાત બી એજ કમનસીબ ડોસાના સંબંધમાં કરતા હતા !

તેઓ બંને મોટા માણસ હતા—બંને શેઠ્યા હતા. તેઓ પોતાની કલ્પમાં અને લોકોમાં તોચ્છાધથી ઓલખાતા હતા તેજ નામે જો અમો તેમને અમારાં વાંચનારાંઓસે ઓલખાવ્યે તો એકતું નામ પેસી કમરકાકરી ને બીજતું નામ મંચી કરાકરી કરીને હતું.

એ મંચી કરાકરીને બીખાળ્યાના અવતારમાં અદીએ અપમાન કીધું હતું તે વાંચનારને રોશન છે. બીખાળ્યાના કોઈ એક દોસ્તનો ઑશીસમાં મલવા આવતાં રકાસ કરવાની વાત અદીએ બીખાળ્યાને કહી હતી તે દોસ્ત કોઈજ નહીં પણ આ મંચી કરાકરી હતો, ને તેને તે વારે થયલાં અપમાનનીજ હમણું તે પેસુ કમરકાકરી આગલ વાત કરતો હતો !

“બરે તેની વાત હું યાદ કરું ને મને જોશુમાર ગુસ્સો ઉપજે,” મંચી કરાકરીએ પેસી કમરકાકરીના સવાલના જવાબમાં કહ્યું; “હું તો એ બીખાને મારી બોલાઈમાં સરેસ્તા પ્રમણે કરાંચીથી આયા પછી એથે દહારે ઑશીસમાં મલવા ગીયો પણ તાંહાં જમને જોઈય તો તે ડોસાએ તો ધરડેધડપણ લાલ વાવડે મુકેલો ! ખરેખર ધરડી ઘોડી ને લાલ લગામ તેમ બધો એક પંદર વરસના પોરયાને છાજતો ફેસ કરેલો ! ઑશીસ તો ઑશીસને વગે,

કલાર્કસ ગમે તેમ ફરે હરે ને તાહેલાં ચલાવે, ને ડોસો પોતે પાનાં-
દાવ રમવા બેઠેલો !”

“એ શું કેહોય ?” પેસી કમરકાકરીએ ધણીજ અચરતીમાં કહ્યું.

“અરે હારે ચાર, પણ એટલુંજ નથી. આગલ સાંભળ તો
ખરો,” મંચી કહ્યું. “બચારો તો હાથથી ગીએલો ! પછી તો
મને બેસારીને તહરેવાર ઘેઘાંગાંડાં તાહેલાં ચલાવ્યાં, જે પછી
એકાએક કંઈ દીલમાં વાહરું આવ્યું હોય તેમ મને પકરાવીને કંઈ
માફે મોંનું રંગવાની અચકચારી કરવા આવ્યો !”

“પણ તમે કશુંજ કીધું નહી ?” પેસીએ અનળ થઈને પુછ્યું.

“તાંહાં હું શું કરી શકું ?” મંચીએ કહ્યું. “પછવારેથી તો
તેણે મને કરેલાં અપમાનો વારને તેને મેં કાર્ટમાં બી ધસડવા
માંગ્યો, પણ કલબમાં તેમજ બાહરે ફરતાં ફરતાંએ મારી ખાત્રી
કીધી કે બીચારો છેલ્લા ચોરા દાહરાથી તદ્દન મગજથી બેમગજ
થઈ ગીયોય !”

“તોબા !” પેસીએ ખરાં દીલની દયાથી કહ્યું; “કેવો અસીલ
અસરાઈ લાયકીવાલો આદમી, ને બીચારાને એકાએક એ શું થયું
હશે ?”

બીખાણ્યાએ ગુસ્સાથી ઉકળતી ને દુઃખથી ફાટફાટ થતી છતી
વચ્ચે ઉપલી વાતચીત સાંભળી એમ વાંચનારને કેહવાની જરૂર
નથી. અદીની દીવાની ચાલથી તેઓ ત્રાહે ત્રાહે કરવા લાગ્યા,
કેમકે જે કદીને હવે ધરે ગયા પછી તેવણુ પાછા અસલી બીખાણ-
યા થયા બી પામે, તો તેવણુની હોરમતના જે પુરચેપુરચા ઉડી
ગયા હતા તે બેહોરમતી વચ્ચે પોતાની બોહોલી પીછાંણુવાલાંઓ
આગલ તેવણુ ખડા કેમ થઈ શકશે એ તેવણુનો અસહ્ય અફસોસ
થઈ પડ્યો.

તે પછી પેસી ને મંચી વચ્ચે બીજી કેટલીક વાત વાંચનારને વગર અગતની ચાલી, જ્યાર બાદ જરા વારમાં ત્રેનની ઝડપ ધીમી થઈ— ને ખડકીનું સ્ટેશન આવ્યું.

બીખાજીખાએ ખ્યાલ કાઢ્યો કે હવે જો કાંઈ બી નવું જીનું થાય તો અહીંજ થવું જોઈએ, કેમકે અહીં માસ્તર આવેલો હતો.

થોડા વારમાં આખી ગાડીનાં પારણાં ફટાફટ ઉંઘડવા લાગ્યાં, ને દરેક ગાડી આગલ કાંઈ ને કાંઈ વાતચીત અથવા પરપુછનો સાહાદ આવ્યો. અંતે તે સાહદ આગલ ને આગલ આવતો ગયો, ને હવે બીખાજીખાની ખાત્રી થઈ કે માસ્તરને સ્ટેશનપર તેવણુ નહી મળ્યા તેથી હવે તે દરેકે દરેક ગાડી તપાસવા નીકળ્યો હતો.

જરા વારમાં બીખાજીખાની ધુજરી વચ્ચે માસ્તરે પોતે આવીને તેઓવાલા કંપાર્ટમેન્ટનું પારણું ઉંઘાડ્યું ને અંદર માથું ખોસ્યું.

એ રીતે તેણે ડોકાવી ડોકાવીને બે ચાર મિનીટ જોયું, એટલે પેલા પેસી કમરકાકરીનું પાકી આવ્યું. “શેઠ,” તેણે કહ્યું, “આવવું હોય તો અંદર આવો, ને નહી તો પારણું બંધ કરીને બાહર ઉભા રહો.”

“ નહીં, હું મારીમાં સુસાફરી કરવા માંગતો નથી,” માસ્તરે કહ્યું, “પણ હું પુછવા માંગુંચ કે પંદરથી સત્તર વરસની ઉંમરના એકાદ ચબરાક જેવા પારસી પોરયાને તમે જોયોચ અથવા સાંત્યોચ?”

માસ્તરનાં આ અપમાનભરેલાં બોલવાથી મંચી કરાકરીનું હવે ઉભાઈ આવ્યું.

“ ને અમો પુછવા માંગીએ છીએ,” તેણે બી દમમાંજ કહ્યું, “કે પંદરથી સત્તર વરસની ઉંમરના એકાદ ચબરાક જેવા પારસી પોરયાને અમે શું ધકેલા ખાવા સાંતીએ ? ચાલો ચાલો શેઠયા, એમ

અગવર ના કરો; આવવું હોય તો અંદર આવીને બેસો, નહીં તો આરણ્ય બંધ કરો ને રસ્તો કાપો.”

“ એ કંઈ મારા સવાલનો જવાબ નથી,” હવે માસ્તરે નેણ ફેરવ્યાં; “તમે દેખાઈતી રીતે મારા સવાલનો પાધરો જવાબ ઉડાવોય એટલે મને મન્યુત વેહમ જાયેય, ને હું આંખે ગારી ચીપીચીપીને તપાસવા માંગું.”

બીજાજીઆએ પોતાની કમનસીબ જગ્યામાં ગભરાતનું એક લખરછખર મળડયું ખાધું, ને છેક ગાડીનાં પાટીયાંની કંઠણેકંઠણ સંકેત્યાઈને ભરાઈ ગયા.

“ ગાર્ડ,” હવે મંચી કરાકરીએ તપી આવી તતરાવીને અં-
ગ્રેજીમાં યુમ પાડી, “ આ કોઈ ઘેલો આદમી જણાય. એ કેહેય કે અમે એનો કોઈ ખોહવાઈ ગયલો પોરયો સાંત્યોય, પણ એની મોહકાંનમાં એ અમોને આપદા કરે તે અમે ખમશું નહીં.”

“ ગાર્ડ,” માસ્તરે હવે યુમ પાડી, “ હું કેહુંય કે આંખે બે જણાઓએ ગાડીની બેઠકની તરે એક પોરયાને સાંત્યોય, ને હું તેને જોવશ ને ફર જોવશ.”

“ ગ્રહસ્થો,” ગાર્ડે અંદર બેઠેલાઓને પટાવીને કહ્યું, “ પંચાત મટાડો, ને એવણને ખાત્રી કરવા દેઓ. લાવો. એ બેઠકની નીચે હું પોતે જો કોઈ છોકરો હોય તો જોઈ આઉં.”

પેલા પારસીએ આ ઉપરથી (તેઓ ધારતા હતા તેમ તે દીવાના) માસ્તરની મુરખાઈપર હસતાં ગાર્ડને અંદર આવવા જમા કરી. માસ્તર બાહરે ઉભો રહ્યો, ને ગાર્ડ પોતાનું ફાણસ હાથમાં લઈ તે બેઠકની તલે જોવા ગાડીમાં દાખલ થયો.

અકરણુ ઠડ મું.

ધેર પોંહાંચવાની વેદનાઓ (ચાલુ.)

અરે, ગાર્ડ બ્યારે ઉરકેરાયલા માણુકજી માસ્તરને અને ગાડીમાંના પેસી કરાકરી તથા મંચી કમરકાકરીને તાઢામીઠા પાડી ગાડીમાં ધુસ્થો, ત્યારે એઠક નીચે છુપાયલા ખુઢા બીખાજીખાનો ગબરાત સૈથી દુઃખદાયક તોખી કેટલો રમુજી હતો !

ગાર્ડ માંણુકજી માસ્તરના હાથમાંની દાંગ માંગી લીધી, ને એક હાથમાં તે દાંગ ને બીજા હાથમાં પોતાનું કાંણુસ લપ્પને તે ગાડીમાં આવ્યો, એટલે બીખાજીખાએ રગેરગ ધુજતાં ખાત્રીથી માન્યું કે તેવણુની સઘળી બેસુમાર જેહેમત ને રંજ અંતે પાણીમાં ગમ્, અને બેહોરમતી, નામોશી ને નાસીપાસી વચ્ચે હવે તેઓ પાછા પકડાઈ આવવાના !

‘ અરે, અરે ! ’ તેઓએ ગંભીર દુઃખથી તે એક પલમાં વિજલીના વેગે ખ્યાલ કર્યો, ‘ એ ખુરા માસ્તરના બસથી બચવા મેં આટલી હારમારી ભોગવી—કોલસાએ ખરડાયો ને કેરોસીન તેલે લપટાયો; વાસ મારતાં ગારાં ને ગંધ મારતી કબ્બટમાં બરાયો વગેરે અનેક તહરાંની વેદના ખમી, ને પરીણામ તો એ થયું કે અંતે જે ધરી બચ્ય તેમાં એ ધાતકી માસ્તરને હાથ પાછે સપરઈ જવાનો ! ’

પણ નહીં; કેહેવતમાં છે કે જો સાહેબ રાખવા માંગે છે તો હજાર તરેહથી રાખે છે, ને તેમજ આપણા પુર્ણ બાબથાલી બીખાજીખાના બાબમાં બી હવે બન્યું. તેવણુનાં સુભાગ્યે ગાર્ડને એટલી સુઢ આવી નહીં કે એઠકની ઝાલર ઉંચકીને તે એઠકની તલે જોવું. તેણે ફક્ત બચાબચ એઠકની તલે લાકડીઓ ભોકી કાઢી, જેમ કરતાં ગરીબજા બીખાજીખાનાં પાંસરાં વીંધાઈને અંદર આંધરાં પડ્યાં,

પણ તે સધળું તેવણે ઉંચે દમે દાંત પીસીને ખમ્યું, કેમકે જરા બી કાંસણ કે “હું આં:” થઇ જતાં સપડાઈ જવાનો જીવસંયોગ જોખમ ને ભય હતો !

ગાર્ડ તો બચાબચ હજી લાકડી બોક્યોજ નતે, પણ હવે પેસી કમરકાકરી ગાર્ડ સાથે છેડાઇ પડ્યો. “હીઅર, મીં ગાર્ડ,” તેણે ગુસ્સાથી કહ્યું; “એ બેઠક નીચે મેં મારાં પારસલ મુક્યાં છે, ને તેમાં કીમતી ઘાળીના છે, વાસ્તે તું એમ લાકડીઓ બોકીને આંધરાં પાડશે તો હું તુંને કેહુંય કે હું તે બરાબી લેવશ. એક તો મારી નવી પાધરીનો બાકસ છે, ને મારી ખાત્રી છે કે તે તેં છુદી નાખ્યો હોશે. એ બાહેર ઉભેલા દીવાનાને શું છે ? તે તો કાંઈ એવો દેહેકાંણી જણાયય કે તે તો કેહશે જે પાધરીનો બાકસ બી ઉધારીને બતાવ, કેમકે તેમાં બી એના પોરવાને સાંત્યો હોશે !” — અને અહીં માણેકજી માસ્તરનું પાકીને પલેઠર થઈ જાય તેમ પેસી ને મંચી બેહુ પેટ પકડીને હસવા લાગ્યા.

માસ્તર તો આ ઇનસલ્ટથી જાણે ગુસ્સાથી ઘેલોજ થઇ ગયો. તે તો ગાડી આગલ હાથ ને પગ પછાડવા લાગ્યો, ને તે બંનેને જા તો ગાડીમાં ધસીને મારવા અથવા તો બાહેર ઉતરીને તેના ગુસ્સાનો સ્વાદ ચાખવાનો એલેંજ આપવાની તેણે દોડધામ કીધી, પણ હવે વળી ગાર્ડ વચ્ચે પુરાયો. “આએ ગાડીમાં કાંઈ તમારો પોરયો છેજ નહી,” બીખાજીયાની બેસુમાર ધીરજ વચ્ચે ગાડીમાંથી ગાર્ડ પાછો બાહેર જતાં કહ્યું, “ને તમારી ગરબડમાં નાહેક મારી ત્રેન લેટ થઇ ગઇ. ચાલો, ખસી જાઓ !—” ને હવે તેણે ગુસ્સામાં બારણું બંધ કરી ત્રેન ઉપડાવાની સધળી દોડધામ કરી.

પણ માણેકજી માસ્તર હજી તે ગાડી આગલથી હઠ્યો નહી. તેને એમજ લાગ્યું કે અદી (બીખાજીયા) એજ ગાડીમાં હતો, ને તેને મંચી કરાકરી ને પેસી કમરકાકરીએ સાંત્યો હતો. એમ જતાં

હવે ગાડી ઉપડતીજ હતી એટલે તે લાચાર હતો, ને પોતાની હાર ને ફેસ્તો થયેલો જોઇ તે વધારે ખીજવાતો હતો. “બચ્ચાજીઓ,” તેણે ગાડી ઉપડતાં ગુસ્સાની બરાડ મારીને કહ્યું, “મારી ખાત્રી છે કે તમે તે પોરયાને કેઠે સાંત્યોચ.”

“હા, હા, આવ લેઇ જા, મારાં ગજવાંમાં છે,” પેસીએ રકાસ કીધો.

“અરે નહી, નહી, મારી ઓટીમાં છે, આવ લે,” મંચીએ કહ્યું,—ને પછી તેજ વખતે ગાડીએ ચાલવા માંડ્યું, એટલે “હુરયો!” “ફેસતો!” “એહેરો!” “રકાસ!” વગેરે ફતેહની કુમકથી બોલો બોલી માસ્તરને તે બંને રમુજ પારસીઓએ જખમાવીને ગુસ્સાથી ઘેલો બનાવી મેલ્યો.

ખીજ પહે ત્રેનનો ધસારો પાછો જારી થયો, ને માસ્તરને પછાત નાંખી ફતેહમંદ બીખાજીખાને લઇને તે ગાંડો હાથી પવનની પીઠપર દોડવા લાગ્યો.

ફતેહ ! માહાભારત ફતેહ !!

“કોઈ છેકજ ચરેલો મુવેલો દેખું,” ગાડી ઉપડી ગયા પછી પેસી કમરકાકરીએ હસીને કહ્યું; “ખાનેખરાબને અકકલ નહીં કે વરી ગારીમાં કોઈ પોરયો બરાયો હોય તો આટલી ગરબર થાય તોખી મલી નહી આવે?”—ને અહીં તે બેઠ હસવા પડ્યા.

“હા, પણ તમારી નવી પાધરીનું કેમ?” મંચી કરાકરીએ યાદ આપી. “પેલા નખખોદગીયા ગાડે બચાબચ લાકરાઓ બોકી તે—”

“અરે હારે ચાર,” પેસીએ કાંઈક ફીકરમંદ થઇ કહ્યું, “તેની તો મને કાંઈ યાદજ નહી રહી—લાવની, બ્રાક્સ જોતે; અરે પણ રાખ, બધ, તે બ્રાક્સ તો હવે મને યાદ આવેચ જે મેં તો આપરાં માયાં ઉપરની બેઠકપર મુક્યોચ—આપરી બેઠકની તરે નથી મુક્યો.”

“પણ ત્યારે તરે કાંઈ સામાન હોવો જોઈએ,” મંચી કે જે બીખાજ્યા બરાયા હતા તેજ બાજુની બેઠકપર બેઠો હતો તેણે અંદર છુટની એડ મારીને કહ્યું. “જોની, મારા પગને કંઈ પોચું પોચું લાગેય. કંઈ બી છે ખરું !”—ને તે કમખખતે ભયાભય લાતો મારી તે “પોચું પોચું” શું છે તે પારખવા કાશેશ કરી !

આ વળી નવું દુઃખ હતું. તે “પોચું પોચું” તો વાંચનાર જાણે છે તેમ કોઈજ નહી પણ બેસુમાર સંકેતે ને હાંદેસાઓથી પોચા થયક થઈ ગયલા આપણા બીખાજ પોંહ્યાજ પોતે હતા ! ગાંઠે ભયાભય ભોકેલી લાકડીઓથી તેવણનાં પાંસરાંમાં આંધરાં તો પડીજ ચુક્યાં હતાં, ને વળી જાણે હજી કાંઈ બાકી હોય તેમ મંચી કમર-કાકરી પોતાની લાતે લાતે તેવણનો અંદર ખુરદો કરતો હતો.

કેહેવતમાં છે કેની કે પડતીપર પચાસ !

“નહી, તમારા સમ,” પાંચ પંદર લાત મારી ખાત્રી કરીને મંચીએ કહ્યું, “હું ખાત્રીથી કેહુંય કે તરે કંઈ છે ખરું, ને આપરે તો કંઈ અહીં મુક્યુંજ નથી ત્યારે છે શું ?”

“પણ ત્યારે વાંકો વરીને જોની, તુંબી મારો ભઈ !” પેસીએ સલ્લાહ આપી.

એ ઉપરથી હવે મંચી વાંકો વધ્યો, ને બેઠકની ઝાલર ઉંચકી જોયું નહી જોયું કરીને મત આપી દીધું, “અરે કોઈનો કુતરો છે. કોઈ વીસરી ગયલું છે.”—ને તે ગમતપર તે બેઠ ધ્રુમ હસવા પડ્યા, જે પછી સીસોલી ફાડીને અને પુચ પુચ કરીને તે કમનસીબ “કુતરા”ને તેઓ બાહેર તેડવા લાગ્યા !

ગરીબ બચારા બીખાજ્યા ! તેવણે જોયું કે હવે તો બાહેર નિકલીને પ્રગટ પડ્યા વના છુટક નથી, ને તેથી હવે તેઓ ધીમે રહીને બાહેર આવ્યા.

“આપરે, એ તો કોઇ પોરયોજ દેખું !” કમરકાકરી ને કરાકરીએ એકજ સહાદે એકજ દમમાં બીખાળ્યાને જોતાંજ ગભરાત ને ખરેખરી અચરતીમાં ધ્રુમ પાડી દીધી.

અને બીખાળ્યાનું કાહું કેવું હતું ? તેવણુ કોલસાથી કાલા સાહી થઇ ગયા હતા, ને તેલથી લટરપટર થયલા હતા. તેવણુના કપડાંપર ધુલના લેપડા હતા, ને તેવણુ કેરાસીન કેરાસીન બેહેક મારતા હતા !

બીખાળ્યા કાંઈ બોલ્યા નહીં—બોલી શકયાજ નહીં, પણ આજુજુના કાલાવાલાથી હાથ જોડી તેઓ સામે ઉભા રહ્યા.

પેસી કમરકાકરી ને મંચી કરાકરીની અચરતી આખર થતાં તેઓને આ ફારસમાં એટલી રમુજ લાગી, કે બંને ફક્ત પોત-પોતાની સીટ પર અઢેલાઈ પડી નાંખમાંથી ને આંખમાંથી પાણી નીકલી પડ્યાં ત્યાંવેર પેટ ધરીને હસ્યા !

“ઓ તારો બાપ મરેરે !” પેસીએ જેમ તેમ હસવાનું થો-બાવી દમ ખેંચતા કહ્યું, “પોરયા, તું તો કોઇ સેહેતાંનનો સેહેતાંન !”

“નખખોદગીયો કરારસે અંદર બરાઇ રહયો, ને નાહક આપરે પેલા માસ્તર સાથ લરીને મરી ગીયા,” મંચીએ ધ્રુમ હસતાં કહ્યું. “ઓ બાપરે, હસતાં હસતાં મારું તો પેટ બી દુખી આયું !”

“શેઠ્યાઓ, માફ કરજો, મેં તમોને કંઈ અરચણુ તો નથી કરી ?” બીખાળ્યાએ બીહીતાં બીહીતાં પુછ્યું.

“અરચણુ ?” પેસીએ હજી હસતાં હસતાં કહ્યું, “નખખોદગીયા પેલા માસ્તર સાથે જીંબેસ લેવાઈ જતીતી ને અરચણુની શું વાત પુછેય ? પણ ચાલ, કંઈ નહીં; માસ્તર બી કોઇ બરો બાંગર ઉતો એટલે તે માહત ને ચાટ થયો તે મને તો ગમ્યું; કેમ મંચી ?”

“બેશક, કોઇ દેહેકાંણી જેવો માસ્તર મુવેલો ઉતો,” મંચીએ કહ્યું.

“ત્યારે તમે સાહેબો મને આવતાં સ્ટેશનપર પકરાવશે નહીં?” બીખાજીખાએ આશ્વત્ત સચાલ કીધો.

“નહીંજ; જ્યારે વગર જાણુવે અમે તારા તરફથી લરયા, ત્યારે હવે તો તુંને બચાવાની અમારી બોધાયનાં ઘેર વેરની ફરજ છે,” રમુજ પેસીએ કહ્યું.

“માસ્તરે આગલનાં સ્ટેશનોપર તાર કીધો હોશે તો મને ત્યાં કોઈ પકરવા આવશે?” બીખાજીખાએ ધાસ્તી બતાવી.

“પોરયો જખરો બાહોસ છે.” મંચીએ કહ્યું, “પણ તું કાંઈ શીકર ના કર. હવે અમે તુંને બચાવી લઈશું”.

તે પછી તે રકુલમાંથી કેમ નાહડો તે બધી વાત તેઓએ પુછી, ને બીખાજીખાએ એક ખોટું કારણ અડાવી દીધું. વાંચનાર જાણે છે કે આ બંને પારસી શેઠયાઓ એ બીખાજીખાના જાણીતા ને માંનીતા કલમકેંડ થતા હતા, પણ બચારા બીખાજીખા એટલા આશકાયા કે પોતાનાં સઘળાં કમનસીબની વાત તેઓ આગલ ખરે નામે વીગતે બ્યાંન કરવાને તેવણની છતીજ નહીં ચાલી. એટલા-વાસ્તે તેવણ દેખાતા હતા તેવા કોઈ જાણે નાધલા છોકરાજ હોય, ને તે છોકરો માસ્તરના જુલમથી રકુલમાંથી નાહસી આવ્યો હોય તે ઢપે ને તેવા દેખાવથી તેવણે સઘળા પોતાનો હેવાલ કહ્યો.

પણ એક વાર રકુલ મુક્યા પછી શી શી આપણ નહીં હતી તે—પેલા દુકાણુદારને ત્યાં થયલી જુલ, પેલી જાડી ડાસીએ કરેલી અડચણ વગેરે વગેરે અવલથી આખેરવેર ‘સઘળું ખરું’ કહ્યું, ને તે સાંભળતાં પેસી ને મંચી જે પેટ પકડીને હસ્યા તેની હદ નહીં હતી.

હવે તેઓએ તેમને તેમનું નામ પુછ્યું, ને બીખાજીખાએ સમયસુચકતા સાચવી એક બલતુંજ નામ યોડી દીધું. ત્યાર બાદ

તેઓએ પોતાના 'પેટપુલ્યા'માંથી બ્રશ કાઢી બીખાળ્યાને ડૂસ કીધા, ને મોઢું ધોવરાવી બાલ હોરી સફાઈદાર કીધા. એમ કાં કીધું તે આગલ સમજાશે.

આગલનાં સ્ટેશનપર ગાડી ઉભી રહી ત્યારે સ્ટેશનમાસ્તર દરેક ગાડી તપાસતો આવ્યો. સારાં નસીબે તેની સાથે પેલો ગાર્ડ નહીં હતો. બીખાળ્યાવાલી ગાડી આગલ આવી તે સ્ટેશન માસ્તર થોપ્યો, ને પુછ્યું, "સાહેબો, આએ છોકરો તમારો છે?"

"એટલે?" પેસુએ ખડખડ હસીને કહ્યું, "એ તે કેવો સવાલ ! જાંચું, સાંભરેય કે ?" તેણે બીખાળ્યા ગમ ફરીને કહ્યું; "આએ માસ્તર તો કેહ જે તું કંઈ મારો દીકરો નથી."

"નહીં, હું માફ માંગુંચ, સાહેબ, પણ મને એક તાર મલ્યો છે જેમાં આ ગાડીમાં એક નાહસી આવેલા છોકરાની જુસ્તેજે કરવા જણાવેલું છે," તે સ્ટેશનમાસ્તરે ખુલાસો કીધો.

"તે હોશે," પેસીએ કહ્યું, "પણ તેથી મારા દીકરાનો હું બાપ નહીં થાઉં એમ તમે કેહેવા માંગોચ ? એ તો મારો પોતાનો દીકરો છે. તે પોરયો કોઈ બીજો હોશે, આગલ પાછલની ગાડી તપાસો, મારા બધ તમે બી !"

તે સ્ટેશન માસ્તર હસ્યો, નમ્યો ને આગલ ચાલ્યો.

બીખાળ્યાપરતું આ સેવટનું વીધન વહી ગયું.

અંતે મુબ્બા આવ્યું, ને પેલા બંને પારસીઓએ એક વીક-ગ્રેરીયા મંગાવી તેમાં બીખાળ્યાને ખેસાડી આપ્યા, એટલુંજ નહીં પણ 'ગાડી બાડાં' નો મોંઢસ કરીને એક રૂપ્યો આપ્યો. એ ઉપરાંત તે બંને જણે પોત પોતાના કાર્ડ આપ્યા ને કહ્યું, "એ કાર્ડ ધેરમાં તારા બાવાને બતાવજે, ને જો તેવણુ અમને મલવા માગશે તો અમે ખુશીથી મલશું. તું માસ્તરના બધા જુલમની ને રસ્તા-

પર તેં જે જે ખમ્યુંય તેની વાત કરજે. ચાલ જા, સાહેબજી.—”
અને બીખાજીબાની ગાડી ઉપડી ગઇ.

તે પારસીઓ આગલથી ગાડી ઉપડી જવા પછીજ બીખાજી-
બાએ ગાડીવાલાને પોતાના બંમલાની ખરી ધધાંણી આપી, ને ફતે-
હની ખુશાલીથી છલછલ થતાં જીગરે તેઓએ ગાડીને પોતાનાં મુખા-
રક મુકામ તરફ હંકાવી.

ફતેહ ! માહાભારત ફતેહ ! ! શેઠ બીખાજી પોંહોંચ્યાજીની
જખરાજખરીની ફતેહ ! ! !

પ્રકરણ ૩૪ મું. બીખાજીબાનો સગો.

તેઓ ઘેર પોંહોંચ્યા, જ્યારે ઘેર તરફ જતાં તેઓએ
દુરથી જોયું કે ઘરમાં કાંઈ ખાંણીપીણીની—નાચરંગની ધમાલ હતી.
જેમ જેમ આગલ જતા ગયા તેમ તેમ તેઓનો એ શક મજબુતી
પકડતો ગયો, અને છેલ્લે તેઓએ ગુસ્સાથી રગેરગ ધુજતાં જોયું
કે તેવણનાંજ ઘર આગલ ગાડીઓની એક મોટી ઠઠ ઉમેલી હતી.

ત્યારે આ પારટી ફારટી તેઓનાંજ ઘરમાં હતી. તેઓનાજ
ઘેસાની પાવામાલી અને ખોહારીની આએ સાહદત હતી ! બીખા-
જીબા જાણુતા હતા કે એવી ખાચીપીણી અને નાચરંગ તો રોજનાં
તે ઘરમાં ચાલુ હતાં, અને ત્યારે જે દુકંદ અરસામાં તેઓ બાહાર
જઈ આવ્યા તે અરસામાં તેઓના અવતારમાં લુચ્છ અદીએ
તેવણની દોલતની કેવી ધુલધાંણી ફીધી હશે તેનો તે બચારા ડોસાજીને
ગંભીર ભય થયો. તેઓ ઘોડાઓની લાતથી તેમજ કોઈ કોઈ
ઘોડાંઓનાં ઘાપાં ભરવાથી બીહતા બીહતા ગાડીઓની વચ્ચે ચમને
ઝાટલા તરફ પોંહ્યા, પણ તે મોટા ઝાટલા ઉપર ધામધુમની

સઘળી ધમાલ હતી, વાસ્તે તે રસ્તે દાખલ થવાનું ગેરસલામતી-
બરેલું સમજી તેઓ પાછલે ખારણે ધરમાં ગયા. તે બાળુની અલગી
બંધ કરેલી દાદરખારી હાંધીને તેવણ માલપર ચાલ્યા, અને દાદરની
અધવચ્ચે જઈને તે બંધ દાદરનાં પાટીયાંની ફાટમાંથી જોયું તો
નીચલા આગલા હાલમાં બહુકદાર રોશણી વચ્ચે એક મસ મોટી
મીઝલસ બેઠેલી હતી, અને તેની સાંમે રાંડનો નાચ થતો હતો.

પણ સૌથી સેતમકારક—સૌથી વધારે અફસોસ કરવાળેગ તો
એ હતું કે તે આખી મીઝલસ લગભગ સઘળી અદીના જેવા
ચીખાવલા ચીલખુધીઆઓની બનેલી હતી. એ બધા ચદનચાઈ
એડાઓ વચ્ચે ડાહ્યા પાકા દેખાવનો બુજેર્ગ તો એકજ—ફક્ત
અરદેશરજ—જણાતો હતો, અને તે બી તેનો બુઢાપો કમકમે તેવી
ચદનચાઈ રમતોમાં મશગુલ હતો !

બીખાળખા એ દેખાવ તામોસ કરી શક્યા નહીં, અને તેથી
તેપર આડી નજર નાખી ગુરસાની એક ચીચ્ચારી સમેત તેઓ
હિપર જતા રહ્યા.

ત્યાં તેવણના પોતાના એક સુખદાયક ઓરડામાં એક લાંબી
નેતરની ઇજ્જતરપર દારની કેદમાં અરધો ચકચુર બનેલો એક
પારસી લાંબો થઈને પડેલો હતો, અને તેની પાસેની એક તીપાય
હિપર બેન્ડીની તલ્યું આવેલી એક બાટલી અને એકાદ બે સોડા-
વાતરની ખાલી સીસીઓ પડેલી હતી.

તે તદ્દન એશ કરતો પડેલો હતો. જાણે બાપનાં ઘરમાંજ
હોય—દુન્યાદારીની તમામ જાંજલોથી વેગલો અને મોકલો હોય, અને
વળી વધારે—સદા પૈસામાં તે પોખાયલો હોય તેવા રોમથી તે
પડેલો હતો.

બીખાળખાએ તેને તરત ઓલખ્યો. તેઓએ તેને ઘણાં વર-

સો સુધી જોયલો નહીં હતો, અને તોખી આજે એક વાર તેને જોતાં તુરત ઓલખી લેવાને મુશ્કેલ પડ્યું નહીં. તે કાઠજ નહીં પણ અદીનો મામો—તેવણુની પોતાની મરનાર મોહરદારનો બાધ હતો.

બીખાજીયાએ તો તેને નિવારી મેલેલો હતો. તેની ચાલ સારી ન હતી. તે ખરચાઉ, ઉડાઉ, કરજદાર, વ્યસની, કુછંડી હતો, વાસ્તે બીખાજીયાએ તેનો પગ પોતાનાં ઘરમાંથી સદા સુધીનો કાઢેલો હતો, અને તોખી તેવણુની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ તે તેવણુનાં મકાનમાં પગપેસારો કરવા ફાવી ગયો હતો, તેથી તેઓને જેટલું દુઃખ તેટલી અચરતી ખરપા થઈ.

તેનીપર તો બીખાજીયાને ખેવડો ખાર હતો. તેઓની સંઘળી ખરાખીતું મુળ—તેઓ ઉપર જે હજારો હાથ વેહલા, ખેસુમાર સંકડો અને લખોલાખ વેદનાઓ ગુજરી તેનું અવ્વલ મુળ જો વાંચનાર યાદ કરશે તો તેજ હતો. તે ચીનથી પેલો સેહતાનીઅત પથ્થર લાવ્યો હતો, અને તેના તે પથરાનાં જાડુની ખીનમાહીત—ગારીએ બીખાજીયાનો ધાંણ કાઢ્યો હતો.

કાગતું ખેસવું ને તાડતું પડવું સાથે થયું હતું. બીખાજીયા પથ્થરના પ્રતાપે રકુલમાં ઘસડાઈ ગયા તેજ અરસામાં તે ફરી એક વાર બીખાજીયાની દયા ચાહવા તેઓનાં ઘરમાં આવ્યો હતો, અને તેનાં ખેસુમાર પાપોની ખીનમાહીતગારી વચ્ચે નાંધલા અદીએ તેને ખરાં દીલનાં આવકાર સાથે ઘેરમાં રાખ્યો હતો, જે પછી તેણે જોઈ લીધું કે આગલા બીખાજીયા અને હાલના બીખાજીયા વચ્ચે ઘણો તફાવત હતો, અને એ ફરકાર (જેમ બીખાજીયાના સંઘળા દોસ્ત આસનાઓએ માન્યું હતું તેમ) તેણે પણ એક જાતનાં બીખાજીયાનાં બેલાંપણાંથી થયેલો ધાર્યો.

તેને આજની પારદીમાં ગમત નહીં લાગી હશે માટેજ તે

આએ ઓરડાનાં એકાંતમાં પેટ ભરતો દારૂ ધીરવા એકલો આવી પડેલો હતો. તેને એક છોકરાઓની ઘેલીએડી રમતમાં સ્વભાવીક રીતે ગમત મલી શકી નહી, અને તેથી તેઓ સાથે વખત ગાળ્યા કરતાં એકાંતમાં દારૂની ખાટલી સાથે ગમત કરવાનું તે લુચ્ચા આસામીને વધારે અનુકુલ આવ્યું હતું.

તેને જોઈને ભીખાળ્યાનું તદ્દન પાકી આવ્યું, અને તેથી તેની આગલ ગુસ્સામાં જઈને કહ્યું, “સાહેબ, હું જોઉંય કે તમોએ ઠીક એશ માંડી છે.”

અદીનો મામો (જેનું નામ દીનશાહ હતું) તે એ સાંભળતાં ચોંક્યો, અને ભીખાળ્યા ભણી જોયું, પણ તેણે તેમને તરત ઓલખ્યા નહીં, એટલે ઠંડે કલેજે કહ્યું, “હા, મારા જવાંન દોસ્ત, તું ધારેય તેમાં તું ભુલતો નથી. આપરે અહીં પારકે પૈસે દીવાલી કરીએય.”

પારકે પૈસે દીવાલી કરવાની નક્કત બેલાઈ જે દીનશાહે બાહાલ રાખી તેથી ભીખાળ્યાની આંખોમાં ખુન વરસ્યું, પણ તેઓએ પોતાનો ગુસ્સો જેમ તેમ વાલી દીધો. તેમના દુશ્મનો ધણા હતા, અને હમણાં જ્યારે તેઓને દોસ્તની ગરજ હતી ત્યારેજ નવ દુશ્મનોને વધારયા જવામાં તેઓએ ધણી ગેરસલામતી જોઈ. એટલાવાસ્તે તેનીપર ગુસ્સો બતલાવવાને બદલે પોતાની ગરજ તેને મલી જઈ તેને સઘળી ખરી વાત કહી દેવા, પોતાના વીશ્વાસમાં લેવા અને પોતાના બાળમાં સઘળું સમાધાન કરવાની મદદ ચાહવા તેઓએ ઠરાવ કીધો.

“તમો શું મને ઓળખતા નથી, દીનશાહ?” એટલા ઉપરથી તેઓએ તેને પુછ્યું.

“ખરચીત નહીં,” દીનશાહે જવાબ દીધો; “મારા પેલા

ચગડોલ સગા બુઢા બીખાળાના તારા જેવા એકુસ ફેન્ડો તો ફરીઓની પેઠે નીચલા ખલુમાં કકરી વકરી જાએચ, પણ તે બધાઓને હું ક્યાં ઓલખવા જાઉં ?”

“તમે ભુલ કરોચ,” બીખાળાએ કહ્યું; “મને બરાબર જોવો; તમે મને ઓરખશો. હું તમારો સગો થાઉંચ.”

દીનશાએ લગાર વધારે આંખ ચોલી, ને બીખાળા તરફ ટીકી ટીકીને જોયું, જે પછી તે ઈઝીયરમાં ચમકી ઉઠ્યો. “હો, ઓરખ્યો,” તેણે કહ્યું; “તું તો મારો બાણુજો અરદેશર દેખું ! મેં તુંને ધણું વરસપર જોયલો, એટલે તારી સુરત મારાં ધ્યાનમાં તુરત આવી શકી નહીં. મને તારીપર મામા તરીકે હેત ધણું છુટેચ, પણ તારું દીલ બધું પસીનાથી લપેટાયલું છે એટલે ખોદાને વાસ્તે કાટી કરવા આવવાના અખારા કરજે. પણ, દુકતા, તું અહીં કેમ ? તું અત્યારે તો પુનાની રકુલમાં ઘોંટાઈ ગયલો હોવો જોઈએ ?”

“હું રકુલથી નાહસી આયો,” બીખાળાએ ગમખાર સાહદે કહ્યું.

“હં: એમ ? સાખાશ ! એવા લતખત પોરીયા મને ધણા ગમે,” દીનશાએ હસીને કહ્યું, “તું ત્યારે જલદીજ તારા બાપપર દોર મુકાવશે.”

“તે બધું હોશે,” બીખાળાએ કહ્યું, “પણ મારે તમોને વીશ્વાસમાં કાંઈ છુપી વાત કેહેવીચ. જો હું તમોને કેહું કે તમે જે મને જોવોચ તે હું નથી, અને હું પોતે હું છેઉ તોખી હું ખારકો છેઉ તો તમે માનશો નહીં.”

“ખચ્ચીત નહીં,” દીનશાએ કહ્યું. “પોરીયા, તું એ થું પેતચ લઈ આવોચ ! તું છે તોખી તું નથી એટલે ?”

“હું એમ કેહેવા માગુંચ કે હું અરદેશર નથી, પણ બીખાળા પોતે છું,” બીખાળાએ ધણીજ ગંભીરતાથી કહ્યું.

દીનશાહ તે સાંભળી પેટ ધરીને હસ્યો, ને કહ્યું—“હું એમ ? તું જાણે તારા બાપનો દીકરો નથી, પણ તારા બાપનો બાપ છે, એમ કેની ? તારા જેવો હસમુખો સહેતાન બી મેં કોઈ દાહરે કોઈ જોયો નથી.”

“હું તમોને કસમખર કેહુંય કે હું વરસોપર છોકરાની ઉંમર તો પસાર કરી ગયો. છેલ્લાં પખવાડીઆંપર હું એક જૈફ આસામી હતો, પણ આજે એક કમનસીબ એતેફાકથી તમો મને જીવોચ્ચ તેવો બની ગયો છું !”

“ધણુંજ સરસ, ધણોજ બાહોસ,” દીનશાએ ધુમ હસ્તાં ટકાર ચલાવી.

“હેમક !” હવે બીખાળ્યાએ ગુસ્સો બતાવ્યો, “તું મને તારા ઠાથી ઉસ્કેરીને ઘેલો કરી મેલશે. તુંને જોવાની આંખ છે કે નહીં ? શું હું એક નાના પોરીઆની પેઠે બોલુંય અથવા વર-તુંય ? પણ નહીં, સખર ! હું કેહુંય તેવો બાતેનમાં ધરડો છેલ્લે તેની તુંને ખાતરી આપવા એકાદ બે આગલી યાદ તુંને હું આપશ્ચ. તુંને યાદ છે કે બીખાળ પોંહયાળની સહી કરીને—ખોટી સહી કરીને તેં ત્રેવીસ વરસની વાતપર બેંકમાંથી એક ગંજવર રકમ ઉપારીતી, અને તે તારી ઠગાઇ અજવાલાંમાં આવતાં જ્યારે મેં તુંને સપરાવી દેવા કાહરયો ત્યારે પગપાણીથી અને કાલાવાલાથી તેં તારી મરનાર બેહેનની દયા ઉસ્કેરી મારી માશી મેલવી લીધીતી ?”

પોતાનાં ભયંકાર પાપની આ ગઇગુજરીની આવી યાદ થતાંજ દીનશાહ તદ્દન શીકકો પડી ગયો, અને ખુરસીપરથી ચમકીને ઉભો થયો. “નીચ કુતરા,” તેણે ગુસ્સાથી ખેંચાઇ જતી જખાંને કહ્યું, “એ વાત તુંને તારા બાપે કહી દીધેલી હોવી જોઇએ.”

“બાપે કહી ?” બીખાળ્યાએ હવે ટકાર ચલાવી; “બાપ

કેલુક કહે : બધી તારી આગલી પાછલી યાદો તું માંગશે એટલી હું આપી શકશ. તારા સીનેરને ઘેરની મોટી ચોરીની વાત—”

“ચુપ !” દીનશાએ ચમકીને બીખાજ્યાતું મોઢું પકડ્યું, “હવે હું આએ તારી વાત માનુંચ, પણ એ કેમ અને તે હું સમજી શકતો નથી.”

“તે બી હું તુંને સમજાઉં,” બીખાજ્યાએ કહ્યું; “તું ચીનથી એક જાદુઈ પથરો લાવ્યો તે તુંને યાદ છે ?”

“હા, મને યાદ આવેચ,” દીનશાહે કહ્યું; “એક ચીનાએ મને એક પથરો આપીને તેમાં જાદુ છે એમ કહ્યુંતું ખરું, પણ તેવી હેમકાત મેં કાંઈ માની હતી નહીં.”

“તે હેમકાત નહીં હતી,” બીખાજ્યાએ ધણું દુઃખથી કહ્યું. અને પછી તે પથરાનાં પરીણામમાં પોતાની હિપર ગુજરેલી સઘળી કાંઠાંણી—તેઓ કેમ અરદેશરનો અવતાર પામ્યા હતા તેની વીગતો સુધ્ધાં—તેની પાસે બેસીને અવલથી આખેર વેર તેઓએ ખ્યાન કરી.

પ્રકરણ ૩૫ મું.

નવા જોખમો !

અને દીનશાહની તે વીગતે વાત ને કાંઠાંણી સાંભળતાં ખાત્રી થઈ ગઈ, મગર તે ડોસાજના મજકુર ફારસ માટે તેનાથી પેટ ધરીને હસ્યા વના રહેવાયું નહીં. વળી હવે તે રમુજ આખર થતાં તેને બીજો બી એક ધરકો પડ્યો. તેણે જોયું કે તેનો અનેવી ધરમાં નહીં હતો તેથીજ તે આ સાહેબસોખ મોજમજાહમાં રહી શક્યો હતો, પણ હવે તે ખરેખરો ડોસો જે પાછો આવ્યો તો તેને તે ધરની ભોંય ભારી પડી જવાની, અને તેથી ત્યાંથી જલદી પાંણીચું ચઢવાની બી તેને ઘણી શીકર થઈ.

“વાઈ,” તેણે હવે ધીમે ધીમે દાઢી પસારતાં કહ્યું, “ધારો કે હું તમારી એ સઘળી હકીકત સાચી માનુંંય તો તમે અને શું કરવા કેહોય ?”

“એટલુંજ,” બીખાળ્યાએ કગલીને કહ્યું, “કે મેં તારાપર જે હેસાનો કરેલાં હોય તેના અવેજમાં તું અને મારું અસલ રૂપ ને હક અદીને સમજાવીને પાછા અપાવ.”

“ને પછી ?”

“ને પછી હું અસલનો બીખાળ્યા થવશ; વરી ખીજું શું ?” બીખાળ્યાએ અચરતીમાં કહ્યું.

“હા, પણ મારું પોતાનું કેમ ?” દીનશાહે પાધરો સવાલ કર્યો.

“હા, તારું ?” બીખાળ્યાને સુધ્ધ આવતાં તેવણુ આના-કાનીથી બોલ્યા, “તારું તો એમ કે તુંને આએ ઘેરમાંથી જવુંજ પરશે. તુંને મારાં ઘેરમાં ઉભો નહીં રાખવા મેં કસમ લીધેલા છે તે તું કાંઠાં નથી જાણતો ? તે કરતાં જો યસો પાનસો કાંઈ પ્રમાણીક રોજ-ગારને વરે જોઈતા હોશે તો તુંને એક વાર હું આપી છુટશ.”

“મેહેરબાની,” દીનશાહે ટુંકમાં—ટકેરમાં કહ્યું,—અને પછી તે લુચ્છાએ કોઈ રીતે પેલો એજમતી પથરો પોતે પડાવી લઈ તે બંને બાપ બેટાને રવડાવી આ મોટાં મકાંનનો પોતે માલેક થઈ બેસવાનો મનમાં ઉતાવલે પ્લાન રચવા માંડ્યો.

“બીખાળ શેઠ,” અંતે તેણે કહ્યું, “જોકે મને તમારા જેવા ખુશાલ સાથે ડાહી ડહપણની વાતો કરતાં તો શરમ લાગેય, પણ તમારી ખુબરોગીને ખાતર મને સાંભરી લેઓ. તમે ધારો કે તમે મારી જગ્યાએ છેઓ (કેમકે તમેને લોકોના અવતાર ધારણ કરવાનો તો જાણે અબ્યાસ ને અનુભવ થઈજ ચુક્યો છે,) અને પછી તમે વિચાર કરો કે જે સુખમાં હું અહીં હાલ છેઉં તેમાંથી હું તમેને

ઢાઢરી મેલું તો કેવું લાગે? એટલાવાસ્તે ઢુંકું ને ટચ એ કે હાલ જે ચાલેય તેજ દુરસ્ત છે, ને અમારે તમોને કશી મદદ કરવી નથી, વાસ્તે માફ કરવું. તમારા દીકરાએ મને આ મકાન જીવું જાણું ત્યાંવેર વાપરવા કહ્યુંય એટલુંજ નહીં, પણ જેમ કેહ્યુંય તેમ તે પૈસો ખરચેય ને હું નચાઉંય તેમ નાચેય. એવો એક બી સતો નથી જે અમો નહીં કરતા હોઈએ, ને પૈસા ખાટતા કે ગુમાવતા નહીં હોઈએ. યાહોમ, આએ તર કે પેલી તર! તમારી કાંની તમારો દીકરો દોહોરયાંને સુંગી સુંગીને ઉંચું કરતો નથી, પણ જ્યાં દોહોરયું ખરચવું હોય ત્યાં રૂપીઓ પટ ખરચી નાંખીને હોમો રહેય. એવા આદમી તમારા સેવકને ધણાજ પસંદ છે તે તો તમોને રોશન છે.”

આ નજીસ નફટ ભાશાંણુ બીખાજીખાએ છાતીપર પથ્થર મુકીને સાંભળ્યું—અને તેવામાં અદી ઓરડામાં આવ્યો. તે પોતાના બાપને તદન નહી ધારેલી રીતે ત્યાં આવેલા જોષ ધણાજ ગભરાઈ ગયો, ને પછી બીખાજીખાએ જ્યારે તાણાળાંણીના તેનાપર ધુનરા ચલાવ્યા ત્યારે તે એટલો બીહીધો, ધુજ્યો ને ઓશકાયો કે આજેજ થઇને બેસી રહ્યો.

પણ દીનશાહ તેની સાઇડે હતો. તે હુચ્છો તેને વાહી પટાવીને પથરો પોતે પડાવી લેવા માંગતો હતો, ને તેટલા વાસ્તે તેણે તેને છોડ્યોક બીખાજીખાની શરમ કીધા વના તેના બાપની સામે ઉચ્કેરવા માંડ્યો, ને પથરો તેને પોતાને આપી દેવા લલચાવા માંડ્યો.

હવે તે ત્રણ વચ્ચે પથરાની હારજીતની મોંઢેના બેઠોની એક નાહની જેવી જગ થઇ, ને ત્યાર પછીજ અદીને ધણા ગમ-સાતમાં માલમ પડ્યું કે તે પથરો તો ગુમાઇ ગયો હતો! તેના ઘડીઆલના છેડામાં એક પંચીગરે તે નાંખી આપેલો હતો તેમાંથી તે હમણાં જોવા ગયો ત્યારે સરી પડેલો જણાયો ને ખાલી ચાંપ રહી ગઇ હતી!

હવે ગભરાત વધ્યો—અગતકરીને ગરીબ ખીચારા બીખાજીયાનો ગભરાત ધણીજ વધ્યો. તે પથરાના શુભ થવાની વાત જાણી તેઓ એક સરદ હાથ મારી ફસડાઈ પડ્યા. શું તેઓ ત્યારે સદા એવા છોકરવાદી દેખાવના છોકરવાદી વેદનાઓ વચ્ચેજ રહેશે ?

તે પથરો ક્યાં ગયો હશે ? અદીએ યાદ કીધું કે તે આજની પારટીની ધમાલ માટે સેહેંકડો વખત બાહર જઈ આવ્યો હતો, અને ત્યારે શું તે બાહર કેઠે પડી ગયો હશે ? તેમ હોય તો લોકોના પગ તલે કે ગાડી ગાડાંના દબાણ તલે તે કચડાઈને જુકો બી થઈ ગયો હોશે, ને ત્યારે બીખાજીયાનું સેવટ શું આવશે ?

એજ વખતે બાહરથી બારણું થોકાવાનો સાહદ આવ્યો, ને બીખાજીયાએ ધણીજ ગભરાતમાં તે સાહદ પીછાંપ્યો કે તે માસ્તરનો સાહદ હતો !! તે કમખખત મારેલો હારેલો અહીંબી પણ આવ્યો !

બીખાજીયાએ ફરી એક વાર માસ્તરને સઘળી ખરી વાત કહી દઈ તેવણુને તેના બસથી બચાવાને દીનશાહને અરજ કરી, પણ તે તો બીખાજીયાનો કાંટો કાઢવાજ બેઠો હતો એટલે સાંમો તેવણુનું પાકી આવે તેમ હત્યા કીધો. હવે તેઓ અદીને પગે પડ્યા, પણ અદી પોતે એટલો ગભરાયો કે રખેને આ વખતે માસ્તરનાં હાથમાં તે પોતે સપડાઈ જાય વાસ્તે તે એક ચોરડાનું બારણું બંધ કરી ભરાઈ ગયો !

હવે ત્યારે આપણા બીખાજીયાની સલામતી બી ફક્ત ભરાઈ જવામાં રહી હતી, ને તેથી ઉરકેરાયલા ગભરાયલા તેઓ ચચાર ફાંડ્યાં કુદીને કાતરયાંપર ભરાઈ જવા નાહકા !

પ્રકરણ ૩૬ મું.

સુખી સેવક.

પણ ત્યાં બી તેમને કરાર ન હતો. તેઓ જાણે કે ત્યાં કામ નહીં હશે, પણ ત્યાં તેઓનો સૌથી નાહનો દીકરો મેહેલ્લી હતો. તે નાધલું બાળક હતો ને બીખાજીયાને જોતાંજ ભાઈ સમજીને વલગી પડ્યો.

“ઓ ભાઈ, તમે તાંહાંથી આયા?” તેણે તોતરી જ્યાંને ખુશાલી બતાવી; “પણ ભાઈ, મારી પાઠ તાંઈ થે—ધનું થરત થે; દેઠરાઉં?”

આ નવી આપદા હતી ! બીખાજીયાને તેનાં બચ્ચાંજ નહીં મરતાં હતાં. તેઓએ મેહેલ્લીને ધણો બી પટાવીને હેઠે કાઢવા માંગ્યો, પણ તે નાધલો દેવ પોતાની “ધણી થરત” ચીજ બતાવાને બજીદ થઈ બેઠો.

અંતે તેને રાજ કરીને હેઠે કાઢવા બીખાજીયાએ તેની “ધણી થરત” ચીજ જોવા માગી. “નહીં દેઠરાવતો,” હવે તેણે ઉલટી હાથ કીધી. “તું પારથ કે મારી પાઠ થું થે.”

“અરે બાપુ મારે નથી પારખવું,” બીખાજીયાએ કંટાળીને કહ્યું, “તું નીચે જ, તમારું માથું ના જીક.”

“નહી, નહી, તારે તો દેઠરાઉં,” બુચાને દયા આવી હોય તેમ તેણે કહ્યું, “જો!”—અને પોતાની મુઠી ઉઘાડી બીખાજીયાને પેલોજ-પેલોજ માનીતો પથરો બતાવ્યો !

ઓ કેવી ખુશાલી ! ! !

“મને એ આપ, દીકરા, જો મને આપી દે,” બીખાજીયાએ ઘોંઘાટ નહીં વધારવા આસ્તેથી પટાવી કહ્યું.

“હં, મારા ફતરો લેઠે તો હું રરી પરથ,” તે નાધલા સેહે-
તાને સીગનલની એક ચીચ્યારી મુકીને કહ્યું.

“વારં ચાલ, તું મને આપ ના,” બીખાજીયાએ તેને પટાવ્યો.
“ને હું કેહુંચ તેમ જો એ પથરો હાથમાં રાખીને બોલશે તો હું
એક તુંને પેપરમીટ આપશ.”

“પણુ તે તેવી પેપરમીટ ?” તે પોરયાએ કોલકરાર કરવા
માંડ્યા; “દાંણો આપથે કે અમથી પેપરમીટ ?”

“તુંને જો ગમે તે,” બીખાજીયાએ કહ્યું.

“ગોલાખી દાંણો કે પીરો ?” વળી સવાલ થયો.

“બાપુ, તુંને ગમે તે લેજો,” બીખાજીયાએ મોટી અધીરામની
વેદનાથી કહ્યું, “પણુ બોલ કે હું ઇચ્છુંચ કે મારા ખરા બાવા
અસલ ઉતા તેવા પાછા બાવા થાય, ને અદી આગલ જેવોજ પાછો
અરદેશર થાય.”

“હા, પણુ તે હું બે પેપરમીટ લેવડ,” મેહલ્લીએ કહ્યું, ને
પછી વધાર્યું, “હું ઇચ્છુંચ-પણુ જો ! હું તો વીઠરી દીયો; થું
બોલવાનું ?”

બીખાજીયાએ પાછું બોલી બતાવ્યું.

તેજ બોલો-તેજ કીમતી બોલો તે બાળક નિરદોશ બોલામમાં તે
પથરો હાથમાં રાખી આસ્તે આસ્તે બોલ્યું-ને “જો, અરે, બાવાધી !
એ તો બાવાધી થે. હમણું અહીં અદી ઉતો ને અદી તાંહાં ધીયો ?
બાવાધી, તમે તાંથી આયા ?” કરી તે બાળકે બીખાજીયાની છેલ્લી
સચોતમ ફતેહની જમીનગીરી આપી દીધી ! ! !

હા, પ્રીય વાંચનાર ! બીખાજીયા પોતે માની બી નહીં
શક્યા, પણુ દોડીને જઈને આરસીમાં ખાત્રી કરી કે એવા તેઓ
જે પોશાકમાંથી ને જે જૈશીમાંથી જીવાંન પોરયા બન્યા હતા તેજ

અસલ પોશાકના—તેજ ગંભીર ટેકના—તેજ દમામવાલા બુનેર્ગ શેઠ યા તેવણુ પાછા બન્યા હતા !

ફતેહ ! ! ! માહાભારત ફતેહ ! ! ! શેઠ બીખાજી પોંહોંચ્યાજી પોંહોંચ્યાની જળરાજ્યરીની ને છેલ્લામાંછેલ્લી મોટી ફતેહ ! ! ! ! !

ન્યારે નાસીપાસી ને ખનાખારાખીની જલમાં બીખાજીયા તદ્દન સપડાઈ ચુક્યા હતા, ત્યારેજ આ નહીં વડી રાખેલી નવાજેશ તેઓ પામ્યા. એ તેમનાં સુભાગ્ય માટે અમો તેમને આ તકે મુખ્યારકપ્યા-દી આપ્યે છીએ, ને એ મુખ્યારકપ્યાદીમાં અમારાં સઘળાં કદરદાંન વાંચનારાંઓ ને આએ તેમજ પેલી દુન્યાની આખી આલમ—જીવતાં ને મુએલાંઓ—દીલોજનીથી ભાગ લેશે એવી અમોને ખાત્રી પર ખાત્રી છે.

તેવણુ પોતાના દીકરા મેહેલ્લીને આજે પેહેલી વાર પ્યારથી હાથમાં ઉપાડ્યો, ને આંખીને કોટી કરી એક બકી લીધી. બચ્ચાંઓ તરફનો આ એકદર આપ આજે ધણું સુધર્યો ને શીખ્યો હતો, ને તે સઘળા પેલા ચીનાના મંતરેલા જાદુઈ પથરના પ્રતાપ હતા !

તે પથરો હવે વળી વાહી પટાવીને તેઓએ મેહેલ્લી પાસથી પડાવી લીધી, ને પછી પોતે જાતે જાંઘને બીજે દીવસે દરયામાં તે દુર ફેંકી આવ્યા ત્યાંવેર ચોકકસ તેઓએ પોતાની તીજેરીમાં બંધ કરીધી.

ત્યારબાદ બીખાજીયા માસ્તરને એકાંતમાં મલ્યા. જે નોકર પાસ માસ્તરને પોતાની હજુરમાં બોલાવી મંગાવ્યો તે તેવણુનો ઠઠરાવનારો અસલી શબ એકદમ પાછો આવેલો જોઇ દંગ થઈ ગયો. માસ્તર આવ્યો, મલ્યો, ને અદીની (બીખાજીયાની) રકુલમાંથી નાહાસી આવવાની વાત વીગતે બ્યાન કરી. તે તેવણુ જાણે કશું જાણુતાજ ન હોય તેમ ગંભીર દમામથી સાંભળી, ને પછી માસ્તરની જે જે કસુરો પોતે અનુભવી હતી તે એક અટકલ તરીકે રજુ

કરીને તેવણે તેને પાછો કાઢ્યો. તેઓએ ભરમ કાંધ ખુલ્લો નહોતો; હવે ખુલવાની જરૂર શી હતી? પણ અદીને હવે તેની રકુલમાં મોકલવા સાફ ના પાડી, ને રકુલની તરખીયતનો વાંક-ખરેખરો વાંક બતાવી ખાસ્તરને ફફડતો ચટકતો પાછો રવાના કીધો.

હવે અદી ખી આવ્યો. તેનામાં અચખુચ ફેરફાર થયો એટલે તે મોહત ચેત્યો હતો, ને તેથી હવે પોતાના ખુન્નેગાં બાપને પગે પડીને તે માફ માંગવા આવ્યો હતો. બીખાજીબાને તેથી હવે તેના પર રહેમ આવી, તેને માફ કીધું, ને પેટમાં ચાંપ્યો.

પછી પેલા દીનશાહની વારી હતી. તેણે જ્યારે પાછું સધળું સમાધાન થઇ ગયલું જોયું ત્યારે તે પોતાની સલામતી માટે ઘણા ગભરાયો, અને હવે વળી એક વાર બીખાજીબાનું પગ પાણી કરી તે ધરમાંથી તે સદા સુધીનો જતો રહ્યો.

અને તે પછી બીખાજીબાને જોકે હવે અદીએ કીધેલો ખગાડ સમો કરવાને ઘણી મુસકેલી પડી, ને પોતાના ટેક ને આખર પાછાં હાથ કરતા ઘણી જેહેમતો થઇ, પણ તે સધળું અતે સમાધાન થયું, ને બીખાજીની તે નામોસીની વાત કોઇને ખી જણાયા વના તેવણનાં સધળાં સંકટોનું હવે સુખી સેવટ આવ્યું.

હવે તેઓ પોતાનાં સધલાં ફરજંદોને ઘણા ચાહે છે—તેઓની તરખીયત ને તાલીમપર પોતે જાતે ધ્યાન આપે છે—અને હવે બીખાજીબા પોતાનાં કુટુંબ સાથે પોતાનાં મકાનમાં પોતાની નેશી વચ્ચે ખી ઘણા સુખી છે, ને ખાઇ પીને મજા કરે છે, જે સધળા એક પરચરના પ્રતાપ છે.

મી૦ બ. ન. કાખરાજનાં પુસ્તકોનું
એક કંપણીટ લીસ્ટ.

 અમારી પોતાની ચારતાઓ અને નાટકો વિગેરે, અથવા અમારી પસંદગીની “કુરસદ” — “નવરાસ” માટે ખાસ લખાયેલી કંપણીટ મોટી ચારતાઓનું એક સંપૂર્ણ લીસ્ટ. એમાં બી કેટલીક તો ફક્ત છેલ્લામાંછેલ્લી અકેક બએજ નકલો છે, ને ત્રણથી ચાર ઘણાં વધારેલાં દામે જે છે તેમાં પણ ઘણી ખરી સેકંડહેન્ડ મળશે. કેટલીક ચારતાઓ પુસ્તકો રૂપે છે, ને કેટલીક માટે ચોખ્ખાંચોખીની ફાઇલો મલશે, કે જેમાં મજકુર સંપૂર્ણ ચારતાઓ ઉપરાંત બીજાં પુસ્તક વાંચણ એજ દામમાં હાથ આવી શકશે:—

૩. આ.

“કુરસદ”નો ૩૫ વરસોની બાંધેલી ફાઇલોનો એક કંપ-

લીટ સેટ	૩૦૦	૦
---------	-----	-----	-----	-----	-----	---

“નવરાસ”ની ૧૩ વરસોની બાંધેલી ફાઇલોનો એક કંપ-

લીટ સેટ	૧૦૦	૦
---------	-----	-----	-----	-----	-----	---

“કાવલાની કાંઠાણી.” ૪ ભાગનું એકઠું પુસ્તક (એકજ નકલ છે.)

...	૨૦	૦
-----	-----	-----	-----	----	---

“સદગુણી શીરીનનાં સંકટો”

...	૨૦	૦
-----	-----	-----	----	---

“કોરદીલ.” ઇંગ્રેજી ઇતિહાસની એક મોટી ચારતા,

કુરસદની ૪ વરસની કંપણીટ ફાઇલો.	...	૧૫	૦
-------------------------------	-----	----	---

“સતો ગુલામ” (નવરાસની ૪ વરસની કંપણીટ ફાઇલો.)

...	૧૫	૦
-----	----	---

“દેલખંગ દલેર.” (એકજ છે.)

...	...	૫	૦
-----	-----	---	---

“રાજના મેહેલમાં !”

...	૫	૦
-----	-----	-----	---	---

“નેકીનો નતીજો.”

...	૫	૦
-----	-----	-----	---	---

“એક પરણેતર—ખરી કે ખોટી ?”

...	...	૫	૦
-----	-----	---	---

“ઘોંડુ મોસ”

...	૫	૦
-----	-----	-----	---	---

બાહર ખખર.

“દોરંગી દુન્યા.”	૫	૦
“સંસાર” (એકજ છે.)	૪	૦
“તડકાંમાં એક વાદલી.”	૪	૦
“યુડોરા.” (ચોપાન્યા.)	૪	૦
“મતરાધ.”	૪	૦
“સીપાહખચ્યાની સજ્જની.”	૩	૦
“વમળમાં કમળ.”	૩	૦
“સંકટની સુલમાં ફસાયલું પુલ”	૨	૮
“દીલસોઝ કે દીલખર ?”	૨	૮
“નીના.”	૨	૮
“એક પરણેતરનો ખ્યાર.” (એકજ છે.)	૨	૦
“કોણુ સરસ—વાહારયાની વીણુ કે પટેલની પીણુ ?”	૨	૦
“પડતી પર પચાસ”	૨	૦
“સફેદ ડગ.”	૨	૦
“બાઈ કે કસાઈ ?” (પારસી સંસારી વારતા)	૧	૮
“એક પથ્થરના પ્રતાપ” (,, રમુજી વારતા)	૧	૮
“ખ્યારનો એક પુલ.”	૧	૪
“ઝોરત ”	૧	૪
“મીઠી કે ગુઠી ?”	૧	૦
“જુલનો ભોગ.”	૧	૦
“લીલી.” (ચોપાન્યાં)	૧	૦
“ખમીરે અમીર”	૧	૦
“વેચાયલો વર.”	૧	૦
“એક જુલ—જાંદગીની જુલ !”	૧	૦
“જલ જુગારીની જર !”	૧	૦

 એ સધળાંનું પોરટેજ જુદું જાણવું.

દીનશા કરકરયાએ પ્રગટ કીધેલાં પુસ્તકો.

	રૂ. આ.
ઢાંગ-સોંગ વાર્તા માળા નં. ૧ ...	૧—૧૨
સમરકંઠનો શાહુઝાદો ...	૧
બાઈ કે કસાઈ ...	૧—૮
ઘડી ચપકો ...	૨—૮
મુશકીલ આશાન... ...	૨
રતન લોડજનું રમખાન ...	૧—૮
હકદારનો હક ...	૨
પીકચરો સાથની ખોરદેહ અવસ્થા ...	૧
મુર્તીની આંખનો હીરો ...	૦—૧૨

મલવાનું ઠેકાણું :—

મનેજર—ઢાંગસોંગ,

ગાંધીરાડ, મુંબઈ.

